БИРЛИКСИЗ ТӘХТ БОЛМАС, ИСТИҚЛАЛСИЗ БӘХТ

ЙЕҢИ ЗАМАН

يېڭى زامان

МУСТӘҚИЛ ИЖТИМАИЙ-СӘЯСИЙ ГЕЗИТ №4 1999-жил, 17-июль, шәнбә

ИЖТИМАИЙ ҺАЯТ

УЙҒУР ХАНИМ - ҚИЗЛИРИНИҢ ӘНЖУМАНИ

9 - июль күни Алмута шәһири А. Розибақиев намидики 153-уйғур оттура мәктивиниң мәжлисләр залида Алмута шәһәрлик уйғур мәдәнийәт мәркизи йенидики ханим-қизлар кеңишиниң тәшәббуси билән «Қазақстан жумһурийитиниң ижтимаий вә мәдәний һаятида уйғур ханим- қизлириниң орни» мавзусида уйғур ханим- қизлири кеңишиниң 1- илмий- әмәлий конференцияси болуп өтти. Уйғур аяллириниң дәсләпки бу әнжуманиға Алмута вә униң әтрапидики мәһәллиләрдин, шундақла Жамбул, Бишкек шәһәрлиридин болуп 350тин артуқ киши қатнашти.

Конференциядә Алмута шәһири 109- мәктәпниң муәллими, шәһәрлик уйғур ханим- қизлири кеңишиниң рәиси Ә. Әхмәтова, «Алмутидики уйғур жамаәтчилиги паалийитидә ханим-қизларниң орни», И. Алтинсарин намидики Қазақстан Билим академияси уйғур тили вә әдәбиятини оқутуш лабораториясиниң башлиғи, педагогика пәнлириниң намзити А. Арзиева «Миллий маарипни тәрәққий өткүзүштә ханим- қизларниң роли», Шәриқ аяллири Хәлиқ ара экология ассоциацияси, жамаәтчилик фонди аялларни сайлаш топи»ниң президенти Һ. Илиева «Қазақстан жумһурийитидики аяллар паалийитини риважландуруш планиға обзор», Алмута шәһири адвокатлар коллегиясиниң адвокати Г. Жаланова «Ана вә униң һоқуқи», Алмута шәһири Жетису наһийәси һакиминиң муавини А. Макульбекова «Наһийә аял-лириниң әһвали», ихтисат пәнлириниң доктори, профессор Қ. Абдуллаева «Аял вә дин», «Назугум» жәмийәтлик аяллар фондиниң президенти Д. Самсақова «Жумһурийитимиздики демократияләштүрүш жәрияниға жәмийәтлик «Назугум» фондиниң қошқан һәссиси, «АБА» мәркизиниң рәиси Й. Әхмәтова «Аял вә әхлақ мәсилилири», «Есен және ұлы» ширкитиниң менеджери Р. Сабирова «Аял вә бизнес», 2- шәһәрлик ағриқханиниң баш дохтури Т. Йүсүпова, «Саламәтлик- аилә бәхти», «Қазақстан-1» телеканали уйғурчә көрситишләр программисиниң хадими М. Юнусова «Аял вә аммивий әхбарат вастилири», Ғ. Сәдвақасов намидики уйғуршунаслиқ мәркизиниң чоң илмий хадимлири Г. Хожаева, Г. Молотовалар «Уйғур аяллири заманивий илим саһасида», «Уйғур ханим- қизлириниң жәмийәттики роли- хәлиқ еғиз ижадида» дегән мавзуларда докладларни оқиди.

Докладлар бойичә сөзгә чиқишлар болди.

Илмий- әмәлий конференциядә Шәриқ аяллири экология ассоциацияси жамаәтчилик фонди «аялларни сайлаш топиниң» президенти Һ. Илиева Қазақстан парламентиниң депутатлиғиға намзатлиққа тәклип қилинди.

Ишчанлиқ һәм уюшқанлиқ роһида өткән конференция тегишлик қарар, тохтам қобул қилди.

Аблимит ҺӘМРА.

Сүрәттә: Конференция залидин көрүнүшләр.

جۇمهۇرىيەت خەۋەرلىرى

ئۆتكەن جۈمە كۈنى شەنبىگە ئۆتەر كېچىسى باش
لانغان ئوت ئاپىتى تاڭغا قەدەر ئالمۇتا ئايروپورى
تىنى پۈتۈنلەي دېگىدەك ئورتەۋەتتى. ئوت ئۆچەر
گۈچىلەرنىڭ كەسكىن ھەرىكەتلىرىگە قارىماي ئايى
روپورتنىڭ 6مىڭ 120 چاسامېتر قۇرۇلۇش مەيدا
نى كۆيۈپ كەتتى.
ئوت ئاپىتى باشلانغان يەر ھازىرچە ئايروپورت
ئىچىدىكى رېستوران دەپ تەخمىن قىلىنماقتا. بۇ
نىڭ قانچىلىك راست، يالغانلىقىنى ھازىر داۋام قى
لىۋاتقان تەرگاۋ نەتىجىسى ئىنقىلاپ بەرسە ھە
جەپ ئەمەس.

* * *

يېقىندا «ئاممىۋي ئەخبارات ۋاستىلىرى» توغ
رىلىق قانۇن قوبۇل قىلىندى. ئۇنىڭدا ژۇرنالىستا
لارغا ئالاھىدە ھوقۇقلار بېرىلگەن. ئەسىپ قىلسا
ئەندى ژۇرنالىستلار بۇرۇنقىدەك چوڭ باشلىقلار
بىلەن ئەمەس، باشلىقلار ژۇرنالىستلار بىلەن ھې
ساپلىشىدىغان بولىدۇ.

* * *

«يەر توغرىلىق» قانۇننى قوبۇل قىلىش كېيىنگە
قالدۇرۇلدى. مۇھىم مەسىلەرنى ئالدىراپ - تېپ
ئەپ «ھەل» قىلىۋېتىدىغان «خەلقپەرۋەرلەرنىڭ»
بۇ قېتىم ئوشۇغى چۈ چۈشكەن كۆرىنىدۇ.

* * *

بېجىندە ئالمۇتا ۋىلايىتى بىلەن خىتاينىڭ شەن
سى ئۆلكىسى ئوتتۇرىسىدا ھەمكارلىق توغرىلىق
پروتوكول ئىمزالاندى. كېلىشىمدە ئومۇمىي قىممى
تى 50مىلليون ئاقش دوللىرى كۆلەمىدىكى 12
لايىھىنى ئەمەلگە ئاشۇرۇش كۆزدە تۇتۇلغان. ئاتچا مەز
كۇر لايىھە بويىچە قاپچىغاي شەھىرىدە كېيىم - كې
چەك. ئاياق كىيىمنى تىكىش، ساپال ۋە فارفور بۇ
يۇملىرىنى، قۇرۇلۇش ماتېرىياللىرىنى ئىشلەپ چىقى
رىشقا، شۇنداقلا ۋىلايەتتە كىچىك گىدرو ئېلېكت
رو ستانسىيەلىرىنى قۇرۇشقا سەرىپ قىلىنماقچى.

* * *

ئالمۇتا شەھىرىدىن ئېقىپ ئۆتىدىغان چوڭ ۋە
كىچىك ئالماتىنكا، ۋېسنوۋكا ئۆستەڭلىرىگە سۇ تو
لۇپ كېتىپ سەل ئاپىتىگە دۇچار بولماقتا. بولۇپ
مۇ چوڭ ئالماتىنكا ئۆزى ئېقىپ ئۆتىدىغان تەۋە
لەردە خەتەرلىك ئەھۋالنى پەيدا قىلماقتا. «تاغ قۇ
ياشى» لاگېرى يېنىدىكى كۆۋرۈكنى سەل ئېلىپ
كەتكەن. مېدېو تەرەپكە بارىدىغان يول تاقالغان
ئالاقە ئۈزۈلۈپ، ئېلېكتر لىنىيەلىرى كاردىن چىق
قان. كۆپلىگەن ئۆيلەرنى سۇ بېسىپ كەتكەن.
جۈملىدىن، ئابىرودروم مەھەللىسىدىكى بىر قانچە
ئۇيغۇر ئائىلىلىرىمۇ بۇ ئاپەتكە ئۇچرىغان.

ئۇيغۇر تىلىدا ئاڭلىتىش بېرىلىۋاتىدۇ

«ئەركىن ئازىيا» رادىوسى بىيىل ھەپتىسىگە ئىككى
قېتىم سېشەنبە، جۈمە كۈنلىرى ئۇيغۇر تىلىدا ئاڭ
لىتىشلىرىنى باشلىغان ئىدى. ئىيۇلنىڭ 10دىن
بۇ ئاڭلىتىشلار ھەر كۈنى قىسقا دولقۇنلاردا ئالمۇتا
ۋاقتى بىلەن ئەتىگەن سائەت 8^{00} دىن
8^{30} غىچە بېرىلىپ، كەچتە، يەنى
سائەت 23^{00} دە تەكرار ئاڭلىتىلىۋاتىدۇ.
ۋاقىپ بولغايسىز.

تۈرك دۇنياسىنىڭ قۇرۇلتىيى

يېقىندا تۈركىيەنىڭ دېڭىز شەھىرىدە تۈرك ئەل
لىرى خەلقلىرىنىڭ دوستلۇق، قېرىنداشلىق ۋە
ئىتتىپاقلىق 7- قۇرۇلتىيى ئۆتكۈزۈلدى. قۇرۇلتاي
غا قاتناشقان قازاقستان جۇمھۇرىيىتىنىڭ دېلېگات
سىيەسىگە قازاقستان جۇمھۇرىيىتى مەدەنىيەت،
ئەخبارات ۋە جەمئىيەتلىك رازىمەنلىك مىنىستىرلى
كى دۆلەت تىلىنى تەرەققىي ئۆتكۈزۈش دېپارتا
مېنتىنىڭ مۇدىرى ئېربول شايمېردىنوۋ رەھبەرلىك
قىلدى.
قۇرۇلتاينىڭ ئېچىلىش تەنتەنىسىگە تۈرك جۇم
ھۇرىيىتىنىڭ پرېزىدېنتى سۇلېيمېن دېمىرەل قات
نىشىپ، تەبرىك سۆز سۆزلىدى. قازاقستان تەرەپ
تىن ئېربول شايمېردىنوۋ سۆزگە چىقتى.
قۇرۇلتاي تۈرك دۇنياسىدىكى ئومۇمىي مۇئەم
مالارنى، مەدەنىي ھاياتتىكى، ئىلىم، مائارىپ، ئىق
تىسات ۋە باشقا ساھالاردىكى مۇھىم مەسىلىلەر
نى بىرلىشىپ ھەل قىلىش بويىچە باش قوشۇش
بولدى. ھەر بىر ئەللەردىن كەلگەن ۋەكىللەر قۇرۇل
تاينىڭ باشقۇرۇش ۋە قانۇن، مائارىپ، مەدەنىيەت،
ئىلمىي - تېخنولوگىيە، ئىقتىسات، سودا ۋە مالىيە،
خەلق ئارا مۇناسىۋەتلەر، ياشلار ئىشلىرى كومىس
سىيەلىرىگە قاتنىشىپ، ئۆز ئارا پىكىرلەشتى. تېر
مىنلارنى بىر قېلىپقا كەلتۈرۈش، تۈرك دۇنياسىنىڭ
ئومۇمىي ئەخبارات سىستېمىسىنى قۇرۇش، تۈرك
سايي پروگراممىلىرىنى ئەمەلگە ئاشۇرۇش، ئومۇمىي
قامۇس نەشر قىلىش، ئىلمىي نام - ئاتاقلارنى بىر
قىلاشتۇرۇش ۋە قانۇنلاشتۇرۇش، ئوقۇش - مېتو
دىكىلىق قۇراللارنى مۇۋاپىقلاشتۇرۇش، ئومۇمىي
لاتىن يېزىقىغا كۆچۈش، دۆلەت قانۇنلىرى ماددىلى
رىدىكى ئايرىم ئوخشىماسلىقلارنى تۈگىتىش ۋە
باشقىمۇ مەسىلەر ئالىملار بىلەن مۇتەخەسسىس
لەر سۆھبىتىنىڭ ئاساسىي ماۋزۇسى بولدى. شۇن
داقلا ئىنتېگراتسىيە، خەلق ئارا مۇئەممالار، دۇنيا
نىڭ ھەممە يېرىگە تېرىقتەك چېچىلىپ كەتكەن
تۈركىي تىللىق خەلقلەرنىڭ سەياسىي - ئىجتىما
ئىي ھاياتى ئەتراپىدا قىزغىن سۆھبەتلەر بولدى.
ۋە ئۇ مۇئەممالارنى ھەل قىلىش بويىچە باھالىق
پىكىر، تەكلىپلەر ئېيتىلدى. ئاۋغانىستان، كوسوۋو،
شەرقىي تۈركىستان، قاراباغ ۋە شىمالىي كىپىردىكى
تۈركىي تىللىق خەلقلەرنىڭ بۈگۈنكى تەغدىرىگە
كۆيۈنۈش بىلدۈردى.

ژىراق ۋە يېقىن چەت ئەللەردە

تەيۋەن پرېزىدېنتى «بىر پۈتۈن ختاي» ئىدىيەسىگە قارشى چىقتى

تەيۋەننىڭ پرېزىدېنتى لى دېڭ خۇي «نېمىس دولقۇنى» رادىوستانسىيەسىگە بەرگەن ئىنتېرۋيۇسىدا قۇرۇقلۇق ختاي بىلەن تەيۋەن ئوتتۇرىسىدىكى مۇناسىۋەتلەرنى «دۆلەتلەر ئارا» ياكى يامىنىغا كەلسە «ئالاھىدە دۆلەتلەر ئارا» مۇناسىۋەتلەر سۈپىتىدە قاراش كېرەكلىكىنى بىلدۈردى. بۇ ژۇقۇرى دەرىجىدە كىشلەرنى ھەيران قالدۇرىدىغان بىلدۈرۈش بولدى. قۇرۇقلۇق ختاي ئىشلىرى بويىچە كومىتېتىنىڭ رەئىسى سۆزچى بۇ كەپنى تۆۋەندىكىچە ئىزاھلىدى: «بىر دۆلەت - ئىككى سەياسىي رىياللىق» كونسترۇكتىۋ سۆھبەتلەرگە ياردەم بەرمەيدۇ. بېجىن بولسا تەيۋەننى دىپلوماتىك سەھنىدە ژىتىم قالدۇرۇش ئۈچۈن قولىدىن كەلگەننى قىلىۋاتىدۇ.

بۈگۈنكى كۈنگىچە بېجىن ۋە تەيبەي بىر پۈتۈن ختاي كونسېپسىيەسىدىن چىقىپ كەلگەن ئىدى. «لېكىن بىر ختاي» ئىبارىسى ھەر خىل چۈشىنىلىپ كېلىندى. ختاي ئۈچۈن بۇ خىلە ژۇقۇرى دەرىجىدە ئاۋتونومىيە بېرىلگەن مەخسۇس مەمۇرىيەت سۈپىتىدىكى تەيۋەن دەپ چۈشىنىلدى. «بىر مەملىكەت - ئىككى سىستېما» دەيدىغان بىرلەشتۈرگۈچى ئىبارىمۇ بار. خ خ ج ئۆزىنى بىردىن بىر ختاي قانۇنىي ھۆكۈمىتى دەپ ھېساپلايدۇ. ئۇلارنىڭ كونستىتۇتسىيەسى بويىچە تەيۋەن ئىسيانكار بىر ئۆلكىدىن ئىبارەت.

تەيبەينىڭ مەنتىقىسى باشقىچە.

لى دېڭ خۇينىڭ بىلدۈرۈشىگە ختاينىڭ ئىنكاسى ھەممە ئويلىغاندەك بولۇپ چىقتى. شىنخۇا ئاگېنتلىقى تەيۋەننىڭ پرېزىدېنتىنى «شەرقىي ئازىيەنىڭ بىخەتەرلىكىنى بۇزماقچى بولغان خەلق ئارا قالايمىقان چىقارغۇچى»، پرېزىدېنتنىڭ بىلدۈرۈشىنى بولسا «خەتەرلىك ئىنغۇا» دەپ ئاتىدى، چۈنكى ئۇ تەيۋەندىكى ۋەتەنداشلارنىڭ مەنپىئىتىنى سەياسەت ئۈچۈن قۇربان قىلارمىش. خ خ ج تاشقى ئىشلار مىنىستىرلىكىنىڭ ۋەكىلى ختاي ھۆكۈمىتىنىڭ مەملىكەت پۈتۈنلىكىنى، شۆھرىتىنى ۋە مۇستەقىللىكىنى ھىمايە قىلىش جەھەتتىكى قەتئىيلىكىگە سەل قارىماس كېرەكلىكى ھەققىدە بىشارەت قىلدى.

تەيۋەن پرېزىدېنتىنىڭ بۇنداق كۆتۈلمىگەن قەدىمىنى قانداق چۈشەندۈرۈش مۇمكىن؟ ئۇ دوستلىرى تەرىپىدىن قوللاپ - قۇۋەتلەنمىدىغۇ؟ ئا ق ش دولەت دېپارتامېنتى بىر ختاي سەياسىتىگە سادىقلىقىنى تەكىتلىدى ۋە ھەر ئىككى تەرەپكە «ئەقىلگە مۇۋاپىق ھالدا» سۆھبەتلىشىشنى تەكلىپ قىلدى. ئارالغا يېرىم ئەسىر ھوكۇمرانلىق قىلغان ياپونىيەمۇ بېجىن بىلەن تەيبەي بۇ مۇھامىمانى تىنچلىق يولى بىلەن ھەل قىلىشقا ئۈمۈت بىلدۈردى. ئۇنىڭ تاشقى ئىشلار مىنىستىرلىكىنىڭ ۋەكىلى تەيۋەننىڭ ختايغا تەئەللۇق ئىكەنلىكى ھەققىدىكى كوز قاراشنى ھورمەت قىلىدىغانلىقىنى بىلدۈردى.

بېجىنغا پەقەت يېقىن بولۇپلا قالماستىن بەلكى مۇستەقىل بولغان شاڭگاڭ مەتبۇئاتى لى دېڭ خوينىڭ بىلدۈرۈشىنى قاتتىق ئەيىپلىدى. «مىنباۋ گېزىتى»، «ئۇز ئارا ئىشەنچىنىڭ ھۇلىنى بۇزۇشقا قارىتىلغان» دەپ يازدى.

ئا ق ش پرېزىدېنتى ب. كلىنتون كونگرېسقا خەت يوللاپ، تېخى يېقىندىلا كېڭەشلەر ئىتتىپاقى تەركىۋىدە بولغان 11 مەملىكەتنىڭ ئۇھاجىرلىق سەياسىتى ئا ق ش قانۇنىغا قايچا كەلمەيدىغانلىقىنى، شۇنىڭغا مۇۋاپىق ئۇلار بىلەن سودا قىلىشتا چەك قويماسلىققا بولىدىغانلىقىنى مەلۇم قىلدى. ئۇلارنىڭ ئارىسىدا قازاقستانمۇ بار.

* * *

ئىران پرېزىدېنتى سەئىد مۇھەممەد ھاتەمى مەملىكەتنىڭ ئالى تەلىم مىنىستىرى مۇستافا مائىننىڭ ئىشتىن بوشاش ھەققىدىكى ئىلتىماسىنى رەت قىلغان.

مىنىستىر بۇ ئىلتىماسنى، ئۆزىنىڭ ستۇدېنتلار بىلەن ئىتتىپاقلىقىنى بىلدۈرگىنى ھالدا، پولىتسىيەنىڭ ستۇدېنتلارنى ئۇرۇپ - سوقىقانلىقىغا نارازىلىق ئىپادىسى سۈپىتىدە ئىزھار قىلغان.

* * *

تاشكەنتتە چىقىدىغان «خەلق سۆزى» گېزىتىنىڭ يېزىشىغا قارىغاندا، قازاقستاندىن ئۇچۇپ بارغان چېكەتكىلەر ئۆزبەكستاننىڭ چېگارا رايونلىرىدىكى 330 مىڭ گېكتار مەيدانىدىكى زىرائەتلەرنى ۋەيران قىلىۋەتكەن. روسسىيە تەۋەسىگە ئۆتكەن چېكەتكىلەر روسسىيەنىڭ قازاقستان بىلەن چېگارىداش بىر قاتار ۋىلايەتلىرىدە پەۋقۇلاددە ئەھۋال ۋەزىيىتىنى پەيدا قىلغان.

* * *

ئاخىرقى ئاينىڭ ئىچىدە نوستراداموس مۇزىيىنىڭ ئاممىباپلىقى ناھايىتى ئۆسمەكتە. بۇ يەرگە ئورغۇنلىغان فرانسۇزلار مەشھۇر مۇنەججىم 16- ئەسىردە ئېيتىپ كەتكەن سىرلارغا چۈكۈش ئۈچۈن تېلېفون بەرمەكتە ۋە ژىراق - يېقىندىن كەلمەكتە. چۈنكى ئۇ ئۆزىنىڭ ئالدىن - ئالا بەرگەن بېشارىتىدە «1999- ژىلى 7- ئاي. ئاسماندىن ئۇلۇق دەھشەت پادىشاسى چۈشىدۇ» دەپ يازغان ئىدى. كىملەردۇر بۇ سۆزلەرنىڭ مەنىسى ئۈچىنچى دۇنيا ئۇرۇشى باشلىنىدۇ، دەپ قارىسا، ئامېرىكىلىقلار ئاخىر زامان بولىدۇ دەپ ھېساپلاشماقتا. پاكوراپان بولسا 11- ئاۋغۇست قۇياش تۇتۇلغان كۈنى روسسىيەنىڭ ئوربىتال كومپلېكسى «مىر» ئاسماندىن چۈشۈپ كېتىپ پارىژنى ۋە فرانسىيەنىڭ غەربىي - جەنۇبىغا جايلاشقان ژېرىنى ۋەيران قىلىۋېتىدۇ دەپ تەكىتلەمەكتە.

سپورت

ياخشى باشلانمىنى ياشلار قوللىماقتا

قازاقستاننىڭ جەنۇبىي ۋىلايىتىدە ياشاۋاتقان ئۇيغۇر ئاھالىسى «يارى» فۇتبول كوماندىسىنى تەشكىل قىلىنغىنىغا ئانچە كۆپ ۋاقىت بولمىسىمۇ، ئۇلارنىڭ نامى ۋىلايەت دائىرىسىدىن ئالقىپ خوشنا جۇمھۇرىيەتلەرگىمۇ مەلۇم بولۇشقا باشلىدى. مەزكۇر كوماندا سارىئاغاچ ناھىيەسى، تاراز، ئالمۇتا، بىشكېك شەھەرلىرىدىكى ئۇيغۇر ياشلىرىدىن تەركىپ تاپقان فۇتبول ئىشقىۋازلىرى بىلەن يولداشلىق ئۇچرىشىشلارنى ئۆتكۈزۈپ كېلىۋاتىدۇ. بۇنىڭغا ھامىيلىق قىلىپ كېلىۋاتقان يارمۇھەممەت ئىسكەندەروۋ كوماندىنىڭ نەتىجىلىك ئوينىشىغا ۋە ئۇلارنىڭ داۋاملىق مەشىق قىلىشىغا مەخسۇس ترېنېرلارنى تەكلىپ قىلىپ، ھەر تەرەپلىمە غەمخورلۇق قىلىپ كەلمەكتە.

- بۇ كوماندىنى تەشكىل قىلىشقا، - دەيدۇ يارمۇھەممەت ئىسكەندەروۋ، - جۇمھۇرىيىتىمىزدە يۈز بېرىۋاتقان ئىختىسادىي ۋە ئىجتىمائىي بوھران، ئورغۇنلىغان ياشلارنىڭ ئىشسىزلىقتىن ھەر تۈرلۈك يامان يوللارغا كېتىشىگە سەۋەپ بولدى. شۇنىڭ ئۈچۈن بىز ياشلىرىمىزنى سپورت بىلەن شۇغۇللاندۇرۇپ، بوش ۋاقىتلىرىنى بىھۇدە ئۆتكۈزمەسلىكنى مەخسەت قىلدۇق. بىزگە كەلگۈسىدە ساغلام ئۇيغۇرلار كېرەك. ئۇلارنى كېيىم ۋە باشقىمۇ نەرسىلەر بىلەن تەمىنلەش ئېغىر بولسىمۇ، چىمكەنت شەھىرىدە ياشاۋاتقان باشقا ئاتا-ئانىلارنىڭ قوللاپ - قۇۋەتلىشى بىلەن ھەل قىلىۋاتىمىز. كوماندا تەشكىل قىلىنغاندىن بۇيان سپورتقا ياشلىرىمىز ئارىسىدا قىزىقىش ناھايىتى ئۈستۈن بولدى. ئۇلارنىڭ كەيپىياتىنى كۆتىرىش ئۈچۈن ھەپتىدە بىر قېتىم شەھىرىمىزدىكى ھەر مىللەت كوماندىلىرى بىلەن يولداشلىق ئۇچرىشىشلارنى ئۇيۇشتۇرۇپ بېرىۋاتىمىز. ئۆتكەن ھەپتىدە ئالمۇتىدىن ئىككى كوماندا كەلدى. چىمكەنت شەھىرىدىكى چوڭ ستادىيونلارنىڭ بىرسىدە يولداشلىق ئۇچرىشىشلار ئۆتكۈزۈلدى. ئالمۇتىلىق سپورتچىلارنى كۈتۈشنى ئۆز زىممىمىزگە ئالدۇق. كەلگۈسىدە بىزمۇ تاراز، بىشكېك، ئالمۇتا شەھەرلىرىگە بېرىپ يولداشلىق ئۇچرىشىشلارنى ئۆتكۈزۈشنى پىلانلاۋاتىمىز.

پەيزۇللا ئەخمەتوۋ.
چىمكەنت شەھىرى.

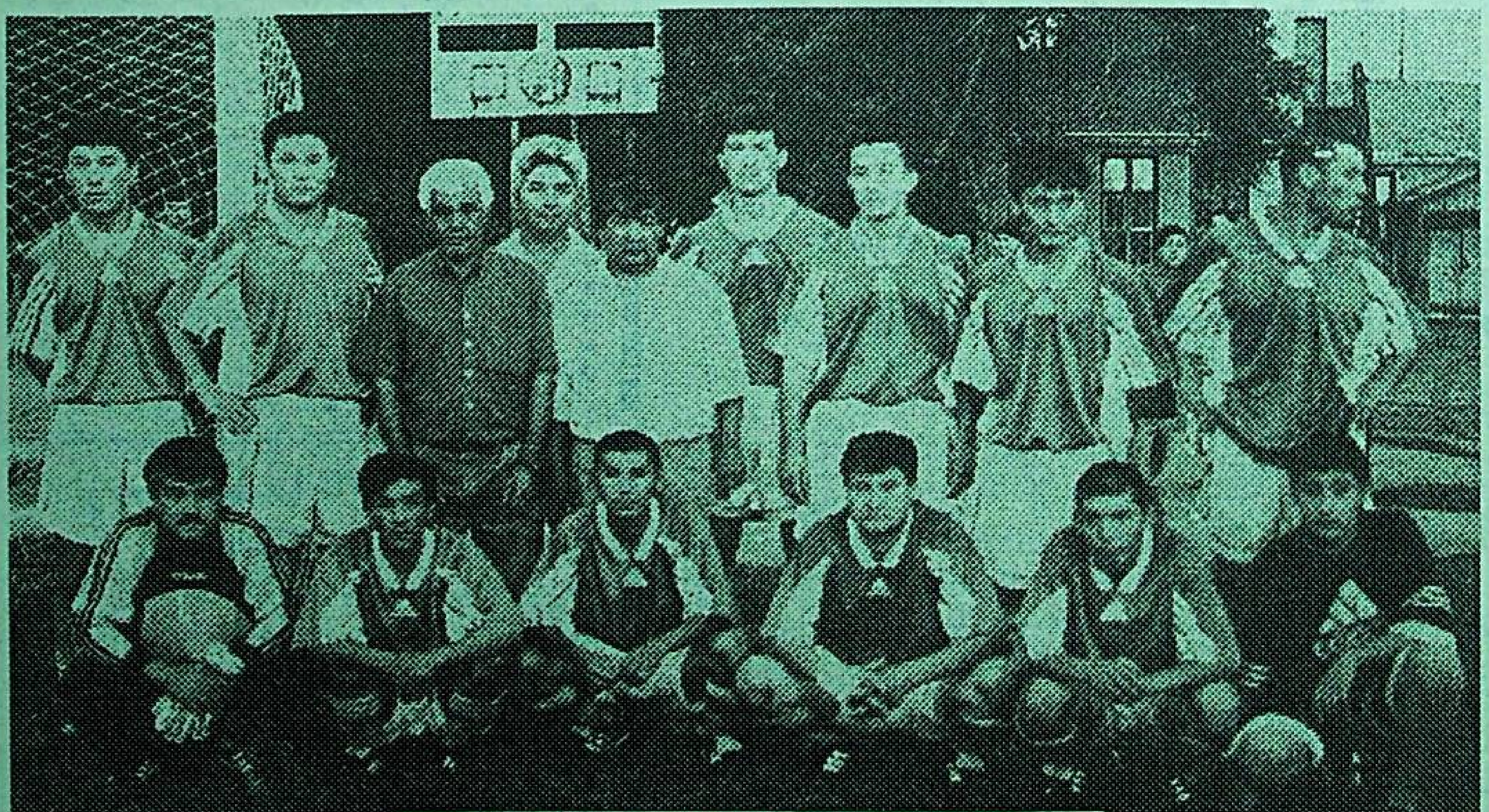

سۈرەتتە: «يارى» فۇتبول كوماندىسىنىڭ ئەزالىرى.

НАТО шәриққә қарап силҗимақта

«НАТО» дегән сөз бүгүн һәмминиң еғизида. Буниң сәвәви, әлвәттә, пәқәт Югославийәдики вақиәләргила бағлиқ әмәс, бәлки «течлиқ үчүн шериклик» дәп нам алған Евразиядики һәр хил мәмликәтләр оттурсидики кәң рәвиштә мәлум болған һәмкарлиқ программисида.

Шуниң билән биллә Кеңәштин кейинки дәвир кишилири НАТОниң әсли қандақ тәшкилат екәнлигини, униң мәхсити вә вәзипилири немидин ибарәткәнлигини тәсәввур қилалмайду.

Алди билән шуни тәкитләп өтүш керәкки, НАТО бу Атлантика океаниниң икки тәрипигә җайлашқан дөләтләрниң һәрбий-сәясий блоки, НАТОни сөзму сөз кеңәйтип алсақ Шималий Атлантика Шәртнамиси Тәшкилати дегән мәна чиқиду.

НАТО 1949- жили қурулған. Иккинчи дуния уруши тамамланған вақитта дунияда Кеңәшләр Иттипақиниң роли хелила өсиду һәм Европа билән Азияниң бир қанчә мәмликәтлиридә социалистик дөләтләрни, Дуниявий социалистик системини қуруш үчүн шараит яритилиду. Иккинчи дуния урушида иккила социалистик мәмликәт — Кеңәшләр Иттипақи вә Моңғул Хәлиқ Җумһурийити мoжут еди. 1945- жили социалистик мәмликәтләр қатариға Албания, Болгария, Венгрия, Польша, Румыния, Чехославакия, Югославия, Корея Хәлиқ — Демократик Җумһурийити вә Вьетнам Җумһурийити қошулиду. 1949- жили социализм лагерини Германия Демократик Җумһурийити вә Хитай Хәлиқ Җумһурийити толтириду.

Шундақ қилип, НАТОниң қурулуши — бу социализмниң әң алди билән Евразиядә йәниму йейилишиниң алдини елишниң чарисидур. Кейинирәк, социалистик мәмликәтләрниң һәрбий-сәясий блоки һесапланған Варшава Шәртнамиси Тәшкилати қурулғандин кейин — бу тәшкилатлар бир нәччә он жиллар давамида бир-биригә қарши турди. Бу қарши турушниң бираләһидә бәлгүси, һәр иккила блок өзлирини мудапиәлик структура дәп биләтти. НАТОниң 1983- жилқи кеңишиниң сессиясидә қобул қилинған йәкүнлүк һөҗҗәт буниңға мисалдур: «Иттипақдашлар етирап қилидуки, Шәртнамә зонисиниң ташқирисида йүз беридиған вақиәләр уларниң альянсиниң әзалири сүпитидики умумий мәнпийәтлирини өз ичигә елиши мүмкин. Әгәр шу умумий мәнпийәтләрни өз ичигә алғанлиғи етирап қилинса, қолайлиқ вақитта пикир елишиш уюштурилиду. Мувапиқ мудапиә механизмини сақлап туруш үчүн Шәртнамә зонисида йетәрлик һәрбий воситиләр тәйяр туруши лазим...

НАТО тәшкил қилинған 1949- жили униңға он икки дөләт киргән еди. Булар: Америка Қошма Штатлири, Улуқ Британия, Франция, Италия, Канада, Бельгия, Нидерланды, Люксембург, Дания, Исландия, Норвегия, Португалия.

1952- жили альянсқа Греция вә Туркия, 1955- жили — Германия Федератив Җумһурийити, 1982- жили Испания, 1999- жили Чехия, Венгрия, Польша қошулди.

Шундақ қилип, бүгүн НАТО тәркивидә он тоққуз дөләт бар. Тәшкилатниң алий органи НАТО Кеңиши болуп һесаплиниду. НАТОниң штаб- квартириси Бельгияниң, Брюссель шәһиридә. НАТОниң алий рәһбири униң баш кативидур. Һазир бу лавазимда испаниялиқ Хавьер Солана.

Шуни тәкитләп өтүш керәкки, Варшава Шәртнамиси Тәшкилати тарқалғандин кейин сабиқ социалистик мәмликәтләр НАТОға әза болушқа һәртәрәплимә интилмәктә. Атап өткән Чехия, Венгрия, Польшидин ташқири альянсқа келәчәктә Словакия, Румыния, Болгария, һәтта Эстония, Латвия вә Литва охшаш сабиқ Кеңәшләр Иттипақиниң җумһурийәтлири кириши мүмкин. Бу принципиаллиқ пурсәт, чүнки НАТО бу үч прибалтика җумһурийитиниң СССР тәркивигә киришини һеч қачан етирап қилмиған.

Мәркизий Азия мәмликәтлиригә нисбәтән шуни ейтишқа болидуки, һазирчә НАТО билән хелила йеқин алақиларни Өзбәкстан орнатмақта: альянста байқиғучи сүпитидә униң вәкили бар. Шуниң билән биллә әмәлиятта Мустәқил Дөләтләр һәмдостлигиниң барлиқ җумһурийәтлири НАТО билән мәлум мунасивәтләргә егә. Чүнки «Течлиқ үчүн шериклик» программиси өз ара пайдилиқ вә бу мәмликәтләрниң мустәқиллиғини сақлап қелиш үчүн интайин муһимдур. НАТОниң Россия билән болған мунасивәтлири алаһидә.

1999- жили 4- апрельда НАТОниң қурулғиниға әллик жил толди. Вашингтонда НАТОниң юбилейлиқ сессияси болуп өтти. Униңда бу тәшкилатни тәрәққий әткүзүшниң йеңи стратегиялик программиси қобул қилинди, программида альянсниң йәниму кеңийиши вә униң мустәқиллиги һәм Бирләшкән Милләтләр Тәшкилатиға бекинди болмаслиқ көздә тутулған.

Туйғунжан.

ئەۋلاد گۇرۇپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قوليازمىلار ئامبىرى

قېرىنداشلىرىمىز بىپەرۋا ئەمەس

پروفېسسور ئالدان ئايىمبېتوۋ

بىتەلەي ئۇيغۇرستان

ئىنسانىيەت 21 ـ ئەسىرگە مىللىي زۇلۇمدىن خالاس بولماي قەدەم تاشلاۋاتقانلىقى ئۇچۇنلا توپان قىسمىتىگە دۇچار بولسا بولاتتى. روسسىيە، خىتاي ھەتتا كىچىكىنە يۇگوسلاۋىيە بىر چاغلاردا ئۆزىگە بوي سۇندۇرغان خەلقلەرنى شۇ ھالەتتە تۇتۇپ تۇرماقتا. ئىمپېرىيە ئىسكەنجىسىدە ئازاپ چېكىۋاتقان خەلقلەرنىڭ بىرسى ئۇيغۇرلار. ئۇلار ئۆز ئازاتلىغى ۋە مۇستەقىللىگى ئۈچۈن كۈرەش قىلىۋاتىدۇ، بىراق مۇۋاپپەقىيەت قازىنالمايۋاتىدۇ.

تارىختا ئىچكىرلەپ كىرمەيلا پەقەت تارىخىي فاكتلاردىن بىر نەچچىسىنى كەلتۈرەيلى: 1. ئۇيغۇر دۆلىتى بولغان، بولغاندىمۇ خېلىلا گۈللەنگەن دۆلىتى بولغان. 2. بۇ دۆلەت خوشنا خىتاي تەرىپىدىن ئىشغال قىلىنىپ، شىنجاڭ ـ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونى نامى بىلەن بۇ يەردە سۈيىستە ئېلان قىلىندى. 3. بۇ يەردە ئەمەلىيەتتە ھېچ قانداق ئاپتونومىيە يوق. ئەكسىچە 14 مىللىون تۈركىي خەلقلەرنى (ئۇيغۇرلار بۇ ئالەمنىڭ 70 پائىزىنى تەشكىل قىلىدۇ. قازاقلارنى، ئۆزبېكلەرنى، قىرغىز ۋە باشقا خەلقلەرنى) ئاسسىمىلياتسىيە قىلىش جەريانى كېتىۋاتىدۇ.

بۇ بېپايان مەملىكەت شەرقىي تۈركىستان دەپ ئاتىلىدۇ. ئۇيغۇرلار بولسا ئۇنى ئۇيغۇرستان دەپ ئاتاشنى ئەۋزەل كۆرىدۇ. چۈنكى بۇ دىيارنى ئاساسلىق ئاھالىسى باشقا خەلقلەر ئەمەس، ئۇيغۇرلار.

ئۇيغۇرلار ئۈچۈن 18- ئەسىر ئالاھىدە پاجىئەلىك ئەسىر بولدى. 18- ئەسىر زەمىننى مانجۇر چىن ئىمپېرىيەسى باسقۇنچىلىرى ئىشغال قىلدى. 1760- يىلى شىنجاڭ ـ يېڭى يەر دەپ نام بەردى. ھەممىدىن قالدى خان يېرى، يات تەئەللۇقى ئىشغال قىلغۇچى باسقۇنچىلار ئۆز ئىشغالىيەتچىلىكىنى ئازراق بولسىمۇ يوشۇرۇپ تۇرالمىدى. ئۇلار يات يەرلىك مەسىلىسىنى، بۇ زېمىنلارغا يېڭى، ھاقارەتلىك ناملارنى قويدى. مەسىلەن، ۋلادىكاۋكاز، ۋلادىۋوستوك، نوۋوروسسىيسك دېگەن ناملارنى روسسىيە قويغان بولسا، دۇنيانىڭ باشقا جايلىرىدا يېڭى بولۇپ نىيازىلاندىيە، باشقا ناملارنى قويدى.

ئۇيغۇر خەلقى مۇستەقىللىقنى يوقىتىپ قويغاندىن كېيىن ھېچ قاچان تىنچ ياتمىدى. ئۇلار ئۆز مۇستەقىللىگى ئۈچۈن ئۈزۈلمەي كۈرەش قىلدى. 1814- يىلى، 1826 ـ 28- يىللىرى چوڭ قوزغىلاڭلار سادىر بولدى. مانجۇر، خىتاي جاللاتلىرى كۆپلىگەن ئۇيغۇر قوزغىلاڭچىلىرىنى مىسلى كۆرۈلمىگەن ۋەھشىيلىك بىلەن باستۇردى.

بىراق قوزغىلاڭ ناھايىتى چوڭ سىياسىي ئەھمىيەتكە ئىگە ئىدى. خوددى چوقان ۋەلىخانوۋ يازغاندەك: «قوزغىلاڭچىلار كېيىن ئازىيالىقلار ئۈچۈن تا شۇ كەمگىچە يېڭىپ بولمايدىغاندەك كۆرۈنگەن خىتاي ھاكىمىيىتى ئاجىزلىقىنى ئاشكارە بولۇپ قالدى. ئەشۇ قوزغىلاڭ ۋەتەنپەرۋەرلەرنىڭ روھىي كۆتۈرەڭگۈلۈكىنى، ئۇلار ۋەتەننىڭ مۇستەقىللىقىنى ئەسلىگە كەلتۈرۈشكە ئۈمۈتنى كۈچەيتىدى».

1851- يىلى روسسىيە بىلەن ـ خىتاي ئوتتۇرىسىدا تۈزۈلگەن غۇلجا كېلىشىمى ئۇيغۇرلارنىڭ ئەھۋالىنى تېخىمۇ مۇرەككەپلەشتۈرىۋەتتى.

1864- يىلى يازدا ئۇيغۇرستاننىڭ مەركىزىگە جايلاشقان كۇچار خەلقى قوزغالدى. قەشقەر، خوتەنلەردە كۆتىرىلىشلەر يۈز بەردى. قوزغىلاڭ شىمالغا تاراپ ئۇلغىيىپ، پۈتكۈل مەملىكەت ئەمەلىيەتتە كۆتىرىلىپ كەتتى.

20- ئەسىر چىن زۇلۇمىنى ئاغدۇرۇپ تاشلاش ئۈچۈن قىلغان قانلىق كۈرەشلەر بىلەن تولۇپ تاشتى. 1931،1912- يىللاردا ئۇيغۇرلارنىڭ كەڭ كۆلەملىك قوزغىلاڭلىرى بولدى. 1933- يىلى ئۇيغۇر شۇنداقلا قازاق، موڭغۇل، تۇڭگان ۋە قىرغىز قوزغىلاڭچىلىرى مەملىكەت تېررىتورىيەسىنىڭ 50 پائىزىنى ئېگەللىدى.شۇ يىلى ئۇيغۇر جۇمھۇرىيىتىنىڭ تۈرۈلگانلىقى جاكالاندى.

بىراق 1933- يىلى نويابىردا خىتاي گۇبېرناتورى شىڭ شىسەي موسكۋاغا كېلىپ، بىر يىل ئۆتكەندىن كېيىن ئۇيغۇرلارغا قارشى ئۇرۇشتا كېڭەش ھۆكۈمىتىنىڭ قوراللىق ياردىمىگە ئېگە بولدى. مۇستەقىللىق ئۈچۈن كۈرەش يات ـ ياتلا قوراللىق توقۇنۇشلارغا ئايلىنىپ تۇردى. ئىلى ئۆلكىسىدىكى ئۇيغۇر ۋە قازاقلار ئالاھىدە قارشىلىق كۆرسەتتى. لېكىن خىتاي- كېڭەش بىرلەشكەن ئارمىيەسىگە تاقابىل تۇرۇش مۇمكىن بولماي قالدى. ئىككىنچى دۇنيا ئۇرۇشى باشلىنىپ شىڭ شىسەي گومىنداڭ تەرەپكە ئۆتۈش بىلەن ۋەزىيەت ئۇيغۇرلارغا پايدىلىق تەرەپكە يۈزلىنىشكە باشلىغان ئىدى. موشۇ مۇناسىۋەت بىلەن كېڭەش ئىتتىپاقى ئۇيغۇرستان خەلقىنىڭ ئازاتلىق ھەرىكىتىنى قوللاشقا باشلىدى.

1944-يىلى 12- نويابىردا غۇلجىدا شەرقىي تۈركىستان جۇمھۇرىيىتى تەنتەنىلىك تۈردە جاكالاندى. لېكىن ئۇنىڭ تەغدىرى ئالدىنئالا بەلگۈلىنىپ بولغان ئىدى. گەپ شۇ يەردە ئىدىكى، خىتاي بىلەن كېڭەش ئىتتىپاقى ئوتتۇرىسىدا 1945- يىلى ئاۋغۇستتا تۈزۈلگەن دوستلۇق ۋە ھەمكارلىق كېلىشىمدە ئۇيغۇرستانغا مۇناسىۋەتلىك ماددا بار ئىدى. ئۇنىڭدا س س س ر نىڭ خىتاينىڭ ئىچكى ئىشىغا ئارىلاشماسلىقى توغرىلىق ئېيتىلغان.بۇ بولسا ئۇيغۇرستان ئۈچۈن ھالاكەتلىك ماددە بولۇپ، خىتايلارنىڭ قولىنى بوشىتىۋەتتى. خىتاي كوممۇنىستىك پارتىيەسى مەركىزىي كومىتېتى دەرھال شىنجاڭغا(ئۇيغۇرستانغا) «خىتاي خەلق ئازاتلىق ئارمىيەسىنىڭ 250 مىڭ كىشىلىك قىسىملىرىنى كىرگۈزۈش ۋە بۇ يەرگە خىتايلارنى ئاممىۋىي رەۋىشتە كۆچۈرۈپ چىقىش ھەققىدە» قارار قوبۇل قىلدى. 1955- يىلى شىنجاڭ ـ ئۇيغۇر ئاۋتونوم رايونىنىڭ رەسمىي قۇرۇلغانلىقى ئېلان قىلىندى.

20- ئەسىر بولۇپمۇ ئۇنىڭ مۇستەملىكچىلىك تۈگەشكە باشلىغان ئىككىنچى يېرىمى ئاز سانلىق مىللەتلەر ئۈچۈن ئىنتايىن زور پاجەلەرنى ئېلىپ كەلدى. س.س.س رنىڭ غۇلۇشى بىلەن ئۇزاق ۋاقىت قۇدرەتلىك ۋە «بۇزۇلماستەك» بىلىنگەن خەلقلەر قولىغا سېلىنغان كىشەن پارچىلاندى. كىرىپ كېلىۋاتقان 21- ئەسىر دەردى كۆپ ئۇيغۇر خەلقىگىمۇ ئازاتلىق ئېلىپ كېلىدۇ دېيىشكە بولىدۇ.

ئۇيغۇر خەلقى مۇستەقىللىقنى قولغا ئالسا بۇمۇ خۇددى س.س.س ر غۇلىغاندەك مۆجىزىلىك ئىش بولىدۇ. بۇنداق ئىستىقبال ئەمەلىيەتكە ئۇيغۇنمۇ؟ ئاللاتائاللا يامانلىق ئىمپېرىيەسىنى جازالىماي قويمايدۇ. چوڭ ـ كىچىك قىساسىنىڭ بولۇشى چوقۇم دەپ ئويلاش مۇمكىن.

بۇنىڭ بىر تەرەپ بولۇشىدا يەر يۈزىدىكى ئىسلامنىڭ، دۇنيادىكى ۋە رېگىوندىكى چاپسان ئۆزگىرىۋاتقان سەياسىي ۋەزىيەتنىڭمۇ رولى چوڭ.بىراق ھازىرچە خەلق ئارا جامائەتچىلىك پىكرىنىڭ، چوڭ دۆلەتلەرنىڭ ياردىمىگە تايىنىش تازا دېگەندەك بولمايۋاتىدۇ.

ھازىرقى قازاقستاننىڭ ئىمكانىيەتلىرى تېخىمۇ ئاز. ئۇ ئاجىز ۋە ئىشەنچسىز. خىتاي ئەژدىھاسى چالغان دايىقا ئۇسۇل ئوينىماقتا.خىتاينىڭ كۈندىن ـ كۈنگە ئۆسۈۋاتقان خورۇپى ئالدىدا ئۆز مۇستەقىللىگىنى ساقلاپ قېلىشقا ئاللاتائاللا مەدەت بەرگەي. ئۇزاق كېلەچەككە نەزەر تاشلىغاندا،قازاقستان شەرقىي جەنۇبىي سەياسىتىنى، بولۇپمۇ خىتاي بىلەن بولغان سەياسىتىنى بەلگۈلىگەندە ئۇيغۇرستاننى كۆزدە تۇتۇشى كېرەك. قازاقستان پەقەت ئۆزى بىلەن خىتاي ئوتتۇرىسىدا ئۇيغۇرستان دەپ ئاتىلىدىغان تۈركىي مۇستەقىل دۆلەت پەيدا بولغاندىلا خاتىرجەم ئۇخلالىشى مۇمكىن. بۇ كۈنكى قازاقستان سەياسىتى بولسا(ئەگەر ق.توقايېۋنىڭ رېگىوندىكى شەرمەندە دىپلوماتىيەسىنى سەياسەت دەپ ھېساپلاشقا بولسا)، ئۇنداق قىلالمايدۇ. ئۇيغۇرستان تېررىتورىيەسىدىكى چېكارا تالاشتارتىشلىرى، بىر- بىرىدىن ئېقىپ ئۆتىدىغان دەريالار مۇئەممالىرى موشۇ يەرلەرنىڭ ھەقىقىي خوجايىنلىرى ئۇيغۇرلارنىڭ، ۋە بۇ دىياردىكى 1,5 مىللىون قازاق ۋەكىللىرىنىڭ ئىشتىراكى بىلەن ھەل قىلىنىشى(ھېچ بولمىغاندا مۇزاكىرە قىلىنىشى) كېرەك.

ئۇيغۇر خەلقى بۈگۈنكى كۈندە «سوغا چۈكۈپ كېتىۋاتقان ئادەم ئۆزىنى ـ ئۆزى قۇتقۇزۇرۇشى كېرەك»دېگەن ماقالە ئاساسىدا ئۆزىنى ـ ئۆزى بەزلەشكە مەجبۇر بولىۋاتىدۇ. يالغۇز ئۇيغۇرلارلا «چۈكۈۋاتقىنى» يوق، خىتاي ئىمپېرىيەسى بېسىۋالغان تىبەت،ئىچكى موڭغۇل ۋە باشقا خەلقلەر ـ ئاستا ـ ئاستا پارتلايدىغان بومبىلاردۇر.

ئاللا تائاللا قۇتقۇزغاي، ئامىن!

ئىنسان ۋە ئىمان

ئاللانىڭ دىنى ئەزەلدىن بىردۇر

بىسمىللاھىر رەھمانىر رەھىم

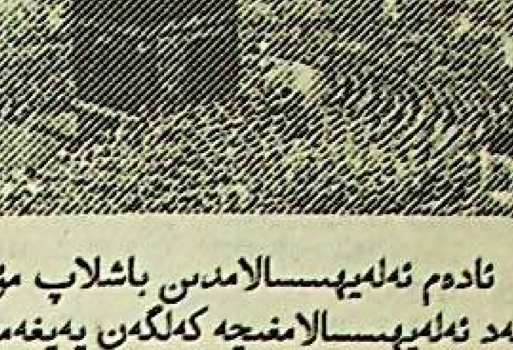

ئادەم ئەلەيھىسسالامدىن باشلاپ مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامغىچە كەلگەن پەيغەمبەرلەرنىڭ ھەممىسى «ئاللا بىردۇر، ئۇنىڭ شېرىگى يوقتۇر، ئىبادەت پەقەت بىر ئاللاغىلا قىلىنىدۇ»دېگەن ھەقىقەتنى ئېلان قىلىپ كەلگەن. بىر پەيغەمبەر ئالەمدىن ئۆتۈپ، يەنە بىر پەيغەمبەر كەلگىچە بولغان ۋاقىتلار ئارىسىدا ئىنسانلار شەيتانلارنىڭ ئازدۇرۇشى تۈپەيلى ھەق دىندىن ئېزىپ بەزىلىرى ئۇتقا، بەزىلىرى كالىغا ۋە بەزىلىرى ھەر خىل تەبىئەت كۈچلىرىگە چوقۇنۇشقا مۇپتىلا بولغان.ئاللا تەرىپىدىن كەلگەن ھەر بىر پەيغەمبەر كىشىلەرنى زالالەتلەردىن ئازات قىلىش، بىر ئاللاغا ئىبادەت قىلىشتىن ئىبارەت ئەسلى دىنغا قايتۇرۇش ۋەزىپىسىنى ئۆتىگەن. شۇنداق قىلىپ، ئاللا بۇ دىننى ھەزرىتى مۇھەممەد ئەلەيھىسسالام بىلەن تەكامۇللاشقان ۋە قىيامەتكىچىلىك يەر يۈزىنىڭ ئۆزگەرمەس ھەق دىنىغا ئايلاندۇرغان.ئاللا بۇ ھەقتە مۇنداق دەيدۇ: «بۈگۈن سىلەرنىڭ دىنىڭلارنى پۈتۈن قىلدىم، سىلەرگە نېمىتىمنى تاماملىدىم، ئىسلام دىنىنى سىلەرنىڭ دىنىڭلار بولۇشقا تاللىدىم». (مائىدە سۈرىسى، 3ـ ئايەت).

ئاللانىڭ نەزىرىدە مەقبۇل دىنى ئىسلام دىنى ئىكەنلىگىنى ۋەباشقا ساماۋىي دىنلارنىڭ ئىسلام دىنى كېلىشى بىلەن ئەمەلدىن قالغانلىغىنى ئېلان قىلىپ ئاللا مۇنداق دېگەن: «ھەقىقەتەن ئاللانىڭ نەزىرىدە مەقبۇل دىنى ئىسلام (دىنى)دۇر». (ئالئىمران سۈرىسى، 19ـ ئايەت). ئاللا يەنە بۇ ھەقىقەتنى تەكىتلەپ مۇنداق دەيدۇ: «كىمكى ئىسلام دىنىدىن باشقا دىننى دىن قىلىپ تۇتىدىكەن، ئۇنىڭ دىنى مەقبۇل ئەمەستۇر».

مۇسۇلمانلار ئاللا تەرىپىدىن كەلگەن بارلىق پەيغەمبەرلەرگە ئىمان كەلتۈرۈشنى ئىماننىڭ بىر پارچىسى قىلىپ بەلگۈلەيدۇ. مۇساۋە ئىسا ئەلەيھىسسالاملارغا ئىمان كەلتۈرمىگەن كىشىنىڭ مۇھەممەد ئەلەيھىسسالام ۋە بارلىق پەيغەمبەرلەرگە ئىمان كەلتۈرۈشى ئىناۋەتسىزدۇر.

مۇسۇلمانلارنىڭ دەستۇرى بولغان قۇرئان كەرىم ئاللادىن كەلگەن ھەممە كىتاپلارغا ئىمان كەلتۈرۈشنى ئىماننىڭ مۇھىم ئامىللىرىدىن سانايدۇ. بىز مۇسۇلمانلار ئاللادىن مۇسا ئەلەيھىسسالامغا كەلگەن ھەقىقىي تەۋراتقا،ئىسا ئەلەيھىسسالامغا كەلگەن ھەقىقىي ئىنجىلغا ئىمان كەلتۈرىمىز.

مۇسۇلمانلارنىڭ مۇقەددەس كىتاۋى قۇرئان كەرىم ئاللانىڭ كالامىدۇر. بۇنىڭغىمۇ پۈتۈن دۇنيا شاھىتتۇر. تەۋرات،ئىنجىللاردا مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامنىڭ ئاخىر زامان پەيغەمبىرى بولۇپ كېلىدىغانلىغى ۋە ئۇنىڭ ئىسمى ۋە سۈپەتلىرى تەپسىلىي بايان قىلىنغان. شۇنىڭدەك پۈتۈن تەۋرات ۋە ئىنجىل ئەھلىلىرى مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامغا ئىمان كەلتۈرۈشكە بۇيرۇلغان. ئۇلارنىڭ مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامنى ئىنكار قىلغانلىغى ۋە ئىسلام دىنىنى قوبۇل قىلمىغانلىغى ئەڭ ئاۋال ئۇلارنىڭ ئۆز دىنلىرىغا ۋە كىتاپلىرىنى ئىنكار قىلىپ كاپىر بولغانلىقتۇر. چۈنكى ئاللانىڭ ئەمرىنى رەت قىلغان كىشى كاپىر بولىدۇ.

مۇسۇلمانلار ئاللانىڭ ئەمرىنى بەجا كەلتۈرۈپ، بارلىق پەيغەمبەرلەرگە ئىمان كەلتۈرگەن مۆمىن زاتلاردۇر. ئاللا بىزلەرنى ھەق دىنىمىزدىن ئايرىمىسۇن. ئامىن!

ئابدۇللا تەشنايى.

سىرلىق ئالەم

ئاي ـ يەرنىڭ «بالىسى»

يېقىندا ئاسترونوم ئالىملار ئاسمان بوشلۇغىدا كىچىك بىر سەييارىنى بايقىغان. چوڭقۇر،براق تەكشۈرگەندە، ھەقىقەتەن مۆجىزىكى ئاسمان جىسمى ئىكەن.مەزكۇر سەييارە كۈنىنى 800ژىلدا بىر قېتىم ئايلىنىدۇ. شۇنىڭ 100 ژىلىدىلا يەردىن كورۇنۇپ تۇرىدۇ.دىئامېترى 550چاقىرىم. ئالىملارنىڭ ھېساۋىچە بۇنداق كىچىك ئاسمان جىسىملىرىنىڭ سانى 800گە يېتىدىكەن. ئۇلارنى پلاتوننىڭ ئالىپ تېنى توساپ كۆرسەتمەيدىكەن. كويپېر بەلۋىغىنىڭ ئۈستىدە سانسىز قۇيرۇقلۇق يۇلتۇزلار (كومېتا، ئاستېروئىدلار، مېتېورىتلار) قاپلاپ ژۈرىدۇ. بەزىدە موشۇلارنىڭ ئارىسىدىن «تەنتەكلىرى» ئاياق ئاستىدىن كۈنگە قاراپ ئاقىدىكەن. بۇنداق چاغدا يەرنى ئاي تېنى بىلەن جەلىپ قىلىپ، ھوقىنى ئۆزىگە قوبۇل قىلىدۇ.

ئاي ھەققىدە قىزىقارلىق دېرەكلەر بار. بىزنىڭ بىلىدىغىنىمىز كۈنگە قارىغاندا ئاي يەرگە 400 ھەسسە يېقىن. بىراق ئاينىڭ دائىرىسى كۈندىن 400ھەسسە كىچىك. كۈننىڭ تولۇق تۇتۇلۇشىمۇ ئاينىڭ كۈن ئالدىدا توغرا تۇرۇۋېلىشىدىن. ئالىملارنىڭ تۇۋەندىكى مولجاسى ھەر كىمنى قىزىقتۇرىدۇ: ئاي ـ يەرنىڭ «بالىسى» ئوخشايدۇ. بۇ چاقچاق ئەمەس، ھەقىقەت.بۇنىڭدىن 4,5 مىللىارد ژىل بۇرۇن نامەلۇم ئاسترونوميۇغان ئاستېروئىد،ياكى كومېتا(مارستىن ئۈچ ھەسسە چوڭ) يەرگە سوقۇلىدۇ.شۇنىڭ تەسىرىدىن بۆلۈنۈپ چىققان يەرنىڭ بىر پارچىسى ئۇچۇپ، ئاسمان ـ سەماغا قاراپ كۆتىرىلىدۇ. مانا شۇ پارچە كېيىن ئاسمان جىسمىغا ئايلىنىدۇ. ئۇ ئاق سۈتتەك، يورۇقى بىلەن يەر- ئاناني مۇھاپىزەت قىلىپ، قۇيرۇقلۇق يۇلتۇزلارنى بىزگە ئەۋەتمەي تۇرغان كۆزەل ئايىمىز.

ئەگەر ئاي بولمىسا، بىزنى قورشاپ تۇرغان ئاتموسفېرانىڭ زىچلىغى چولپان يۇلتۇزىنىڭ ئاتموسفېراسىدەك 450 گرادۇس بولغان بولار ئىدى. يەنى ئاي بولمىسا، بىز ئەركىن نەپەس ئېلىپ،ساپ ھاۋانى ژۇتۇشقا زاربولۇپ جېنىمىز جەھەننەمگە كېتەر ئىدى. بۇ بولسىمۇ، ئاللاتائاللانىڭ قۇدرىتى بولسا كېرەك.ئايدىن ئېلىپ كېلىنگەن توپا بىز دەسسەپ تۇرغان يەر توپىسىغا بەكمۇ ئوخشاش ئىكەن. يېقىندا يەنىلا يەر يۈزىگە بىر يېڭىلىق خەۋەر تاراپ كەتتى. مارس ئايدىنمۇ كۆرە يەرگە يېقىن تۇققان بولۇپ چىقتى. ئۇنىڭ جاۋاۋىنى ئەندىكى ئەسىرگە قالدۇرايلىق.

سىز ئاڭلىغانمۇ؟

«ئىنگلىزنىڭ ئەژدىھاسى»

ئانگلىيەلىك رېك مورىرىس دېگەن ئادەم ھەقىقەتەنمۇ ژىلىغا بىر قېتىم ئىچىدىن لاپىلدىتىپ ئوت ـ يالقۇن چىقىرىدىكەن. ھەتتا بىر ئۇۋدەت ئۇزىنىڭ ئاغزىدىن چىققان يالقۇننىڭ ئۇزۇنلىغى 9.5 مېتر بولغان. مانا، كارامەت!

***

ھايۋان چىشىنى سالغان ئادەم

ئىتالىيەنىڭ كومېتا شەھىرىدە تاركۇئىنىيە دېگەن كونا شەھەرنىڭ ئورنىدىن تېپىلغان ئارتولاتارخېولوگىيەلىك تېپىلمىلار بار.ئۇلارنىڭ ئىچىدىكى قىزىغى- ئادەمنىڭ باش سۆيىكى. بۇ باشنىڭ چىشى ـ ياسالما سۆنئىي چىش. سۆنئىي بولغاندا قايسىدۇ بىر ھايۋاننىڭ چىشىنى ئورۇنلاشتۇرغان. مەزكۇر ئادەم، ئالىملارنىڭ مولجالىشىچە،بىزنىڭ ئېرامىزغىچە بولغان6ـ سىگىنچى ژىللاردا ھايات كەچۈرگەن.

***

تۇرت سائات توختاپ قالغان ژۈرەك

نورۋېگىيە بېلىقچىسى يانا رافىدال 1987 ـ ژىلى 7 ـ دېكابىردا مۇز دېڭىزىغا چۈشۈپ كېتىپ، ھوشسىزلانغان. گوسپىتالغا ئېلىپ كەلگەندە ئۇنىڭ ژۈرىگى توختاپ قاپتۇ، ئىسسىقلىغى(تېمپېراتۇرىسى) 24گرادۇسقا تۆۋەنلىگەن. دوختۇرلارنىڭ ماھىرلىغى تۈپەيلى 4 سائەتلىق جەرياندا توختاپ قالغان ژۈرەك بىردىن قايتا سوقۇشقا باشلىغان. ژۈرەكنىڭ بۇنداق ئۇزاق ۋاقىتقا توختاپ قېلىشى تېخى ھېچ يەرە ئۇچراشمىغان.

تەييارلىغان ئا. ھەمرا.

ئەجايىپ مىراس

مىسىر ھۆكۈمدارى رۇم ھۆكۈمدارى بىلەن كېلىشىپ، ئوتتۇرىدىكى ئاداۋەتنى تۈگىتىپ، دوستلۇق شەرتنامىسىنى تۈزىشىپتۇ. دوستلۇغنى كۈچەيتىش ۋە ئۇنى ئەبەدىيلەشتۈرۈش ئۈچۈن مىسىر ھۆكۈمدارى ئۆز قىزىنى رۇم ھۆكۈمدارىنىڭ ئوغلىغا بېرىپتۇ. رۇم ھۆكۈمدارىمۇ ئۆز قىزىنى ئۇنىڭ ئوغلىغا بېرىپتۇ.شۇنداق قىلىپ، ھەر ئىككى ھۆكۈمران بىر- بىرلىرىگە قاچا قۇدا بولۇشۇپتۇ. بۇنىڭ بىلەن ئىككى دۆلەتنىڭ مۇناسىۋىتى تۈزىلىپ، باردى- كەلدى مۇناسىۋەتلەر ياخشىلىنىپ كېتىپتۇ.

بىر كۈنى مىسىر ھۆكۈمدارى تۆۋەنكى مەزمۇندا خەت يېزىپتۇ:

ـ كۆزلىرىمىزنىڭ نۇرى بولغان پەرزەنتلىرىمىزنىڭ ۋاپاتىمىزدىن كېيىن ھەم راھەت- پاراغەتتە ياشاشلىرى ئۈچۈن موشۇ كۈندىن باشلاپ چارە كۆرىشىمىز كېرەك. مەن ئوغلۇم ئۈچۈن ناھايىتى كۆپ مال ـ دۇنيا ژىغدىم.نەچچە يەردە چارباغ ۋە ئىمارەتلەرنى سالدۇردۇم. سىزمۇ كۆيوغلۇم بولغان ئوغلىڭىز ئۈچۈن شۇنداق قىلغان بولۇشىڭىز كېرەك؟

بۇ خەتنى ئوقۇغان رۇم ھۆكۈمدارى مىيىغىدا كۈلۈپ قويۇپ شۇنداق مەزمۇندا خەت يېزىپتۇ.

ـ مەن سىزدىن كۆرە باشقىچەرەك يول تاپتىم. ۋاپاسىز مال ـ دۇنيا، ئىمارەتلەرگە مۇراجەت قىلمىدىم. شۇنىڭ ئۈچۈن ئوغلۇمغا مال دۇنيا توپلىماي، ئۇنى ئىلىم- ھۈنەرگە، ئەدەپ ئەخلاققا ئۆگەتتىم. ئەدەپ مۇنچاقلىرى بىلەن ئۇنى بېزىدىم، ياخشى خىسلەتلەرنى ئوغلۇمغا مىراس قالدۇردۇم. مال ـ دۇنيا دېگەن بەربىر تۈگەيدۇ. بىراق ئىلىم ـ ھۈنەر، ئەدەپ ئەخلاق ھېچ قاچان تۈگىمەيدۇ.

مىسىر ھۆكۈمدارى قۇدىسىنىڭ خېتىنى ئوقۇپ، ئۇنىڭغا قوشۇلغاچ:

ـ قۇدام توغرا دەيدۇ، ئەدەپ ـ ئەخلاق ھەقىقەتەنمۇ ئالتۇندىن قىممەت، ـ دەپتۇ.

МЫ ГЛАЗАМИ ДРУГИХ

«К вопросу об уйгурах»

(Окончание. Начало в №3 номере)

Затем на востоке образуются два государства Хунну, северное и южное; однако ни то, ни другое не может установить прочного государственного порядка и внутреннее разложение идет все дальше и дальше. Сначала распадается северное государство, а потом и поддерживаемое китайцами южное, окончательно павшее в 215 году после Рождества Христова.

Одновременно с увяданием хуннского государства наблюдается усиление его соседей с востока, тунгусов. Тунгусское племя Сяньбийцев возвышается и продвигается на запад. Два сяньбийских племени То-ба и Мо-юн оттесняют тюрков от Желтой реки и завоевывают северный Китай. Главная масса южных Хунну, то есть Он-Уйгуров уже в течении II и III веков постепенно передвинулась к западу по степям, лежащим к северу от Тянь-Шаня, так что на юго-востоке оставались только уйгуры-поселенцы Восточного Туркестана, где они смешались с китайцами и другими жителями городов. К ним принадлежат очевидно Кю-пэ в Као-чане, где жили почти исключительно уйгуры. Кроме того бассейн реки Тарим наверное был по большей части заселен уйгурами, так как Птолемей называет жителей этой страны «Ойхарды». Передвижение Он-Уйгуров к западу происходило с такой поспешностью, что китайцы не могли сохранить для нас никаких точных известий об их экспедициях. Лишь в летописи северных династий мы находим известие об этом переселении Он-Уйгуров, а именно: при описании «Юэ-бань», тюркского кочевого племени (жившего к западу от Илийской долины), упоминается, что это есть потомки тех племен Хунну, которые оставались там после того, как главная масса Хунну переселилась далее на запад к Канглы (Кан-гю, то есть значит к Аральскому морю). Факт поселения Он-Уйгуров близ Аральского моря был известен в Европе уже во II веке, так как уже Дионисий Периегет сообщает, что народ «Онлар» обитает по ту сторону Скифов, живущих по берегам Каспийского моря. Название это указывает на то, что Он-Уйгуры назывались у своих соседей просто «Он» или «Онлар» (десять). Может быть даже, что «Он» было название государства, которое Он-Уйгуры или «Онлары» сами дали ему. В этих странах могущество Он-Уйгуров усиливается, так что в начале IV столетия они начинают распространять свою власть на запад, и впоследствии, привлекаемые богатством Европы, передвигаются массами через Урал на Запад и основывают там могущественное государство гуннское, которое при Аттиле привело в трепет всю Европу. После смерти Аттилы гуннское государство распадается на отдельные племена, которые беспокоят восточную римскую империю и являются в этот период под своими племенными названиями Он-Уйгуров, Утигуров, Сары-Уйгуров и Котригуров. Во всяком случае Он-Уйгуры составляли наиболее могущественный союз, возникший на развалинах царства хуннов, обо еще в VII веке европейские географы говорят о государстве Оногория (к северу от Кавказа).

Затем имя «Уйгур» более не употребляется на западе в качестве названия самостоятельного союза тюркских племен; вероятно большая часть этих восточных тюрков смешалась с волжскими финнами, своими соседями и отчасти подданными в течении нескольких веков, а имя их стало служить уже названием для этих народов.

Во время того, как после исчезновения царства Хунну, Он-Уйгуры передвигались к западу, большая часть Тогуз-Уйгуров была оттеснена в северную часть монгольской степи к горам Тангусским и истокам Енисея тунгусскими племенами, двигавшимися к западу, и впоследствии попали под власть Жужан, которые основали могущественное государство между Байкальским озером и Карашаром. В конце V века Тогуз-Уйгуры освободились на время от власти Жужан и образовали самостоятельное государство, которое китайцы называют Гао-гю. В VII веке они делаются подданными тюркского государства Ту-гю, которое кроме них покорят много других народов тюркского племени и завязывает даже связи с Византией. Лишь в 744 году Пейло, царь восточных Уйгуров, объявляет себя самостоятельным Кутлук Бек каганом и основывает царство Тогуз-Уйгуров. Что мы здесь имеем дело с царством Тогуз-Уйгуров, доказывается тем обстоятельством, что Пейло присваивается китайцами наименование «Царя девяти племен»; так же называются и его преемники, несмотря на то, что число подвластных им племен увеличилось. Царство Тогуз-Уйгуров постепенно распространилось к югу до Желтой реки и к нему были присоединены и области Као-чана и Восточного Туркестана. Главным городом хана Тогуз-Уйгуров был Кара-Карум на Орхоне. Китайцы насчитывают четырнадцать уйгурских ханов, царствовавших с 744 по 841 г. Внутренние смуты подорвали однако могущество Тогуз-Уйгуров на севере, так что последние их ханы подпали опять под власть китайцев. Наконец они были побеждены (в IX веке) своими усилившимися северо-восточными соседями, Кыргызами, и вытеснены из северной части своих владений, после этого они удалились к юго-западу и осели в западном Китае, Восточном Туркестане и области Хами, где и основали государство Арслан-ханов, которое у арабских писателей IX, X веков известно под именем сильного государства Тогуз-Уйгуров. Из описаний этого царства видно, что народ занимался земледелием и ремеслами и пользовался известным благосостоянием. Среди этого народа распространялось и более высокое духовное развитие христианскими и буддийскими проповедниками. Постепенно начал в западной части этого государства распространяться ислам, вследствие чего уже в X веке там возникли небольшие самостоятельные ханства из уйгуров-мусульман, которые вскоре соединились в более крупное царство, царство Илек-ханов, главным городом которого был Баласагун и которое завладело Мавеpанахром до Бухары. Юго-восточные владения Уйгуров были отняты у них в 1028 году Тангутами. Спустя приблизительно сто лет Кара-кидане завладели всем Восточным Туркестаном и областью Илеков и сделали своим главным городом Баласагун. Таким образом царство уйгурское было ограничено своими северо-восточными владениями Као-чаном и Беш-Балыком и существовало под властью князя, называвшегося Идикутом и считавшегося вассалом Кара-киданей, пока он добровольно не подчинился при Чингиз-хане монголам, за что и пользовался довольно долгое время известной самостоятельностью.

تارىخىمىز سەھىپىلىرىدىن

زوراۋانلىق ھەرىكەتلەرىنىڭ ئارقا كۆرۈنۈشى

دۇنيادىكى ھەر قانداق مۇستەملىكچى دۆلەتلەر باشقا دۆلەت ۋە خەلقلەرنىڭ زېمىنىنى بېسىپ ئالغىنىدا ئۆزلىرىنىڭ غەرەزلىرىنى ھەر خىل يوللار بىلەن پەردىلەپ، ئىشغال قىلىۋالغىنىدىن كېيىن ئەسلى مۇددىئاسى ئاشكارىلىنىپ، يەرلىك خەلققە قارىتا زوراۋانلىقنى باشلايدۇ.

خىتاينىڭ 1-دالا ئارمىيەسى ئەينە شۇ خىل ھىلە-مىكىرلەر بىلەن 1949-يىلى 20-ئۆكتەبىردە ئۇيغۇرلار زېمىنى -شەرقىي تۈركىستانغا(ئۇيغۇرىستانغا) بېسىپ كىردى. ئالمىش خەلق ئازاتلىق ئارمىيەسىنىڭ باش قوماندانى گېنېرال ۋاڭ-جىڭ ئۈرۈمچى ئايرودرومىدا قارشى ئالغۇچىلارغا سۆزلىگەن نۇتقىدا: «بىز سىلەرنى زۇلۇمدىن قۇتقۇزۇش ئۈچۈن كەلدۇق. سىلەرنىڭ ھەممە ئىشلىرىڭلارنى تەرتىپكە سېلىپ بېرىپ، ئىككى يىلدىن كېيىن قايتىپ كېتىمىز. بۇ ماۋجۇشىنىڭ سۆزى» دېگەن ئىدى. شۇنداق سۆزلىرى بىلەن باسقۇنچىلار يەرلىك خەلقنى زۇلۇمدىن قۇتقۇزغۇچى، بەخت-سائادەت ئېلىپ كەلگۈچى سۈپىتىدە ئۆزلىرىنى نىقابلاپ، بىر ئاز ۋاقىت، باشقىچە قىلىپ ئېيتقاندا، ھوقۇقنى چىڭىتىپ ئالغىچە ۋوكاچ، مۆمىن بولۇپ يۈرۈشتى. خىتاي ئەمەلدارلىرى، ئەسكەرلىرى كوچىلارنى، كىشىلەر تۇرغىچە ئىشىكلىرىنىڭ ئالدىلىرىنى سۈپۈرۈپ، كەمبەغەللەرگە ياردەم بېرىپ، ئۇلارنىڭ ئۆيلىرىنى ياسىشىپ يۈرۈشتى. شۇ تەخلىتتە يۈرۈپ، 1950-يىلىدىن باشلاپ ھاكىمىيەتنى ئىسلام قىلىش بانىسى بىلەن ئۆلكىنىڭ ئاساسىي باشچىلىق ئورۇنلىرىنى قايتىدىن خىتايلار ئۆز قوللىرىغا كىرگۈزىۋالدى. جۇڭگو كومپارتىيەسى قارمىقىدا بۇ يەردە قۇرۇلغان پارتىيە بيۇروسىنىڭ باش كاتىپلىقىغا ۋاڭ جىڭ بەلگۈلەندى.

كەلگۈندىلەر ئۆز ھاكىمىيىتىنى چىڭىتىش ئۈچۈن 1951-يىلى 8-ئايدىن باشلاپ تەتۈر ئىنقىلابچىلارنى باستۇرۇش سىياسىتى بىلەن بىرگە يېزىلاردا ئىجارە ھەققىنى كېمەيتىش، باي، پومېشچىكلارغا قارشى ھەرىكەت باشلىۋەتتى. تەتۈر ئىنقىلابچىلارنى باستۇرۇش مەسىلىسى 1951-يىلى 4-ئاينىڭ 20-كۈنىدىن 30-كۈنىگىچە داۋام قىلغان ئۆلكىلىك بىرىنچى ئۈۋەتلىك خەلق قۇرۇلتىيىدا قارار قىلىنىپ، (مەن ئۇنىڭغا ئاقسۇ ۋىلايەتلىك دېموكراتىك ئىتتىپاق ئەزالىرىنىڭ نامىدىن قاتناشقان ئىدىم) بىرىنچى قەدەمدە ئوسمان باتۇر قاتارلىق 26 ئادەمگە ياشلار مەيدانىدا ھېچ قانداق سوت قارارسىز ئۆلۈم جازاسى بېرىلگەن. شۇ كۈنى شۇ ۋاقىتتىكى ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت رەئىسى بۇرھان شەھىدىنىڭ قول قويۇشى بىلەن ئەمەلگە ئاشۇرۇلدى. مەلۇماتلارغا ئاساسلانغاندا، بۇ قېتىم تەتۈر ئىنقىلابچى دېگەن نام بىلەن ئوتتۇز ئىككى مىڭدىن ئارتۇق ئادەم قولغا ئېلىنىپ، ئۇلاردىن ئون ئىككى مىڭ ئادەم ئېتىپ تاشلانغان. بىر ئۈرۈمچىنىڭ ئۆزىدىنلا 800 ئادەم قولغا ئېلىنىپ، ئۇلاردىن 220 ئادەم ئېتىلغان. ناھىيەلەر بويىچە ئالداشخۇنىڭ ھاكىمى نەسىردىن، قورغاس ھاكىمى مەھەممەت ھاجى، مىللىي ئارمىيە پولكوۋنىكى ئابدۇغوپۇر سابىر ھاجىيېۋ، پود پولكوۋنىك قۇربانجان، مايور مالىك ھاجى ئىدرىس، ياقۇپ رەخمانوۋ ۋە باشقىلار شۇلار جۈملىسىدىندۇر.

1958-يىلغا كەلگەندە بىر ئىزنادا كېلىۋاتقان خەلق تۇرمۇشىنى ھالاكەتلىككە ئۈچرىتىپ، ئۇنىڭ ئالدىدا قۇرۇلغان كوئوپېراتسىيەلەر كوممۇناغا ئۆزگەرتىلدى. دېخانلار بارلىق شەخسىي مۈلكىدىن، ئائىلەۋى تۇرمۇشىدىن ئايرىلىپ، ئومۇمىي بىر قازانغا قارىتىلدى. بۇنىڭ نەتىجىسىدە ئاچارچىلىق باشلىنىپ، نورملىق تەمىنلەش ئۆزۈمۈ يولغا قويۇلدى. ئۇنىڭدا بېرىلىدىغان ئايلىق نورمىسى چوڭ كىشىلەرگە كۆرۈچ، ئۇن بولۇپ 14 كىلوگرام، 4 سەر ياغ، 500 گرام گوش، كىچىك بالىلارغا بەلگۈلەنگەن نورما بۇنىڭدىنمۇ تۆۋەن.

ئەينە شۇنداق ئېغىر ئەھۋالدا ياشاۋاتقان خەلق ئۈستىگە ئىچكىرىدىن خىتاي ئاھالىسىنى كۆپلەپ كۆچۈرۈپ چىقىپ، ئۇلارنى ئورۇنلاشتۇرۇش جىددىي ۋۇرگۇزۇلۇپ كەلدى. بىر تەشقەر ۋىلايىتىگە قاراشلىق پەيزىۋات ناھىيەسىگە شۇ كۆچمەن خىتايلاردىن يەتمىش مىڭ كىشىنى ئورۇنلاشتۇرۇش بىلەن ئاچارچىلىق يۈز بېرىپ، ئون مىڭ ئادەم ئاچلىقتىن ئۆلدى. بۇ ئۆز نۆۋىتىدە يەرلىك ئاھالىنىڭ نارازىلىقلىرىنى كەلتۈرۈپ چىقاردى. خىتاي كوممۇنىست ھۆكۈمرانلىرى مۇستەملىكىچىلىك سىياسىتىنىڭ كەلتۈرۈۋاتقان زەردابلىرىنى يوشۇرۇش ئۈچۈن يۈز بېرىۋاتقان زىددىيەتنى بۇ سىنىپىي زورىيەت دەپ چۈشەندۈرۈپ، ئۇنىڭغا قارشى چىققانلارنى ئۆكچى، مىللەتچى دېگەن سەياسىي قالپاقلار ئاستىدا جازالاشقا كىرىشتى. شۇ باھانە بىلەن ستىل تۈزىتىش، يەرلىك مىللەتچىلىككە قارشى تۇرۇش ھەرىكىتىنى قانات يايدۇردى. نەتىجىدە ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق پارتكومىنىڭ مۇئاۋىن كاتىۋى سەيدۇللام سەيپۇللايېۋ، ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ھوكۈمىتىنىڭ مۇئاۋىن رەئىسلىرى مەتمىن ئىمىنوۋ، ئەسەت ئىسقاقوۋ، پاتىخان سۇگۇربايېۋلار قاتتىق كۈرەشكە ئېلىندى، مەدەنىيەت نازارىتىنىڭ نازىرى زىيا سەمەدى، خەلق ئىشلار نازىرى ئىبراھىم تۇردى، سودا نازارىتىنىڭ نازىرى نىياز قارى، ئۈرۈمچى شەھەرلىك ھوكۈمەت باشلىقى ئابدىرېھىم سەئىدى قاتارلىق كىشىلەر قاتتىق جازالاندى. ئىلى ۋىلايەتلىك ھوكۈمەت باشلىقى ئابدىرېھىم ئەيسا بۇ كۈرەشنىڭ قۇربانى بولدى. بۇ ھەرىكەت ئارقىلىق خىتاي زوراۋانلىرى ئالدىنقى سەپ زىيالىيلىرىنىڭ يىلتىزىنى قىيىپ تاشلاپ، خەلقنىڭ ئۆزۈكىنى بىر موجۇپ قويۇشنى مەخسەت قىلىشقان ئىدى.

1966-يىلدىن 1976-يىلغىچە ماۋزېدۇڭنىڭ ئىجادىيىتى بىلەن داۋام قىلغان بەدنام مەدەنىيەت ئىنقىلاۋى داۋامىدا مەدەنىيەت، سەنئەت دەرگاھلىرى بۇزۇلۇپ، چېقىلىپ، ئالىي ئوقۇش ئورۇنلىرى، مەكتەپلەر يېپىلدى. شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى كۇتۇپخانىسىدىن بىر مىللىونغا يېقىن كىتاپ كويدۇرۇلدى. ئۇلارنىڭ ئارىسىدا قېدىمىي ئەسەر-ئەتىقىلىرىمىزمۇ ئورغۇن ئىدى. جۈملىدىن، مىللىي ئەنئەنىمىزگە دائىر خەلقىمىزنىڭ تارىختىن مۇلكى، ئەدەبىي-سەنئەت مىراسى پۈتۈنلەي كويدۇرۇلۇپ تاشلاندى. كۆپلىگەن زىيالىيلىرىمىز بۇ ھەرىكەتنىڭ قۇربانى بولدى. مەسىلەن، «شىنجاڭ گېزىتى» ئىدارىسىنىڭ باشلىقى توختى قۇربان باشلىق 70 ئادەم بىر قېتىملىق باستۇرۇشتىلا ئېتىپ تاشلاندى. شەرقىي تۈركىستان بويىچە بۇ ھەرىكەت جەريانىدا خوڭۋېيبىڭ، زاۋخەنلەرنىڭ خەلققە قىلغان ياۋۇزلۇقى دۇنيا بويىچە ھېچ بىر مەملىكەتتە مۇنداق پاجىئەلىك بولمىغان ئىكەن.

خىتاي ھوكۈمىتى خەنزۇ ئەمەس مىللەتلەرنىڭ نىسبىي سانىنى بارغانسىرى كېمەيتىپ، قالغىنىنى ئاسسىمىلياتسىيە قىلىش ئارقىلىق يوقىتىۋېتىش مەخسىتىدە تۇغۇتنى چەكلەش قانۇنىنى ئېلان قىلىپ، ئۇنى ئۆتكۈر سىياسەت دەپ بەكىتتى. شەھەرلەردە ئىككى، يېزىلاردا ئۈچتىن ئارتۇق بالا كۆرمەسلىككە مەجبۇرلىدى. بۇ قانۇنغا خىلاپلىق قىلغانلار بولسا ئاھايىتى ئېغىر، تولىگۈسىز ئىختىسادىي جەرىمانە، ياكى مەمۇرىي جازالارغا تارتىلدى. ھېچ قانداق تىببىي تەييارلىغى بولمىغانلار قولىدا كويلىگەن يېزىلاردىكى دېخان، چارۋىچى ئاياللىرىغا مەجبۇرىي تۇغماسلىق ئوپېراتسىيەلىرى قىلىندى. ھەتتە قوساقتا چوڭ كىيىپ قالغان باللار قوساقنى يېرىپ ئېلىش بىلەن ئۆلتۈرۈلدى.

1991-يىلى پەقەت خوتەن ناھىيەسىنىڭ قارىقاش ناھىيەسىدىلا تۇغۇت چەكلەش ئوپېراتسىيەسى قىلىنغان ئاياللار سانى 18760 بولۇپ، بۇ شۇ ناھىيەدىكى تۇغۇت يېشىدىكى ئاياللارنىڭ يېرىمىنى ئىگەللىگەن. («شىنجاڭ گېزىتى» خەۋىرىدىن) شۇنىڭ ئۆزىدىمۇ بۇ قەدەر ياۋۇزلۇقتىن خىتاي جالالىتلىرى قانائەت ھاسىل قىلمىغان.

ئەينە شۇنداق ئۆزلۈكسىز دولقۇنسىمان ئېلىپ بېرىلغان ھەر خىل ئىجتىمائىي ۋە سىياسىي ھەرىكەتلەر نەتىجىدە يېرىم ئاچ، يېرىم يالىڭاچ ھەم سىياسىي مەھكۇملۇقتا قالغان خەلقىنىڭ تۇرمۇش شارائىتى، مەدەنىيىتى، سەنئىتىنىڭ ئەھۋالى توغرىلىق سۆز ئېچىشنىڭ ئۆزى قىيىن. يەرلىك ۋەتەن ئىگىلىرى مەركەزلەشتۈرۈلگەن چوڭ دۆلەتچىلىك، چوڭ مىللەتچىلىك قىسىم كۆرسىتىش جەريانىدا كىشىلىك ۋە مىللىي ھوقۇقى ئاياق ئاستى قىلىنىپ، قالاقلىققا، يوقۇلۇشقا ۋە خىتايلىشىشقا يۈزلەنگەن. بۇ ھەددىدىن ئاشقان ھەر خىل بېسىمدارلىق ئۇسۇللار خىتاي رەھبەرلىرىنىڭ غەرەزلىك ھالدا ئالدىن ئالا كۆزلىگەن جۇڭگو تەۋەسىدىكى خىتاي مىللىتىگە مەنسۇپ بولمىغان بارلىق خەلقنى خىتايلاشتۇرۇپ، يوق قىلىش ئۈچۈن ئۇتقان بىردىن بىر مەخسەتلىك يولى.

شەرقىي تۈركىستان خەلقىنىڭ ئەسلا مۇددىئاسى ئۆزلىرىنىڭ ئىجتىمائىي، سىياسىي ھوقۇقلىرىنى تىكلەپ، كەلگۈسىدە مۇستەقىللىقىنى قولغا كەلتۈرۈشتىن ئىبارەت ئىدى. يەنى كەينى-كەينىدىن قان تۆكۈشلەر بىلەن قىلغان قوزغىلاڭلىرىدا شۇ مەخسەت ئالغا قويۇلغان. 1951-يىلىنىڭ بېشىدا ئۇيغۇر زىيالىيلىرىنىڭ غۇلجا شەھرىدە سەيپۇللايېۋ باشچىلىقىدىكى ئۆتكەن يىغىنىدا ۋەتىنىنىڭ كەلگۈسىدىكى ھوقۇق مەسىلىسى مۇزاكىرە قىلىنغان ئىدى. شۇندا زىيالىي ئەھلى دەسلەپكى قەدەمدە ئوتتۇرا ئاسىيادىكى مىللىي جۇمھۇرىيەتلەردەك ھوقۇققا ئىگە بولۇشنى تەلەپ قىلىشقان بولسىمۇ، شۇ ۋاقىتتا شىنجاڭ پارتىيە كومىتېتى بيۇروسى بۇ مەسىلىگە قارشى چىقىپ، ئۇلارنى قاتتىق تەنقىت ئاستىغا ئالغان. شۇ مەسىلىدىن كېيىن ماۋچىلار ئۆز زېمىنىدا تەشكىل قىلماقچى بولغان ئاپتونومىيەنى ئىلاجىسىزلىق بىلەن ئۇيغۇر نامى بىلەن قوشۇپ، «شىنجاڭ — ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونى» دەپ ئاتاشقا مەجبۇر بولغان. ئاپتونومىيە 1955-يىلى 30-سېنتەبىر ئۈرۈمچى شەھىرىدە ئېچىلغان قۇرۇلتايدا تەستىقلىنىپ، 1-ئۆكتەبىر كۈنى شىنجاڭ-ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونىنىڭ قۇرۇلغانلىغى ئېلان قىلىنغان. ماۋچىلارنىڭ مۇستەقىللىق بۇ ياقتا تۇرسۇن، ئاپتونومىيەلىك تۈزۈمدە ئۇيغۇرلارنى ئاساس قىلماسلىققا تىرىشىشىنىڭ ئۆزى بۈگۈنكى زېمىنىنىڭ قانۇنىي ئىگىسى ئۇيغۇرلارنى تەن ئالماسلىقتىن كېيىن چىققان.

بۈگۈنكى شارائىتتا ئۇيغۇرلار زېمىنىنى مۇستەملىكىگە ئايلاندۇرۇپ ئالغان باسقۇنچىلار ئۇ يەردە ئۆز ھاكىمىيىتىنى مۇستەھكەملەش، ئۇراقلىشىپ قېلىش مەخسىتىدە ۋۇقۇردا ئېيتىپ ئۆتكىنىمىزدەك، ھەر خىل سىياسىي، ئىجتىمائىي بەدنام ھەرىكەتلەرنى يۈرگۈزۈپ، يەرلىك ئاھالىنى تۈللۈق ئاسارەتكە سېلىش مەخسىتىنى ئەمەلگە ئاشۇرماقچى بولۇۋاتىدۇ. لېكىن ئەخمەتجان قاسىمىنىڭ «تۈن قانچە قاراڭغۇلاشقانسىرى، يۇلتۇزلار شۇنچە يورۇيدۇ» دەپ ئېيتقىنىدەك، زۇلۇم ئىسكەنجىسىدە شەرقىي تۈركىستان ئاسمىنى قانچە قاراڭغۇلاشقىنى بىلەن نىجاتلىق يۇلتۇزلىرى يورۇپ، قوياشلىق تاڭلار ئېتىدىغان بولىدۇ.

قادىر ھاجى كىرىمى،
قاسىمجان ئەيسا،
بىشكەك شەھىرى.

ئەۋلاد گۇرۇپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قولىيازمىلار ئامبىرى

Әмин АМИРБАЕВ

Тайна, сохранявшаяся по сегодняшний день

(Начало в предыдущих номерах).

Шэн Шицай объявил себя дубанем, т.е., генерал-губернатором Синьцзяна (Восточного Туркестана). Однако вся провинция полыхала в огне восстаний. Под лозунгом освобождения мусульман от китайского гнета в Синьцзян (Восточный Туркестан) вторглись из соседней провинции дунганские дивизии под командованием генерала Ма Чжунина.

Возникла реальная угроза власти нового дубаня Шэн Шицая.

Тогда он обратился к Советскому правительству за военной помощью. Его просьба нашла твердую поддержку советского консула в Урумчи Апресова, хотя резидент советской разведки в этом городе Киселев призывал Москву не оказывать доверие и военную помощь Шэн Шицаю. Его призывы не были услышаны и о том как в дальнейшем развивались события в Синьцзяне (Восточном Туркестане), можно проследить из обзорной докладной штаба управления пограничных и внутренних войск Полномочного представительства ОГПУ в Казахстане начальнику управления пограничных войск ОГПУ СССР Фриновскому о разгроме войск Ма Чжунина и его союзника командира крепости Курэ (Кульджа) генерала Чжан Пейкана.

В результате всесторонней помощи Советского Союза в начале февраля 1934 года под перевалом Даванчин была одержана решительная победа объединенных сил введенного в Синьцзян (Восточный Туркестан) советского воинского контингента, местных китайских и белогвардейских (на китайской службе) частей над воинством дунганского генерала Ма Чжунина соперника Шэн Шицая за власть в этой провинции.

Огрызаясь с преследующим его противником, Ма Чжунин постепенно отступал на юг, в Кашгарию.

Пока на синьцзянской (Восточно-Туркестанской) земле оставались враждебные ему силы дунганского генерала, Шэн-дубань не мог чувствовать себя в безопасности и поэтому нуждался в постоянной советской военно-политической поддержке. По этой причине в тот период не было другого зарубежного политического деятеля, более преданного СССР. Он полностью шел в фарватере советской политики, временно отвергнувшись даже от своих нанкинских правителей, пославших его в Синьцзян (Восточный Туркестан) для укрепления там позиций гоминьдана.

Убедившись в бесперспективности своей борьбы с Шэн Шицаем, получавшим советскую помощь, за власть в Синьцзяне, Ма Чжунин в 1936 году со своим приближенными эмигрировал в СССР.

Оставшиеся в Кашгарии остатки дунганских войск под командованием генерала Ма Хусяна все еще представляли угрозу власти Шэн Шицая. После неоднократных и настойчивых просьб советское руководство ввело в Кашгарию новый воинский контингент — казахский (национальный) кавалерийский полк из Алматы, покончивший с остатками дунганского воинства.

Кроме непосредственного военного вмешательства в синьцзянские дела Советский Союз предоставил Шэн Шицаю военный заем в сумме пяти миллионов рублей в золоте для укрепления армии провинциального правительства.

Напрашивается, естественно, вопрос: чем заслужил Шэн Шицай такое доверие Сталина?

Во-первых, Шэн Шицай постоянно запугивал Сталина японской опасностью Синьцзяну (Восточному Туркестану). Возникает следующий вопрос: действительно ли в тот период существовала угроза японского проникновения в Синьцзян (Восточный Туркестан)?

Для ответа на этот вопрос следует вспомнить близкую историю этой провинции. В 1919 году, в период гражданской войны в Сибири, в городах Кульджа и Чугучак пребывали офицеры японской военной разведки. Они были в тесном контакте с белоказачьими атаманами, в частности, с Анненковым. В этот период у японцев были натянутые отношения с омским правителем из-за поддержки самураями непокорного Колчаку забайкальского атамана Семенова. Покидая Синьцзян (Восточный Туркестан) японские офицеры, несомненно, оставили здесь своих почитателей, возможно и агентов. В двадцатых годах отдельные из них попытались связаться с осевшими здесь анненковцами.

Что касается местного (мусульманского) населения, то оно несомненно видели в лице японцев своих избавителей от поддерживаемого СССР новоявленного китайского милитариста, то есть, среди некоторой части местного населения имели прояпонские настроения. Используя эту обстановку, Шэн-дубань, как говорилось, умело запугивал Сталина японской угрозой Синьцзяну.

В то же время советские разведчики, работавшие в Синьцзяне, отрицали возможность непосредственной угрозы Синьцзяну (Восточному Туркестану) со стороны Японии. Но Сталин, как это бывало не раз, верил увещеваниям китайского милитариста, чем своей разведке.

Во-вторых, существовал другой фактор, которым Шэн Шицай жонглировал, запугивая Сталина — это якобы угроза сил синьцзянских троцкистов. Дело в том, что в этой провинции к тому времени было сконцентрировано немало сил партизанского движения противников японской агрессии в Маньчжурии и Северном Китае, которые укрылись от преследования японцев в Советском Приморье. Советское правительство пропустило их через свою территорию в Синьцзян (Восточный Туркестан). В числе их было немало тех, которые осуждали антинародную деятельность Шэн Шицая. Последний обвинял их за это в троцкизме и тем самым запугивал Сталина опасностью со стороны синьцзянских троцкистов.

В свою очередь, Шэн Шицай, выдавая себя за горячего поборника марксизма, домогался у Сталина разрешение на создание в провинции своей собственной компартии. Удовлетворение этого устремления Шэн-дубаня, конечно, привело бы к осложнению отношений (без того натянутых) Коминтерна с Мао Цзе-дуном. Чтобы покончить с домогательством Шэн Шицая, Сталин объявил ему о принятии его в члены ВКП(б) и вручил золотой партийный билет.

Всего того, что он добился от советского руководства, Шэн Шицаю показалось мало. Он стал добиваться у Москвы чтобы с ее помощью расправиться с противниками своего режима.

Не исключено, что принимая в эмиграцию Ма Чжунина, советское правительство имело цель использовать его как инструмент давления на Шэн Шицая. В этой связи следует указать, что по прибытию в СССР Ма Чжунин был подвергнут пристрастному допросу представителей советской разведки, Коминтерна и его китайской секции. Итоги допроса не подтвердили наличие в действиях японского следа и исламского фундаментализма.

Ма Чжунин со своими приближенными проживал преспокойно на даче Подмосковья. Полковник Иванов Иван Иванович, продолжительное время проработавший в Синьцзяне, рассказывал, что в один из его приездов в Москву ему показали фотографию, где Ма Чжунин был снят в компании чинов НКВД. В последующее же его посещение Москвы он не смог что-нибудь узнать о судьбе этого дунганского генерала. «Ходили, — утверждает Иванов упорные слухи, что после очередного посещения советской столицы Шэн Шицая дача, где проживал Ма Чжунин, была окружена отрядом НКВД, расстреляли его обитателей».

Если это действительно так, то Шэн Шицаю удалось руками Сталина избавиться от своего противника, претендовавшего на власть в Синьцзяне и добился чтобы в Синьцзян были направлены советские следователи для борьбы с «троцкистами» и «японскими агентами». В 1937—1938 гг. прибывшие из СССР специалисты заплечных дел рука об руку с шэншицаевскими костоломами осуществили здесь такой террор против народа не менее жестокий, чем в Советском Союзе.

Под топор Лийинчи, этого синьцзянского прототипа Ежова, попали многие («троцкисты») и представители других народов провинции (как «японские агенты», как «пантюркисты»).

Таким образом с советской помощью Шэн Шицай укрепил свой кровавый режим в Синьцзяне.

Укрепив свою власть в провинции, со временем Шэн Шицай стал вести себя более независимо от Москвы. Уже к концу тридцатых годов своих публичных высказываниях он иногда стал упоминать о новом империализме, стремящемся захабанать Синьцзян. Особого труда не составляло чтобы понять, что при том геополитическом положении Синьцзяна таким мог быть только Советский Союз.

Так что советскую политику в отношении Шэн Шицая можно охарактеризовать как театр абсурда.

После начала советско-германской войны произошел (хотя на первых порах скрытый) перелом в отношении Шэн Шицая к Советскому Союзу. Апогея этих настроений его достиг летом 1942 года, в период неудачах для Красной Армии сражений на юге Украины. Кульминацией стала Сталинградская битва Шэн Шицай стал подыскивать пути примирения с Чан Кайши. В свою очередь тот стал замышлять непременно подчинить себе этого непокорного дубаня.

Далее события развертывались так как они были обрисованы в докладе начальника советской разведки Фитина в конце мая на совещании в Москве.

Выполняя решения, принятые на майском (1943 г.) совещании в Центре советской разведки, органы госбезопасности Казахстана осуществили три операции: «Мутиев», «Лиана» и «Герой», закончившихся трагедией для их непосредственных исполнителей.

Ниже следует описание хода проведения этих неудачных операций.

ئۆتمۈشكە نەزەر

هازىرغىچە مەخپىي تۇتۇلغان سىر

(ئاخىرى، بېشى ئۆتكەن سانلاردا)

شىڭ شىسەي ئۆزىنى شىنجاڭنىڭ(شەرقىي تۈركىستاننىڭ) دۇبەنى يەنى باش گۇبېرناتورى دەپ ئېلان قىلدى. بۇ چاغدا پۈتكۈل ئۆلكە قوزغىلاڭ ئوتى ئىچىدە يېنىۋاتاتتى. گېنېرال ماجۇڭيىڭ قوماندانلىقىدىكى تۇڭگان دىۋىزىيەسى خوشنا ئۆلكىلەردىن شىنجاڭدىكى مۇسۇلمانلارنى خىتاي زۇلۇمىدىن قۇتۇلدۇرۇش شوئارى ئاستىدا ئۇيغۇرلار دىيارىغا كىرىپ كەلدى. بۇنىڭ بىلەن شىڭ شىسەينىڭ ھاكىمىيەت ئورۇنلىرىغا رېئال خەۋپ پەيدا بولدى. مانا شۇ چاغدا ئۇ ھەربىي ياردەم سوراپ كېڭەش ھۆكۈمىتىگە مۇراجىئەت قىلدى. كېڭەش رازۋېدكىسىنىڭ ئۈرۈمچىدىكى رېزىدېنتى كىسلېۋ موسكۋانى شىڭ شىسەيگە ئىشەنمەسلىككە ۋە ئۇنىڭغا ھەربىي ياردەم بەرمەسلىككە دەۋەت قىلغان بولسىمۇ، شىڭنىڭ ئىلتىماسى ئۈرۈمچىدىكى كېڭەش كونسۇلى ئاپرېسوۋنىڭ كۈچلۈك قوللاپ - قۇۋۋەتلىشىگە ئېگە بولدى.

كېڭەش ئىتتىپاقىنىڭ ھەر تەرەپلىمە قىلغان ياردىمى نەتىجىسىدە 1934 - يىلى داۋانچىڭدا شەرقىي تۈركىستانغا(ئۇيغۇرستانغا) كىرگەن كېڭەش ھەربىي قىسىملىرى، يەرلىك خىتايلار ۋە خىتايلار ئۈچۈن ئىشلەۋاتقان ئاق گۋاردىيەچىلەر قىسىملىرىنىڭ بىرلەشكەن كۈچلىرى شىڭ شىسەينىڭ بۇ ئۆلكىدە ھاكىمىيەت تالىشىۋاتقان رىقابەتچىسى تۇڭگان گېنېرالى ماجۇڭيىڭ ئۈستىدىن ھەل قىلغۇچى غالىبىيەت قازىنىشقا ئېلىپ كەلدى.

يارقىغا كىرگەن دۈشمىنى بىلەن ئۇرۇشا - ئۇرۇشا ماجۇڭيىڭ ئاستا-ئاستا جەنۇبقا - قەشقەرىيەگە چېكىندى.

شەرقىي تۈركىستاندا(ئۇيغۇرستاندا) تۇڭگان گېنېراللىنىڭ دۈشمەن كۈچلىرى مەۋجۇت ئىكەن، دېمەك،شىڭ دۇبەن ئۆزىنى بىخەتەر ھېس قىلالمايتتى. شۇڭلاشقا ھەربىي - سىياسىي جەھەتتىن كېڭەش ھۆكۈمىتىنىڭ دائىمىي قوللاپ - قۇۋۋەتلىشىگە مۇھتاج ئىدى. شۇ دەۋردە بۇ دىياردا س س س رغا شىڭ شىسەيگە قارىغاندا سادىقراق ئەرباب يوق ئىدى. ئۇ پۈتۈنلەي كېڭەش سىياسىتى كۆرسەتكەن يول بىلەن مېڭىۋاتاتتى. شىڭ ھەتتا ئۆزىنى بۇ ئۆلكىگە ئەۋەتكەن نەنجىڭ ھۆكۈمىتىدىنمۇ يۈز ئۆرىگەن ئىدى.

كېڭەش ياردىمىنى ئېلىۋاتقان شىڭ شىسەي بىلەن كۆرۈشنىڭ ئىستىقبالى يوق ئىكەنلىكىگە ئىشەنچ ھاسىل قىلغان ماجۇڭيىڭ 1936 - يىلى ئۆز ئەترابىدىكى ئادەملىرى بىلەن س س س رغا چىقىپ كەتتى.

قەشقەردە قالغان گېنېرال ماخۇسەننىڭ قوماندانلىقىدىكى تۇڭگان قىسىملىرىنىڭ قالدۇقلىرى شىڭ شىسەي ھاكىمىيىتى ئۈچۈن يەنىلا خەۋپ تۇغدۇرۇپ تۇراتتى. شىڭنىڭ كۆپ قېتىم ئىلتىماس قىلىشىدىن كېيىن كېڭەش رەھبەرلىكى قەشقەرىيەگە يېڭى ھەربىي قىسىمنى - قازاق(مىللىي) ئاتلىق پولكىنى ئالمۇتىدىن ئەۋەتىپ، تۇڭگان ھەربىي قىسىملىرىنىڭ قالدۇقلىرىنى تۈگەتتى.

كېڭەش ئىتتىپاقى شىنجاڭ ئىشلىرىغا پەقەت ھەربىي جەھەتتىنلا بىۋاستە ئارىلىشىپ قالماستىن، شىڭ شىسەيگە ئۆلكە ھۆكۈمەت ئارمىيەسىنى مۇستەھكەملەش ئۈچۈن بەش مىللىون رۇبل (ئالتۇن بىلەن) ھەربىي زايىم بەردى.

شىڭ شىسەي نېمىسى بىلەن ستالىننىڭ ئىشەنچىسىگە مۇنچىلىك مۇيەسسەر بولۇپ كەتتى؟ دېگەن سوئالنىڭ تۇغۇلۇشى تەبىئىي.

بىرىنچىدىن، شىڭ شىسەي ھەمىشەم ستالىننى شىنجاڭغا ياپونىيە تەرىپىدىن كېلىدىغان خەۋپ بىلەن قورقۇتتى. بۇ يەردە شىنجاڭغا ياپونىيەنىڭ كىرىش خەۋپى ھەقىقەتەن شۇ چاغدا مەۋجۇتمىدى؟ دېگەن يەنە بىر سوئالنىڭ تۇغۇلۇشى تەبىئىي.

بۇ سوئالغا جاۋاب بېرىش ئۈچۈن شەرقىي تۈركىستاننىڭ يېقىنقى تارىخىنى ئەسلەپ ئۆتۈشكە توغرا كېلىدۇ. 1919 - يىلى سىبىردا گراژدانلار ئۇرۇشى بولۇۋاتقان چاغدا غۇلجا ۋە چۆچەك شەھەرلىرىگە ياپونىيەنىڭ ھەربىي رازۋېدكا ۋەكىللىرى كەلگەن ئىدى. ئۇلار ئاق كازاك ئاتامانلىرى بىلەن جۈملىدىن، ئاننېنكوۋ بىلەن يېقىن ئالاقىدا بولغان. بۇ دەۋردە ياپونلار باش ئەگمەس كولچاك ۋە ئاتامان سېمېنوۋنى قوللاپ - قۇۋۋەتلىگەنلىكى ئۈچۈن ئومسك ھاكىمىيەت ئورۇنلىرى بىلەن مۇناسىۋىتى يامانلىشىپ قالغان. ياپون ئوفىتسېرلىرى شىنجاڭدىن كېتىۋاتقاندا، بۇ يەردە، سۆزسىز، ئۆز تەرەپدارلىرىنى، ئېھتىمال ئاگېنتلىرىنى قالدۇرغان بولۇشى مۇمكىن. 20 - يىللاردا ئۇلارنىڭ بەزى بىرلىرى بۇ يەردىكى ئاننېنكوۋچىلار بىلەن ئالاقە قىلىشقا ئۇرۇنغان.

يەرلىك مۇسۇلمان ئاھالىسىغا كەلسەك، ئۇلار ياپونلارنى س س س ر قوللاپ - قۇۋۋەتلەۋاتقان خىتاي مىللىتارىستلىرىنىڭ زۇلۇمىدىن قۇتۇلدۇرغۇچى كۈچ دەپ قارايدىغان ئەھۋال بار ئىدى.شىڭ شىسەي بولسا بۇنىڭدىن ستالىننى شىنجاڭغا ياپونىيە خەۋپى بار دەپ قورقۇتۇپ، ئۇستىلىق بىلەن پايدىلاندى.

دەل موشۇ چاغدا شىنجاڭدا ئىشلەۋاتقان كېڭەش رازۋېدچىكلىرى بۇ ئۆلكىگە ياپونىيە تەرىپىدىن خەۋپ تۇغۇلۇشى ئېھتىمالىنى ئىنكار قىلدى. بىراق ستالىن، خۇددى باشقا چاغلاردىكىگە ئوخشاش، ئۆز رازۋېدكىسىغا ئىشەنمەي، خىتاي مىللىتارىستىغا ئىشەندى.

ئىككىنچىدىن، شىڭ شىسەينىڭ ستالىننى قورقىتىدىغان يەنە بىر باھانە - سەۋەۋى بار ئىدى. گەپ شۇنىڭدىن ئىبارەتكى، بۇ ئۆلكىگە ئۆز ۋاقتىدا مانجۇرىيەدە ياپونغا قارشى پارتىزانلىق ھەرىكىتىنى ئېلىپ بارغان، ياپونىيەنىڭ تۇتۇۋېلىشىدىن قېچىپ، كېڭەش پرىمورىيەسى ئارقىلىق شىنجاڭغا كەلگەن كىشىلەر ئاز ئەمەس ئىدى. ئۇلارنىڭ ئارىسىدا شىڭ شىسەينىڭ خەلققە قارشى پائالىيىتىنى ئەيىپلەيدىغانلارمۇ بار ئىدى. ئۆزى ئۈچۈن خەۋپ تۇغدۇرۇۋاتقان بۇ كۈچلەرنى شىڭ شىسەي ستالىنغا شەرقىي تۈركىستاندىكى(ئۇيغۇرستاندىكى)تروتسكىچىلار دەپ كۆرسەتكەن ئىدى.بۇ دەل ستالىننىڭ نازۇك يېرىگە تېگىدىغان گەپ.

شىڭ شىسەي بۇنىڭ بىلەنلا توختاپ قالماي ئۆزىنى ماركسىزمنىڭ قىزغىن تەرەپدارى قىلىپ كۆرسىتىپ، ستالىندىن بۇ ئۆلكىدە ئۆزىنىڭ كومپارتىيەسىنى قۇرۇشقا رۇخسەت ئېلىشقا ھەرىكەت قىلغان.شىڭ شىسەينىڭ بۇ ئىلتىماسى قانائەتلەندۈرۈلگەن تەغدىردە كومىنتېرنىنىڭ ماۋزېدۇڭ بىلەن ئۇنىڭسىزمۇ جىددىيلىشىپ كەتكەن مۇناسىۋەتلىرىنى تېخىمۇ مۇرەككەپلەشتۈرۈۋەتكەن بولار ئىدى.ستالىن شىڭ شىسەينىڭ ئىلتىماسىنى ئۇنى ۋ ك پ ب ئەزالىقىغا قوبۇل قىلىپ تۈگەتىشنى قارار قىلدى ۋە ئۇنىڭغا ئالتۇن قاپلانغان پارتىيە بىلىتىنى تاپشۇردى.

كېڭەش رەھبەرلىكىدىن ئالغان بۇ ئىنئاملار شىڭ شىسەيگە ئاز بولۇپ كۆرۈندى. ئەندى ئۇ موسكۋانىڭ ياردىمى بىلەن ئۆز تۈزۈمىنىڭ دۈشمەنلىرىنى يوقاتماقچى بولدى.

كېڭەش ھۆكۈمىتى ماجۇڭيىڭنى ئۆز ئېلىگە مۇھاجىرلىققا قوبۇل قىلغاندا ئۇنىڭدىن شىڭ شىسەيگە بېسىم ئىشلىتىش قورالى سۈپىتىدە پايدىلىنىشنى مەخسەت قىلغانلىقى ئېھتىمالدىن يىراق ئەمەس. بۇ يەردە شۇنىمۇ ئەسلىتىپ ئۆتۈش كېرەككى، ماجۇڭيىڭ س س س رغا كەلگەندىن كېيىن كېڭەش رازۋېدكىسى، كومىنتېرن ۋە ئۇنىڭ خىتاي بۆلۈمى تەرىپىدىن قاتتىق سوراققا تارتىلغان. سوراقلارنىڭ نەتىجىسى تۇڭگان گېنېرالىنىڭ پائالىيەتلىرىدە ھېچ قانداق ياپونىيە ئىزلىرىمۇ، ئىسلام فۇندامېنتالىزمىنىڭ شەپىسىمۇ يوق ئىكەنلىكىنى كۆرسەتكەن ئىدى.

ماجۇڭيىڭ ئۆز يېقىنلىرى بىلەن موسكۋا ئەترابىدىكى داچىدا خاتىرجەم ياشاۋاتاتتى. ئۇزاق يىللار مابەينىدە شەرقىي تۈركىستاندا(ئۇيغۇرستاندا) ئىشلىگەن پولكوۋنىك ئىۋان ئىۋانوۋىچ ئىۋانوۋ بىر قېتىم موسكۋاغا كەلگىنىدە، ئۇنىڭغا ماجۇڭيىڭنىڭ ن ك ۋ د ئەمەلدارلىرى بىلەن چۈشكەن سۈرىتىنى كۆرسەتكەنلىكىنى سۆزلەپ بەرگەن ئىدى. ئۇ موسكۋاغا كېيىنكى قېتىم كەلگەن چاغلىرىدا تۇڭگان گېنېرالىنىڭ تەغدىرى ھەققىدە ھېچ نەرسە بىلەلمىگەن. «شىڭ شىسەي كېڭەش پايتەختىدە قىلغان نۆۋەتتىكى بىر سەپىرىدىن كېيىن ماجۇڭيىڭ ياشاۋاتقان داچىنى ن ك ۋ دنىڭ بىر ئوترەدى قورشاۋېلىپ، بۇ يەردىكى ھەممە ئادەمنى ئېتىپ تاشلىغانلىقى» ھەققىدە گەپ - سۆز تارقالغانلىقىنى يەنە شۇ ئىۋانوۋ سۆزلەپ بەرگەن.

بۇ ھەقىقەتەن شۇنداق بولغان بولسا، دېمەك، شىڭ شىسەي ستالىننىڭ قولى بىلەن شىنجاڭدىكى ھاكىمىيەتنى تالىشىۋاتقان ئۆزىنىڭ دۈشمىنىنى يوقاتقان.

شىڭ شىسەي س س س ردىكى يېژوۋ - بېرىيە تېررورىنى تولۇقى بىلەن قوللاپ - قۇۋۋەتلىگەن ۋە «تروتسكىچىلار»، «ياپون شپىئونلىرى» بىلەن كۆرەش قىلىش ئۈچۈن شىنجاڭغا كېڭەش تەركاۋچىلىرىنى ئېلىپ كېلىشكە مۇۋاپىق بولغان. نەتىجىدە 1937 - 38 - يىللىرى س س س ردىن كەلگەن جازالاش مۇتەخەسسىسلىرى شىڭ شىسەي جاللاتلىرى بىلەن مۈرىنى - مۈرىگە تىرەپ بۇ ئۆلكىدە خەلققە قارشى كېڭەش ئىتتىپاقىدىنمۇ دەھشەتلىك جازالاش ھەرىكەتلىرىنى ئېلىپ باردى.

يېژوۋنىڭ شىنجاڭدىكى پروتوتىپى لى يىڭچى شىنجاڭ خەلقىنى ئۆزلىرى ئويدۇرۇپ چىقارغان «تروتسكىچىلار»،«ياپون شپىئونلىرى»، «پانتيۇركىستلار»دەپ قىيناپ ئۆلتۈردى.شۇنداق قىلىپ شىڭ شىسەي كېڭەش ياردىمى بىلەن شەرقىي تۈركىستاندىكى(ئۇيغۇرستاندىكى) قانلىق تۈزۈمىنى مۇستەھكەملىۋالدى.

ئۆلكىدىكى ھاكىمىيىتىنى مۇستەھكەملىۋالغان شىڭ شىسەي ۋاقتىنىڭ ئۆتۈشى بىلەن موسكۋانىڭ كېيىنى ئاڭلىمايدىغان بولۇۋالدى. 30 - يىللارنىڭ ئاخىرىغا كەلگەندە ئۇ كۆپچىلىكنىڭ ئالدىدا قىلغان سۆزلىرىدە بەزىدە شىنجاڭنى بويسۇندۇرۇشقا ئىنتىلىۋاتقان قانداقتۇر بىر ئىمپېرىيالىزم توغرىلىق ئەسلىتىپمۇ تۇردى. ئۇ كۆزدە تۇتۇۋاتقان ئىمپېرىيالىزم كېڭەش ئىتتىپاقى ئىكەنلىكىنى بىلىۋېلىش تەس ئەمەس.

دېمەك، كېڭەش ھۆكۈمىتىنىڭ شىڭ شىسەيگە تۇتقان سىياسىتىنى ئاخماقانە تىياتىر دەپ باھالاش مۇمكىن.

كېڭەش - گېرمان ئۇرۇشى باشلانغاندىن كېيىن شىڭ شىسەينىڭ كېڭەش ئىتتىپاقىغا مۇناسىۋىتى دەسلەپ يوشۇرۇن، كېيىن ئاشكارە ھالدا ئۆزگىرىشكە باشلىدى.بۇنداق كەيپىيات بولۇپمۇ 1942 - يىلى يازدا قىزىل ئارمىيە ئۇكرائىنىنىڭ جەنۇبىدا مەغلۇبىيەتسىزلىككە ئۇچرىغاندا تېخىمۇ ئەۋجىگە چىقتى. ستالىنگراد جېڭى بولسا شىڭ شىسەينىڭ ئۆز نىقابىنى ئېلىپ تاشلاشقا تېخىمۇ سەۋەپ بولدى. ئۇ ئەندى جياڭ كەيشى بىلەن ئەپلىشىش يولىنى ئىزدىدى. ئۆز نۆۋىتىدە جياڭ كەيشىمۇ بۇ بويۇن سۇنماس دۇبەننى باش ئەككۈزۈشنى ئويلىدى.

ۋەقەلەر كېيىن موسكۋادا ماي ئېيىنىڭ ئاخىرىدا بولۇپ ئۆتكەن يىغىندا كېڭەش رازۋېدكىسىنىڭ باشلىقى فىتىن دوكلادىدا كۆرسەتكەندەك رىۋاجلاندى.

كېڭەش رازۋېدكىسى مەركىزىدە بولغان ماي يىغىنىنىڭ قارارلىرىنى ئىجرا قىلىپ قازاقستان بىخەتەرلىك ئورگانلىرى «مۇتىيېۋ»، «لىئانا» ۋە «قەھرىمان» دەپ ئاتىلىدىغان ئۈچ ئوپېراتسىيەنى ئەمەلگە ئاشۇردى. بىراق بۇ ئوپېراتسىيەلەر ئۇنى بىۋاستە ئىجرا قىلغۇچىلارنىڭ پاجىەسى بىلەن ئاياقلاشتى.

ТҮРК ДУНИЯСИ

УЙҒУРСТАН (ШӘРҚИЙ ТҮРКСТАН)

(Ахири, Беши өткән санда).

XX әсирниң башлиридила Уйғурстанни қозғиланлар долқуни өз ичигә алди. 1912—1913-жиллири жиддий көтирилишләр Қумулда йүз бәрди. Қозғуланға Төмүр хәлпә йетәкчилик қилди. Амма көп өтмәстин бастурулди.

1931-жили уйғурларниң чоң қозғилини башланди. Бу қозғиланму Уйғурстанниң шәркидә-Қумул шәһиридә йүз бәрди. Қозғиланға Ғожинияз һажи вә Йолвасхан рәһбәрлик қилди. Қозғилан Уйғурстанниң башқа вилайәтлиригиму тәсирини йәткүзди. Турпанда һәрикәтни содигәр Мәхсутахун Муһидий вә униң икки иниси башқурди. Уйғурларға шималда Шәрипхан йетәкчилигидики Алтай вилайитиниң қазақлири, жәнупта яш вали Махаван билән Қарашәһәр моңғуллири, шундақла тунганлар, қирғизлар қошулди. Қозғилан интайин тез сүрәт билән мувәппәқийәтлик һалда тәрәққий әтти.

1933-жили әтиязға қәдәр миллий һәрикәтниң асасий вә йетәкчи күчини тәшкил қилидиған уйғур қозғилаңчилири, шундақла башқа милләт қозғилаңчилири (қазақлар, моңғуллар, тунганлар, қирғизлар) йәр мәйданиниң 90 пайзига йекинини өз назарити астиға алди. Уйғурстан хәлқиниң овж еливатқан миллий азатлиқ һәрикитини сусләштүрүш үчүн хитай әмәлдари генерал Шиң-Шисәй бир қатар сәясий вә ихтисадий әркинчиликләрни вәдә қилидиған программисини елан қилди.

1933-жили язда Ғожанияз вә Шиң-Шисәй әмәлийәттә программини қобул қилидиған келишимгә келишти. Бунинда Кеңәшләр Иттипақи интайин чоң роль ойниди-у уйғурлар рәһбәрлиригә очуқтин-очуқ қисим көрсәтти. Шунинға қаримастин, қозғиланниң мундақ аяқлишишиға қарши чиққанларму тепилди. Мисалға мундақ алдин-ала тәйярланған сценарийға уйғурстан жәнубиниң, енигри Қәшқәр вә Хотәнниң йетәкчилири разилиқ бәрмиди. Савут дамолла вә Муһәммәтимин Буғра 1933-жили язда мустәқил Шәрқий Түркстан ислам жумһурийитиниң қурулғинини елан қилди. Шуни тәкитләш керәкки, дәсләп дөләтни Уйғурстан ислам жумһурийити дәп атимақчи болған еди. Бирақ, Уйғурстанда яшаватқан қазақ, қирғиз, өзбәк, татар қатарлиқларни һесапқа елип, дөләтниң намини өзгәртишкә келишилди. 1933-жили 12 ноябрьда Қәшқәрдә жумһурийәтниң программиси, декларацияси, конституцияси рәсми елан қилинди. Мәмликәтниң президенти болуп, Ғожанияз һажи жакаланди. Әпсуски, мәзкур жумһурийәт көп мөжут болалмиди. Кеңәшләр Иттипақиниң ярдими билән йоқ қилинди. Баш министр Савут дамолла вә бәзи бир министрлар қамаққа елинди вә Үрүмчигә кәлтүрүлүп, өлтирилди. Муһәммәт имин Буғра вә Махмут Муһидий охшаш йетәкчиләр һиндистанға муһажирәткә кәтти. Ғожанияз һажи губернаторниң муавини болуп тайинланди. Амма, бир аз вақит өтүши билән ужуктурулди.

Шунинға қаримай, уйғур хәлқиниң әркинлик вә мустәқилликкә интилиши бир дәқиқиму тохтимиди. 1937-жили хәлқниң чоң көтирилиши йүз бәрди. Қәшқәрни азат қилип, қозғилаңчилар Үрүмчигә қарап йол алди. Һәл қилғучи жәң Корла, Қарашәһәр әтрапида болди. Бирләшкән Кеңәш-Хитай әскәрлири қозғилаңчиларни тар-мар қилди. Кейин пүткүл Уйғурстан бойичә кәң миқиястики жазалашлар жүргүзүлди. Амма йәрлик аһалә күрәшни йенила тохтатмиди. Болупму Или әлкисидә уйғурлар, қазақлар вә моңғуллар шиддәтлик қаршилиқлар көрсәтти.

Буниңдин башқа, иккинчи дуния урушиниң башлиниши билән губернатор, хитай генерали Шиң-Шисәйниң йөнилиши өзгәрди. Хитай милләтчилири, гоминдаң партия тәрәпдарлири тәрипигә өтүп, у шуниң билән өзиниң ғәмхорчилириниң наразилиғини қозғиди. Әнди Кеңәшләр Иттипақи Уйғурстан хәлиқлириниң миллий азатлиқ һәрикитини қоллап-қувәтләшкә өтти. 1944-жили 8-ноябрьда әз мәжилисини Ғулжида өткүзгән һәрбий инқилабий комитет қураллиқ қозғилаңниң башлинишини елан қилди. Бир нәччә күн ичидә Или әлкисидики барлиқ стратегилик пунктлар гоминдаңчилардин азат қилинди. Хитай гарнизонлири йоқитилди. Үрүмчидин чиққан хитай әскәрлири тар-мар етилди. Барлиқ хитай әмәс милләтләр вәкиллири зич һәмкарлиқта һәрикәт қилди. 1944-жили 12-ноябрьда Ғулжа шәһиридә тәнтәнилик һалда Шәрқий Түркстан Жумһурийити елан қилинди. Йәр мәйдани жәһәттин у Уйғурстандики барлиқ вилайәтләрдин — Или, Тарбағатай вә Алтай охшаш үчини өз ичигә алатти. Жумһурийәтниң президенти болуп миллити өзбәк маршал Әлихан төрә елан қилинди. Униң биринчи орунбасари уйғур Һекимбәг Ғожа билән тонулған қазақ вәкили Абулхәири Төрә болди.

Гәрчә елан қилинған жумһурийәт бир қанчә жиддий ғәлибиләтни қолға киргүзүп, Уйғурстанниң башқа вилайәтлирини азат қилишқа тәйяр болсиму, униң тәғдири һәл қилинип болған еди. Мәсилә шунинда едики, 1945-жили августта Хитай вә Кеңәшләр Иттипақи оттурисида түзүлгән достлуқ вә һәмкарлиқ тоғрисидики шәрнаминиң Қошумчисидики 3-пункт Уйғурстан тоғрисида еди. Унинда: «Шинжанниң тәрәққияти йүзисидин Кеңәшләр Иттипақи баян қилидуки, достлуқ вә һәмкарлиқ тоғрисидики шәртнаминиң V маддисиға мувапиқ у хитайниң ички ишлириға арилашмайду» дейилгән.

Ташқи ишлар бойичә комиссар В. М. Молотов.
Хитай Жумһурийитиниң ташқи ишлар министри Ван Шичи.

Мәзкүр мәхпий қошумчиниң можутлиғидин уйғур рәһбәрлири һеч немә билмәтти. Улар Москваниң қисими астида гоминдаң вәкиллири билән музакирә үстилигә олтиришқа мәжбур болди. Делегацияни көринәклик уйғур әрбаплиридин бирси Әхмәтжан Қасимий башқурди. Чүнки президент Әлихан төрә Кеңәшләр Иттипақи тәвәсигә елип кетилгән еди. Еғир музакириләр нәтижисидә Бирләшмә һөкүмәт қурилиду. Бирләшмә Һөкүмәтниң рәиси Мәхсүт Сабирий Байқози болиду. Униң биринчи орунбасари Әхмәтжан Қасимий, орунбасари Муһәммәтимин Буғра, баш кативи Әйса Йүсүп Алиптекин еди. Бирақ ташқи вәзийәткә бағлиқ улар Вәтәнниң мустәқиллиғини сақлап қалалмиди. Нәтижидә, рәсмий мәлуматларға мувапиқ Әхмәтжан Қасимий сирлиқ рәвиштә авиация һалакитигә учрайду. Муһәммәтимин Буғра вә Йүсүп Әйса Алиптекин Түркиягә кетиду. 1949-жили Үрүмчидики һөкүмәтни Бурһан Шәһидий башқуриду. Дәрру ХКП Мәркизий Комитетиниң сәясий бюроси Шинжанда (Уйғурстанда) сани 250 миң кишидин ибарәт хитай хәлиқ азатлиқ армиясиниң қисимлирини жайлаштуруш вә у йәргә хитай аһалисини аммавий көчүрүш тоғрисида қарар қобул қилиду. 1955-жилиниң ахирисида Шинжан-Уйғур автоном районини қуруш тоғрисида рәсмий елан қилиниду.

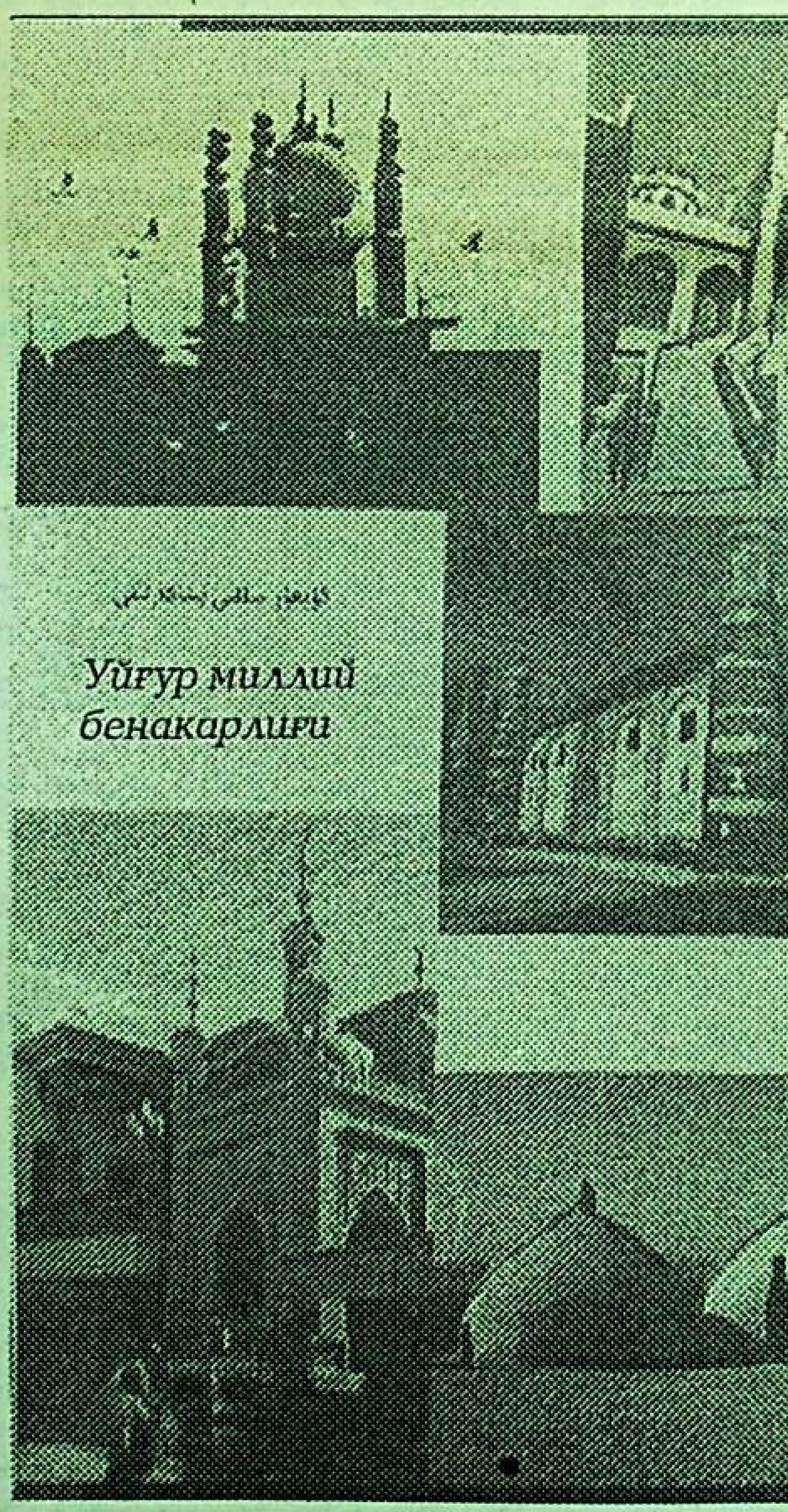

Ихтисат

Уйғурстан хилму-хил характердики тәбиий рессурсларға бай. Мисалға, пайдилинишқа ярайдиған йәр рессурслири, тәхминән 62 миллион гектарни тәшкил қилиду. Улардин 10 миллион гектарға йекини ишлинидиған йәрләр, тәхминән 50 миллион гектари далалар, чөлликләр.

Уйғурстан нефть, уран-мәдәнлири вә рәңлик металларниң қезип чиқирип, қайта ишләштә салмақлиқ орунни егәлләйду. Умумән алғанда, бу йәрдә қезип чиқириш санаити тәрәққий әткән, қайта ишләшкә келидиған болсақ, униң карханилири аз

Уйғурстанда атом санаити комплекслиқ характерға егә: Атом хам әшияси қезип чиқириштин башлап, та уни ишләп чиқириш вә ядро оқлирини синашқичә. Уранни Үрүмчи, Шихәнзә, Ғулжа, Қәшқәр, Алтай, Чөчәк шәһәрлири әтирапида қезип чиқириду. Қайта ишләш карханилири Үрүмчи шәһиридә.

Көмүрниң асасий запаслири Үрүмчи шәһиридин жирақ әмәс, шундақла Уйғурстанниң шималидики башқа жайлиридиму бар. Пәқәт көмүрниң ениқланған запаслири бойичә Уйғурстан көплигән әнъәнәвий нефть мәмликәтлириниң алдида туриду. Рәсмий хитай мәнбәлири 30 миллиард тонна нефть запаси барлиғини тән алиду.

Рәңлик вә кам учрайдиған мәдәнләр қанлириму Уйғурстанниң барлиқ тәвәлиригә жайлашқан.

Мәдәнләрни қайта ишләш вә машинсазлиқ Уйғурстанда начар тәрәққий әткән. Асасий заводлар Үрүмчигә топланған.

Уйғурстанда химия, озуқтулуқ, тоқумчилиқ санаити, шундақла қурулуш материаллирини ишләп чиқириш бир аз реважланған.

Уйғурстан йеза егилигиниң йетәкчи тармиғи — деханчилиқ. Бу йәрдә буғдай, гүрүч, пахта, қоғун-тавузлар... өстүрилиду. Уйғурстан мал чарвичилиғи биләнму мәшһур.

Уйғурстан тәвәси арқилиқ Ләнжу-Үрүмчи-Алмута хәлиқара төмүр йоли өтиду. Турпанниң йенида һазирқи Ақсуға йетидиған, истиқбалда болса, Қәшқәргә, мүмкин Хотәнгә баридиған төмүр йол тармиғи селинмақта.

Һава қатнишиму кейинки вақитларда реважлиниватиду. Уйғурстанниң тәвәсидә 20 дин ошуқ аэродромлар бар. Уйғурстанниң барлиқ чоң шәһәрлири һава алақисиға егә. Бирақ әпсуслинарлиқ йери, улардин асасән хитай кәлгиндилири билән көчмәнлири үнүмлүк пайдиланмақта...

Мәмурий түзүлүши

Бүгүнки күндә ШУАР (Уйғурстан) мәмурий жәһәттин вилайәтләргә бөлүниду:

1. Хотән вилайити (мәмурий мәркизий Хотән шәһири)
2. Қәшқәр — Қәшқәр шәһири
3. Алтай — Алтай шәһири
4. Қумул — Қумул шәһири
5. Аксу — Аксу шәһири
6. Тарбағатай — Чөчәк шәһири
7. Турпан — Турпан шәһири
8. Или — Ғулжа шәһири

Алтай, Чөчәк, Шихәнзә вилайәтлири Или-Қазақ Автоном областиниң тәркивигә кириду.

Автоном облуслар

1. Байонғолун-Монғул Автоном облуси (мәмурий мәркизий Корла шәһири)
2. Или-Қазақ (Ғулжа шәһири)
3. Санжи-Хуйзо (тунган) (Санжи шәһири)
4. Қизилсу-Қирғиз (Атуш шәһири)
5. Бөртала-Монғул (Бөртала шәһири).

Уйғурстан тәвәсидә сәксән наһийә бар, улардин алтиси-автоном наһийәләр:

1. Ташқорған-Тажик — (Қәшқәр вилайитиниң тәркивидә)
2. Баркөл-Қазақ — (Қумул вилайитиниң тәркивидә)
3. Каришәһәр-Туңган — (Байонғолун-Монғул Автоном облуси тәркивидә)
4. Чапчал-Шивә — (Или-Қазақ Автоном облусиниң тәркивидә)
5. Мори-Қазақ — (Санжи-Тунган автоном облусиниң тәркивидә)
6. Кобуксар-Монғул — (Или-Қазақ автоном облусиниң тәркивидә)

Жукуркилардин көрүнүп туридики, уйғурстанниң һазирки мәмурий жәһәттин бөлиниши сүньий һәм кәлгүсидә һәр хил милләтләр оттурисида (еһтияж туғулғанда) тоқунуш, низаларни чиқиришни көздә тутқан бөлинишләрдур.

Аһалиси

Уйғурстанниң аһалиси саниниң динамикиси хитайларниң рәсмий мәлуматлириға қариғанда, төвәндикичә:

1953-жилиниң оттуриси — 4,9 миллион.

1964-жилиниң оттурисида — 7,3 миллион.

1982-жилиниң оттурисида — 13,1 миллион.

1987-жилиниң оттурисида — 14,2 миллион киши болған.

Йәнә келип, рәсмий органлар 1956-жилила мундақ дегән еди: «Автоном районда 13 милләт яшайду. Улардин 7 милләт — 85 пайздин көпирәги исламға етиқат қилиду. Улар уйғур, қазақ, тунган, қирғиз, тажик, татар, өзбәкләрдин ибарәт. Әгәр бу сөзләрниң 1956-жили ейтилғанлиғини нәзәрдә тутидиған болсақ (бу йәрдә хитайларниң мәлуматлири бойичә 1953-жили Уйғурстан аһалисиниң 4,9 миллондин 3 миллион 600 миңи уйғурлар болғанлиғини әскә салимиз), шу нәрсә рошән болудики, уйғурлар һәтта хитайларниң мәлуматлири бойичә барлиқ аһалиниң 74 пайзға йекинини тәшкил қилиду. Башқа алтә мусулман миллити умумән алғанда 11 пайзни тәшкил қилатти. (Бунинға түркий тиллиқ әмәс туңганлар вә тажиклар кириду), хитайлар билән биллә мусулман әмәсләр аһалиниң пәқәт 15 пайзинила тәшкил қилиду.

Умумән алғанда, Уйғурстан аһалиси тоғрисидики мәсилә наһайти мүрәккәп вә тәтқиқ қилинмиған. Һәр хил мәнбәләрниң мәлуматлири арисида зор пәриқләр бар. Мәсилән, 1990-жили июльда елан қилинған хитай рәсмий мәлуматлириға қариғанда, Уйғурстан тәвәсидики сани йүз миң кишидин ашидиған хәлиқләрниң тизими төвәндикичә:

Уйғурлар — 7 мил. 194 миң 675 киши.
Хитайлар — 5 мил. 695 миң 626 киши.
Қазақлар — 1 мил. 106 миң 989 киши.
Туңганлар — 681 миң 527 киши.
Қирғизлар — 193 миң 781 киши.
Моңғуллар — 137 миң 740 киши.

Әнди Түркиядә чиқидиған журнални алидиған болсақ, униңда тамамән башқичә рәқәмләр кәлтүрилгән:«Шәрқий Туркстан аһалиси 1949-жили 9 млн. кишидин ибарәт болған. Улардин 600 миңи аз санлиқлар: хәнсу, манжур, моңғул, шивә вә башқилар. Һазир Шәрқий Түркстанда 26 млн. түркийләр-мусулманлар яшайду. Униң сиртида, бу йәрдә 10 миллион хитайлар яшайду».

Бу йәрдә тәһлилгә берилмәстин, шу нәрсини тәкитлишимиз керәкки, Уйғурстан аһалисиниң һәқиқий санини аһалини санашни объектив жүргүзгәндила ениқлашқа болиду.

АЗАТ.

ئەۋلاد گۇرۇپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قولىيازمىلار ئامبىرى

ЯДНАМӘ

«КӘТТИҢ БИЗДИН, ҚАЛДИ НАХШАҢ...»

Адәмләр тәғдири бир-биригә охшимайду. Бирақ уларни жиғинчақлап икки түркүмгә бөлүш мүмкин. Бир хил адәмләр, аримизда яшап жүрсиму, өлгәнләр қатаридин орун алғандәк. Уларниң қилмишлири пешанисигә шуни язғандәк қилиду. Йәнә бирлири болса, өлгәндин кейинму орни кишиләр арисида, хатириси дост-бурадәрләр көңлидә сақлинип қаливериду. Юнус Рәжибаевму әйнә шундақ инсанларниң бири. Униң өмри, қисқичә ейтқанда, Уйғур, Панфилов, Челәк (һазирқи Әмгәкчи қазақ) наһийәлири егиликлирини тикләшкә, тәрәққий әттүрүшкә, адәмләр турмушини яхшилашқа беғишланған.

Биз үчүн униң паалийитиниң йәнә бир тәрипи-иҗадийити техиму муһим. Чүнки шаир өз жүригидин һәқиқий сәмимийитини пәқәт шеирлири арқилиқла ипадә қилиду.

Йеқинда Уйғур наһийәсидә болуп өткән тәнтәниләрдә бу әһвал йәнә бир қетим байқалди.

Узақ жиллар мабайнида Рәжибаев рәһбәрлигидә наһийә қәддини көтәргән деханлар рәһбәр вә шаир түвәллудиниң 90 жиллиғи мунасивити билән Чонҗидики униң нами қоюлған кочида митинг ечип, бу қаттиқ қол вә меһриван тәшкилатчини- шаирни әсләп өтти.

Митингқа наһийә һакимийитиниң вәкиллири, юрт ақсақаллири, Алмутидин кәлгән меһманлар, мәтбуат вәкиллири, мәрһумниң пәрзәнтлири — қизи Елена, оғли Марат вә башқа қоми- қериндашлири қатнашти. Мәрһум роһиға атап нәзир берилди.

Төвәндә гезитханлиримиз диққитигә мәрһум шаирниң бир түркүм шеирлирини һавалә қиливатимиз.

МӘҢГҮ УНТУЛМАС

(Өмәр Муһәммәдигә беғишлаймән)

Өтти жиллар, шаир достум
Яшлар төкүп айрилғили.
Сәһәр туруп кәлдим бүгүн,
Ядлап әзиз курбум, сени.

Каңшақ төзәр жүрәк- бағрим,
Вақитсизла бу өлүмгә,
Ядлап сени, нәмләп топрак,
Гүлләр тиктим бу кәбриңгә.

Әскә чүшти ейтқан нахшаң
жүрүп биллә сәһәрләрдә.
Әсли чиқмас хатирәмдин,
Чалған гөзәл «Сәһәрләрдә».

Өткүр кәләм колға елип,
Сайрар едиң — азат бағда.
Орнитармиз гөзәл сәхнә
Дегән едиң егиз тағда.

Ейткан тиләк арманлириң
Суға кенип чечәк атти.
Бәхит кучуп шанлиқ елим,
Йәр аләмгә нурлар чачти.

Мәңгү жүтмәс, унутмасмиз,
Йезип гүлдин атлириңни.
Ядлап яшлар окар дастан,
Сениң язған хәтлириңни.

Кәттиң биздин, қалди нахшаң,
Хәлқимизгә болуп мирас.
Өсти гүлләп бизниң яшлар,
Үлгә елип, йезип талмас.

1952 - жил.

ҚИШ КӘЛДИ

Йәрниң йүзини мамукка орап,
Кәлди бүгүн киш, гүлләрни чекип.
Муздар тегидин мончақтәк суйи,
Үзлүксиз етәр мөлдүрләп екип.

Сәһәр оханун чиксам талаға,
Аләмгә чачкан куяш нурини,
Зоқландим кишка келгән бу жили,
Көрсәң әҗайип аппақ тонини.

Тиник асманда юлтузлар үзәр,
Канатлар каққан учар кушлардәк.
Ахшими айдин кандақ чирайлик,
Җаһан бир тиник нурға толғандәк.

Карликлар ташлапишчан кизларға,
Ойнайли йәни жилниң тойини.
Карни ерипип, келиду баһар,
Аккузуп мөлдүр әгиз суйини.

1954 жил.

БАҺАР

Улуқ екип сулар толуп сайларға,
Баһар кәлди гүлгә безәп тағларни.
Көк майсилиқ йешил отлуқ бағрида,
Бир хошаллиқ парлақ баһар айлири.

Пурак сепип янза-янза гүллири,
Аһаң қошқан тағлар ара үнлири,
Көктә үзүп нурни чечип юлтуз, ай
Шундақ гөзәл тағда баһар түнлири.

Гөзәл сайрап булбул билән каккуклар,
Алван кушлар йәнә тинмай сақсуклар.
Янза-янза кепинәкләр ләпилдәп,
Гүлдин-гүлгә конуп ойнар, көгилшар.

Түрлүк гия, чоглук, модән гүллири,
Шамал билән хушбуй пурақ сепиду.
Алғансири һавасини өпкәмгә,
Кувәт кошуп жүрәк хошал сокиду.

Қандақ хошал сокмай турсун пак жүрәк,
Бу — чимәнлик — коммунизм бегимда.
Юмшақ коллук, ширин сөзлүк чокандар
Ғәмхор болуп турса өскән чегимда.

Өскән йерим Алитағниң әи бағри,
Ана туташ етәкләшкән Хантәңри.
Әйнә қара! Тянь-Шанниң бағриға,
Гөзәл баһар у йәрдиму башланди.

Биздә баһар тағлардиму, бағларда,
Һаятимиз бәхит нурә болғонгән.
Улук партиям пана болуп мәңгүгә.
Туққан елим гүлләр билән безәлгән.

1952 - жил.

ӨСӘК

Өркәшлинип оргуп аккан Өсәк суйи.
Бу таңда күмүч, бәйни балға тавап.
Суйигә кенип тәшна болған чөлләр,
Ой- кирлар гүлгә толди, рәһан пурап.

Бағларда нәччә түрлүк кушлар учти,
Нәғмиси ләззәт берип бой ерипар,
Һавасида кизил гүлләр пураклири,
Жүрәккә кувәт берип, руһландуран.

Даласи толған үнчә алтун бугдай,
Дехан кизи суландурар хошал кулуп,
Гектардин юз оттуз пут ашлиқ алған,
Күз мәзгили еди, алған чапсан оруп.

Аққан суни кизилап макан әткән,
Көп жиллар мәжүт болған йезилири,
Турдәнгән макан жайи өскән бағда,
Тилни ярар, йесәң балдәк мевилири.

Таг бағри күнгәй конуп, йоткәп отлақ
Сәмәргән әл байлиғи - нәсиллик мал,
Жиракпин гөзәл тизма хуш көрүнәр,
Терилчу коғлаш үчүн тикилгән тал.

Өсәкниң суйи тешип бүгүн таңда,
Шохлунуп, нәмләп түзни шакирайду.
Зәнжирләп тосмилниң ГЭС селинди,
Юлтузи нурлар чечип пакирайду.

1952 - жил.

САЗИМ

(Уйғур театриниң 20 жиллиғига беғишлаймән)

Чиқмас мениң һеч ядимдин анам зари,
Аһаң кошуп әлләйлигән яшлиғимда,
Ейткан нахшам көксүм бесип озук болған.
Зулмәт түнләр талай көргән ачлиғимда.

Әзиз анам арзу килған бәхит зари,
Долкунлатти саздарниму нәччән жиллар.
Азатлиқниң марши өйнап октәбрдә
Зулмәт путун танлар атти чачқан нурлар.

Дил йорутти булбулларму сайрап зилва,
Мәшһур сазим гүлстанлиқ бағлиримда.
Билләә кайнап, кувәт кошуп яшлиримға
Нәччә шанлиқ кайнап ташқан мәйданларда.

Һөрмәт әйләп кәлди достлар бүгүн тойға
Ага-ини орус, өзбәк, уйғур, казақ ...
Сазимға мәдәт жаңилдиған аваз кошуп,
Саттаримға мәдәт бәрди ясап канат.

Сазим мениң компартия муқамида
Канчә чалсам талмас билек достлуқ сази.
Һеч тохтимай чалиләрмәк чамдап алға!
Ширин достлуқ аһаңида киши-язи.

1954 - жил.

МУСИБӘТ ТОЙҒА, ҚАЙҒУЛУҚ ЯШЛАР ТӘБӘССҮМГӘ АЙЛАНДИ

Әдәбиятимизниң жирик намайәндилиридин бири Йүсүп Илияcниң панидин бақийға сәпәр қилғиниға һәш-пәш дегичә икки ай бопту. Өз намайәндилирини тиригидә қәдирләшни билмәйдиған, өлгәндин кейин көз яш төкүшкә адәтлинип қалған уйғурлар ахирқи жилларда бир нәччә қетим мундақ чоң жудалиқларға гириптар болди. Йүсүп акиниң сияси қурумиған йеңи әсәриниң сәһипилири өз оқурғучилириға қачан йетип берип, уларни қандақ ойларға селиши, пәқәт ойларға селип қалмай, шундақла өз һаятида тоғра йол тепишиға мәдәткар вә мәшъәл болидиған күнниң қачан йетип келиши техи мәлум әмәс. Бирақ шуни үзүл-кесил қилип ейтиш мүмкинки, язғучиниң ахирқи романи «Еғир тиниклар» дики еғир вақиәләр наданлиқ уйқусидики кишиләрни ойғитидиған йәнә бир қоңғурақ болуп келишида сөз йоқ.

Биз йеқинда бир топ язғучи-шаир, журналистлар Йүсүп акиниң қизи Сәлтәнәтниң уюштуруши билән мәрһумниң қириқ нәзирини түгитипла у туғулған юрт и Ғалҗатқа атландуқ. Җамаәт әрбаби вә шаир Юнус Рәжибаевниң туғулғиниға 90 жил толуши мунасивити билән Чонҗида униң пәрзәнтлири бәргән нәзирдин кейинла жирақ чегаридики ана Вәтинимизниң пурiги келип туридиған Ғалҗат юртида болуш маңа һәм хошаллиқ, һәм ғәмкин туйғуларни беғишлиди. Мәрһум язғучимиз билән бунингдин бәш жил илгири «Еғир тиниклар» ниң биринчи китави нәшрдин чиққанда бир топ язғучи, дост-бурадәр вә қоми-қериндашлар билән биллә болған йәрләрни йәнә бир қетим зиярәт қилиш, Йүсүп акиниң данишмәнлик чиқип туридиған сөзлирини әсләш, униң меһриван қияпитини көз алдимға кәлтүрүш чоң һәсрәт ичидә кичик бир шатлиқ бәхиш етәтти. Мунланғиним, мәйүсләнгиним-бүгүн у бизниң аримизда йоқ.

Биз, уйғурлар язғучи-шаирларға гадай әмәс. Бирақ Йүсүп акидәк қәләм саһиблиримиз аз. Униң пүтүн әсәрлиригә сиңгән раванлиқ вә тәбиийлик, характер яритиштики маһирлиқ, тил байлиғидики бепаянлиқ вә гөзәллик худди мошу әҗайип, чирайлиқ диярдин униң қәлбигә туғулишидинла сиңгәндәк билиниду.

Қизил дөң астидики тағ тәрәптин төвәнгә созулған екинзарлар язғучиниң илһам дунияcиға Алла ата қилған соғидәк сезилиду. Бәш жил бурун мана мошу зиминда, Йүсүп ака туғулған өйниң харабийлиғида бир нәччә саат биллә болуп мундашқиним һеч ядимдин чиқмайду. У күнләрдә гоя ана тәбиәтму өз кучуғидин айрилип, узақ жиллар җәриянида юртта яққан чирақни өчәрмәй кәлгән, униң меһрини Тәңри тағ етәклиридә улғайтқан пәрзәндигә һашқалла ейтқандәк туюлған еди.

Биз һәммимиз Йүсүп акиниң гәплирини аңлашқа хуштар едуқ. Бәзидә оформизм түсини алидиған, көп чағларда уста һекайивәнниң чөчәклирини әслитидиған һекмәт мисал ейтмишлириниң мәнисини чүшинишкә, мeғизини чекишқа интиләттуқ. Йүсүп акида һәр қандақ вақиәни аңлиғучиға тәл- төкүс вә образлиқ йәткүзүп бериш маһарити бар еди. У маһарәт худди ағзәки тәбиийликтин китап дунияcиға көчәтти.

У жили талантлиқ язғучиниң намиға көплигән иллиқ сөзләр ейтилғанлиғини әсләп, бүгүн қәләмдашлиримдин рази болуп қалдим. Ғалҗат Мәдәнийәт өйидә болса, юртдашлириниң өз язғучисиға болған һөрмитиниң нәқәдәр йүксәк екәнлигини көрүп һаяжанланған едим. Шу чағда туғма кәмтәр, сөзлиридин мәйин либасқа оралған чоңқур мәналар чиқип туридиған язғучимиз гепини узақ созмай: «Мән юртдашлирим үчүн көп ишларни қилип берәлмидим. Уйғур хәлқи үчүн чоң хизмәтләрниму қилалмидим. Яшлиғимдин қәләмни маңа һәмра қилип қойған екән, хәлқимизниң 18- әсирдики һаятини әкс әттүридиған романимни йезип чиқтим. Оқуп бақарсиләр» дәп, «Еғир тиниклар» ниң биринчи китавини һәр бир аилигә бирдин һәқсиз бәргән еди.

Бу қетим Ғалҗатта өткән көп кишилик митингта сөзгә чиққан Асим Қасимов, Нәвәр Абдуллаев, Нурвәг Сейитов, Шавдун Аюпов, Һаширахун Азнибақиев, Риза Сәмәдий вә башқилар өз язғучиси билән ахирқи қетим дидарлашқан әшу унтулмас дәмләрни һаяжан билән әслиди.

Адәттә бир киши вапат болуп (кимлигидин қәтъий нә юр) қириқ күн өтмәйла, униңға бирәр кочиниң яки орунниң намини бериш наһайити аз учирайдиған әһвал. Ғалҗатлиқлар болса, атақлиқ пәрзәндиниң қириқ нәзиригә үлгәртип униң ата- аниси яшиған мәһәллигә «язғучи Йүсүп Илияс кочиси» дәп нам бәрди. Мошуниң өзи мусибәтни тойға, қайғулуқ яшларни хошаллиқ тәбәсүмгә айландурди. Буниңда мәрһумниң қизи Хәлиқ ара арбитраж ассоцациясиниң президенти Сәлтәнәтниң роли алаһидә. Пәрзәнтниң ата- аниға болған муһәббитини мусибәттики көз яшлар биләнла ипадиләшкә чәк қойған, ата- ана роһи үчүн әмәлий хизмәт қилишни билгән Сәлтәнәткә юрт вәкиллириниң кәйни- кәйнидин һашқалла ейтишиниң мәниси шуниңда болуши керәк. Лекин Сәлтәнәт өзиниң атиси роһи алдидики бу чоң хизмитини кичик билип: «Дадам қалдурған ахирқи әсәри «Еғир тиниклар» ниң иккинчи китавини өзи тирик вақтида нәшрдин чиқиралмидим. Қириқ нәзиргиму үлгәртәлмидим. Буниң үчүн көп әпсуслинимән. Худайим буйриса, пат арида силәргә бу китапниму тәғдим қилимән» дегәндә, юрт мөтивәрлириниң көзлиригә яш елип, Ғалҗат тәвәсидин шундақ бир пәрзәнтниң чиққанлиғиға, униң қизиниң ата йоли билән меңиватқанлиғиға тәшәккүрләр ейтти.

Шу күни мәрһум Йүсүп ака тоғрилиқ көп параң болди. Сәмимий гәпләр. Әпсуслар. Мениң көңлүмдә болупму Сәлтәнәтниң: «Дадам һеч қачан бизгә қопал гәп қилматти. Бирәр ишни қилиш нийити болсиму балилириға уни қилиңлар, буни қилиңлар, демәтти. Пәқәт ишарә берип қоятти. Туғулған күнлирини өткүзүш тоғрилиқму гәп ачматти. Бирақ вапатидин бир һәптә илгири: «Қизим, 72 яшқа киришигиму бир нәччә күн қапту. Кишиләрниң дәстиханлирида көп олтарғанмән» дәп қалди. Мән бу гәпләрниң астида қандақ мәна барлиғини чүшәндимдә; «Дада, мән сизниң қешиңизға барай, туғулған күниңизни өткүзәйли, мәслиһәтлишәйли» дедим. Дадам билән һәр күни телефонда сөзлишип тураттим. Вапат болидиған күниму телефон қилип қалди. «Келип, кетиң» деди. Әпсуски, мән сәл кечикип қалдим... Ким ойлиған дәйсиз, мән йетип кәлгәндә, бизниң меһириван, сөйүмлүк атимиз көз жумған екән» дегән сөзлири жүригимни тәвритивәтти.

Әҗайип язғучимиздин мундақ туюқсиз айрилип келишни һәч қайсимиз ойлимиған едуқ. Әлвида, устаз!

Долкун ЯСИН.

Сүрәтләрдә: 1. Язғучи Йүсүп Илияс.
2. «Язғучи Йүсүп Илияс кочиси» да, мәрһумниң пәрзәнтлири вә урук-туққанлири.

Атилар тәҗрибиси — яшларға савақ

Яшларға он бәш нәсиһәт

■ Саңа һаят бәхиш қилған ата-анаңни вә һәр дайим саңа ярдәм берип, һаятиңни һимайә қилғучи затларни һөрмәт қил, улардин иззәт-икрамиңни айима.

■ Ака-ука, һәдә-сиңил, қоми-қериндаш, яру-бурадәрлириң билән муһәббәт вә садақәт жипи билән бағлан.

■ Өз вәтиниңниң һәқиқий пәрзәнди бол, Вәтән вә хәлиққә хизмәт қил вә мәнпийәт йәткүз.

■ Мәнасиз йоллардин, һарақ-шарап вә чекимлик билән өз абройиңни төкүдиған ишлардин жирақ бол.

■ Яшлиғиңни, һиссиятиң вә сап паклиғиңни, номус вә етивариңни һимайә қил.

■ Сөйүшни бил, муһәббәт вә сағлам әқил өзәңгә өмүр йолдиши таллашта йолбашчи болсун.

■ Өйләнмәкчи болсаң, садақәтлик, алийжанап, сағлам, умумән маддий вә мәнивий җәһәттин гөзәл хисләтләргә егә болған қизни талла.

■ Күчүңниң барида бир аилә қуруш тоғрилиқ ойлан. Бу сениң инсаний вә иҗтимаий вәзипәңдур.

■ Пүтүн аилиниң маддий вә мәнивий еһтияҗлирини тәминләшкә интил, ғәйрәт қил.

■ Җамаәт еһтияжини өтәйдиған пәрзәнтләрни йетиштүр. Пәрзәнтлириңни өзәң үчүн әмәс, бәлки Вәтән, хәлиқ үчүн, инсанийәт үчүн хизмәт қилидиған балилардин қилип тәрбийилә.

■ Оғуллириңни сәвир-тақәтлик, пәзиләтлик вә шиҗаәтлик қилип тәрбийилә, қизлириңни өзәңгә өмүр йолдиши қилип таллап алған аялиңға охшаш гөзәл хисләтлик қилип тәрбийилә.

■ Аиләң һаятини гөзәл сүрәт кәби давамлаштур. Аиләңниң көзгә йеқимлиқ, меһри-шәпқәтлик болушиға күчүңни сәрип қил.

■ Өйүңниң ишиги сәмимий достлириң үчүн дайим очуқ болсун.

■ Һәр дайим шәпқәтлик бол, бешиға күн чүшкән вә палакәткә йолуққанларға тәсәлла бәр, мүшкүлликтин қутулушқа уларға ярдәм бәр.

■ Бош вақитлириңниң бир қисмини әдәп - әхлаққа қарши болмайдиған оюн-күлкиләргә сәрип қил.

ХАНИМ-ҚИЗЛАР, СИЛӘР ҮЧҮН

Аялларда аләм әкси бар...

● Саһа мутәхәссислириниң тәтқиқатлириға асаслансақ, аялларниң симасидин, йәни жүрүш- туруш, иш- һәрикәт, муамилилиридин шу дөләтниң өйни күндики һалитини биливалғили болидекән.

● Әгәр аяллар пахма баш, жалдур-жалдур кийингән болса, шу дөләтниң паракәндичиликтә турғанлиғини ипадиләп бериду.

● Әгәр аяллар кәйпи-сапаға берилип, исрапхорлуқ қилип, әмгәктин қачса, шу дөләттә улуғвар нишанниң камчил екәнлигини, маарип саһасида еғиш барлиғини, аилә мәсилиси интайин еғир екәнлигини көрситип бериду.

● Әгәр аяллар тиришчан, актив, пакиз вә очуқ-йоруқ болса, шу җәмийәтниң сағлам, ишләп-чиқириш күчлириниң риваҗлиниватқанлиғини намайән қилиду.

● Әгәр аяллар шәһванийлиққа берилип, аялларға хас әдәп-әхлаққа егә болмиса, шу җәмийәтниң чириклишкәнлигини, кишиләрниң һавайи-һәвәскә берилип, җинайи қилмишларниң көпәйгәнлигини, кейинки әвлатларниң зиянкәшликкә учраватқанлиғини, әхлақ-пәзиләт билән сағламлиқниң йемирилип, дөләтниң негизидин тәвриниватқанлиғини көрситиду.

● Әгәр җәмийәт паһишә аялларни чәкләп, намратларға һисдашлиқ қилса, шу җәмийәт паклиниду. Паклиқ арқилиқ сағламлиқни сақлап қалғини, сағламлиқ арқилиқ байлиқ яратқини болиду.

● Әгәр җәмийәт намратларға һисдашлиқ қилмай, паһишә ханим-қизларни болушиға қойиветсә, улар бир-бирини дорап, иппәт-номусини сетиш йоли билән «байлиқ яритиш»қа уриниду. У чағда җәмийәт ипласлишип әрләр чүшкүнликкә йүзлиниду. Буниң билән аилә вәйран болиду.

● Әгәр аяллар мал-дунияға берилип кәтсә, әрләр пулниң кәйнигә кирип, хиянәт вә җинайәт қилишқа уриниду. Әрләрниң пули көпинчә аялларға сәриплиниду. Әгәр аяллар шүкүр-қанаәт қилса, әрләрму пул тепиш үчүн түрлүк васитиләрни ишлитип жүрмәйду. Дөләтниң аяллири диянәтлик һәм қанаәтчан болса, әрлириму әхлақлиқ болиду.

● Мәлум мәнидин ейтқанда, аялларниң қандақ болиши шу дөләтниң қандақ болишини бәлгүләйду. Әгәр аяллар әҗнәбиләргә чоқунуп, өз милләт, Вәтинини унтуған болса, шу дөләттә ишәнч камчил болғанлиғини ипадиләйду.

Қәдимиңизни байқап бесиң, аяллар! Чүнки силәрдә аләм әкси бар.

Гөзәл болай десиңиз...

Дунияда гөзәлликни яхши көрмәйдиған аял болмиса керәк. Чирайлиқ болғиңиз кәлсә, төвәндики илләтләрдин сақлиниң.

Кийиниш: рәтсиз кийиниш, искәтини түзәп жүрмәслик, кийиминиң рәңги, фасони, рәхтини өзиниң рәңги, қәдди-қамити, йеши билән маслаштурмай, қарғуларчә мода қоғлишип, йәни чуғи кичик аяллар келәңсиз кийимләрни кийивелип, пакар, дикмақ көрүнүш, семиз аяллар тоғра сизиқлиқ, чоң чақмақлиқ кийимләрни кийивелип техиму семиз көрүнүш, оруқ қизлар бәдәнни қоруп туридиған қара рәңлик кийимләрни кийип техиму оруқ көрүнүш, ухлаш кийими билән кочиға чиқиш, путиға келәңсиз аяқларни кийиш.

Қияпәт: өзиниң көкрәк, бәл, биләк, путлириниң гөзәллигигә әһмийәт бәрмәслик. Йол жүрүштә, олтирип-қопушта, йетишта назакәтлик болмай, қопал һәрикәтләрни қилиш, башқиларниң алдида бурнини кочилаш, әснәш, айиғини уғилаш, айиғини путиниң учиға сепивелиш.

Сөз-һәрикәт: қопал, әпсанә, кишиләрниң ғуруриға тегидиған сөзләрни қилиш, қәстән әрқиләп сөзләш, ағзи иштиклик қилиш, башқиларға гәп бәрмәслик.

Пәдәз: болушиға пәдәз қилиш. Әслидики яришимлиқ кешини териветип, үстигә бәк том яки бәкму инчикә қашлиқ сүрүвелиш, әңликни кениқ сүрүп, калпукни һәддидин зиядә қизартивелиш, ақартидиған йүз мейи-упиларни һәддидин зиядә сүрүш.

Мунасивәт: қейната, кейнанилирини, ериниң туққанлирини һөрмәтлимәй, өзиниң ата-ана, қериндашлирини һөрмәтләш, ерини қолидин иш кәлмәйду, дәп әйипләшнила билип, өзи аилиниң ишлирини қамлаштуруп қилалмаслиқ, дайим әр кишиләр билән қопал, сәт чақчақларни қилип жүрүш, ериниң камчилиқ-хаталиқлириға сәвирчан болмаслиқ, ериниң хизмитини қилмаслиқ, немигә еһтияжлиқ екәнлигини һеч қачан хиялиғиму кәлтүрүп қоймаслиқ.

Әхлақ: өзиниң чирайи вә чирай-шәклигә ахмақларчә һәвәслинип, башқиларниң махтап-учиришлирини тама қилиш, еһтиятчан, кәмтәр, сәмимий болмаслиқ, өз иззәт-һөрмитини сақлимаслиқ, әркә найнақлиқ қилиш, сахта муамилидә болуш, тәнқит аңлашни яқтурмаслиқ, әр-аяллар мунасивитидә шалақлиқ қилиш, өзиниң билим-сәвийәси, дуния қариши наһайити чәклик екәнлигини тән алмаслиқлар гөзәл ханим-қизларниму сәтләштүривитиду.

Шуниң үчүн һәр җәһәттин гөзәл болушни халисиңиз, жуқуридики ханим-қизларни сәт көрситидиған илләтләрдин сақ болуң.

Кроссворд на тему «Туран»

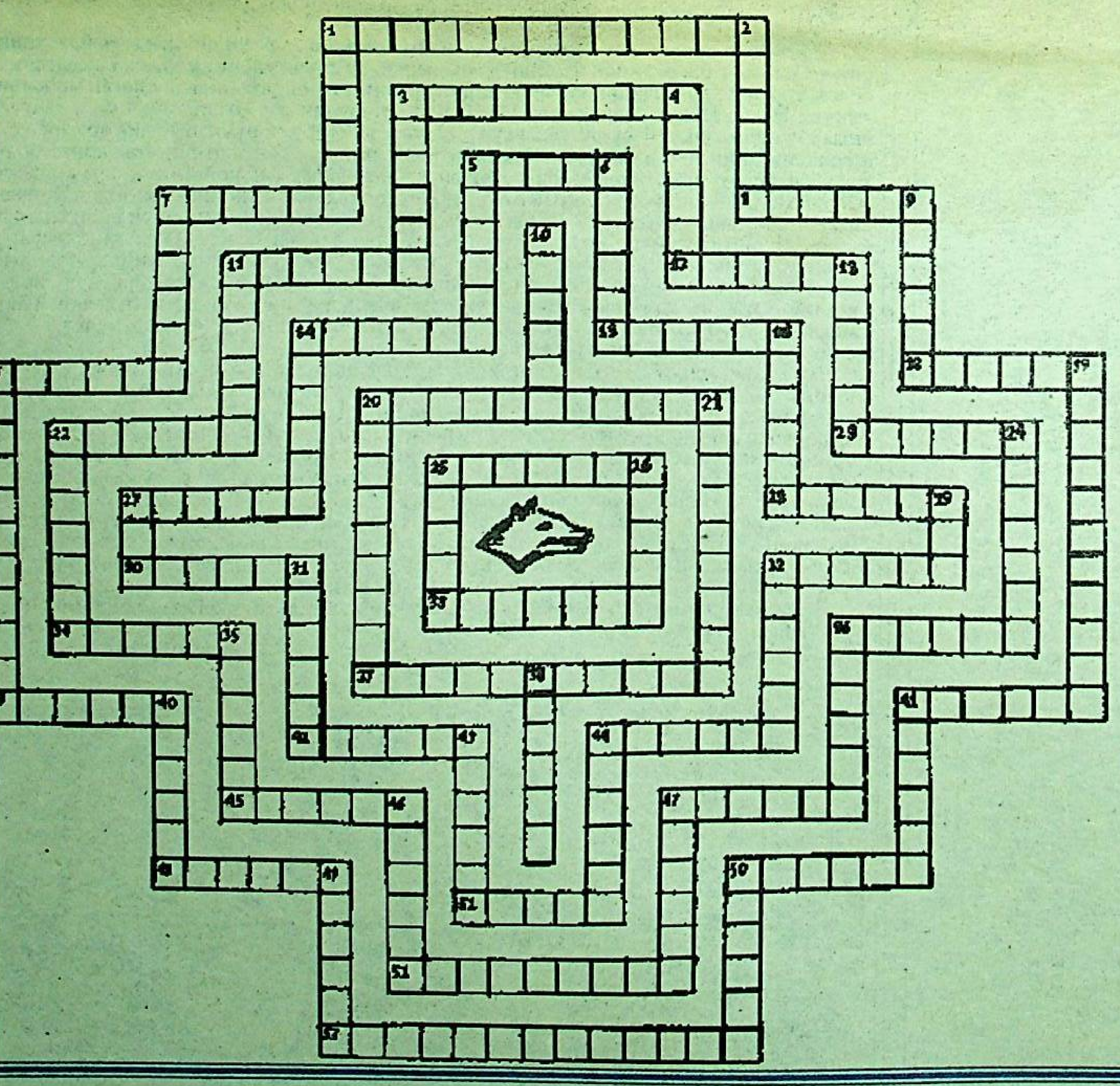

По горизонтали:

1. Водохранилище в Марыйской области Туркменистана. 3. Северная часть СУАР. Город в Туве. 7. Город в Хакасии. 8. Река в Туве, впадающая в озеро Убсу-нур в МНР. 11. Город на юге Якутии. 12. Древний город - оазис в СУАР, на реке того же наименования. 14. Город в Турции у берегов Черного Моря. 15. Река в Якутии, левый приток Лены. 17. Река в Якутии впадающая в море Лаптевых. 18. Самоназвание города, на крайнем юге Узбекистана. 20. Город на северо-западе СУАР. 22. Столица Хакасии. 23. Правый приток реки Сим в Башкортостане. 25. Столица Узбекистана. 27. Город в Ошской области Киргизстана. 28. Столица Казахстана. 30. Город в Нарынской области Киргизстана. 32. Горы в Турции на границе с Арменией. 33. Город на западе Турции. 34. Город в Узбекистане. 36. Город на на северо-западе республики Алтай. 37. Город в Ферганской долине Узбекистана. 39. Город в Чувашии. 41. Город в Якутии, на реке Лена. 42. Город в Костанайской области Казахстана. 44. Столица СУАР. 45. Город в Узбекистане на берегу Большого Ферганского канала. 47. Озеро на северо-западе СУАР. 48. Плато в Казахстане и Каракалпакии. 50. Древний город-оазис на юго-востоке пустыни Такла-Макан в СУАР. 51. Река на западе Казахстана, большая и малая. 52. Город в Узбекистане. 53. Город в восточном Казахстане на реке Иртыш.

По вертикали:

1. Правый приток реки Абакан в Хакасии. 2. Город в Ашгабадской области Туркменистана. 3. Город в Узбекистане. 4. Самая обширная Тюркоязычная республика. 5. Древнейший город - оазис в СУАР, близ которого расположено, великолепные монументальные сооружения древних уйгуров. 6. Город в Ошской области Киргизстана. 7. Город в Алматинской области Казахстана. 9. Река в СУАР к северу от пустыни Такла-Макан. 10. Самоназвание реки на западе СУАР, протекающей и по территории Киргизстана. 11. Река в Туркменистане на границе с Ираном. 13. Город на западе Туркменистана. 14. Город на западе СУАР, близ Казахстана. 16. Столица Турции. 17. Город в южной части Азербайджана близ Каспийского моря. 19. Река на юге Узбекистана. 20. Река на западе Азербайджана, южный приток Куры. 21. Автономная республика в составе Азербайджана. 22. Столица Туркменистана. 24. Город — курорт на берегу Средиземного моря в Турции. 25. Самая большая река в СУАР, впадающая в «кочующее» озеро Лобнор. 26. Город в Башкортостане. 27. Город на крайнем востоке Узбекистана. 29. Река на северо-западе Казахстана. 31. Город в Азербайджане. 32. Город в Киргизстане на реке того же названия. 35. Древний город на западе СУАР, некогда бывший столицей «Восточно-туркестанской Исламской республики». 36. Река в Туве, приток Енисея. 38. Столица Татарстана. 40. Город в Азербайджане на реке Тертер. 41. Уезд в СУАР, в котором наименьшее количество осадков в сравнении со всеми регионами КНР. 43. Город на реке Или в СУАР. 44. Самоназвание города на востоке Чувашии. 46. Город в Самаркандской области Узбекистана. 47. Город в Якутии. 49. Город на юге Турции, близ Мерсинского залива. 50. Город в Узбекистане на реке того же названия.

Составил Ушуров Мехраб Мухамед-оглы
11б класс средняя-школа №34, села Туздыбастау.

ЙЕҢИ ЗАМАН يېڭى زامان

Главный редактор Долкун Ясин

Учредители: Общественный фонд «Газета Новое время»

Наш адрес: 480044, г. Алматы ул. Жибек Жолы-50 3 этаж 325, 322-комнаты Тел: 33-54-77.

Регистрационное свидетельство № 677 — Г. Выдано Министерством культуры, информации и общественного согласия РК

Регистрационное свидетельство № 25922-1910-ОФ Министерство юстиции республики Қазақстан Управление юстиции города Алматы тиражи 3000

Мнения авторов не всегда совпадают с позицией газеты. Номер набран и сверстан в компьютерном центре общественного фонда «Газета Новое время».

www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قولىيازمىلار ئامبىرى

БИРЛИКСИЗ ТӘХТ БОЛМАС, ИСТИҚЛАЛСИЗ БӘХТ

ЙЕҢИ ЗАМАН
يېڭى زامان

МУСТӘҚИЛ ИЖТИМАИЙ-СӘЯСИЙ ГЕЗИТ №1 1999 - жил, 18 - май, сешәнбә

Семинар-совещание председателей национально-культурных центров

17 мая состоялось заседание Председателей национально-культурных центров при Ассамблее народов Казахстана. На нем рассматривался целый круг актуальных вопросов, касающихся этого авторитетного органа.

С разъяснением ряда моментов выступили представители Министерства Юстиции, Управления внутренних дел города Алматы, специалисты по межнациональным отношениям.

На заседании отмечалось, что Ассамблея имеет право рекомендовать трех кандидатов в Сенат Республики Казахстан. Подразделения Ассамблеи на местах могут выдвигать по пять кандидатов в областные маслихаты.

Особое внимание было обращено на проблему регистрации иностранных граждан в Республике Казахстан, а также было получено разъяснение по процедуре получении Казахстанского гражданства.

Особо отмечалось, что удостоверение личности гражданина Республики Казахстан признается во всех странах СНГ, и для поездок туда не обязательно предъявлять паспорт.

Участники заседания были проинформированы о том, что 31 мая — в день поминовения жертв политических репресий, Ассамблея намеревается провести круглый стол, посвященый этой дате.

(Соб. корр.).

Инсан һоқуқиниң қоғдиғучилири тәшвишләнмәктә

Йеқинда АҚШ конгрессида Европа Бехәтәрлик вә Һәмкарлиқ Тәшкилати (ОБСЕ) комиссиясиниң жиқинида МДҺ тарихида биринчи қетим Қазахстандики инсан һоқуқини һемайә қилиш му әммаси қоюлди. Униңда Қазақстанниң АҚШтики әлчиси Болат Нурғалиев, Қазақстан инсан һоқуқи вә қанунға риайә қилиш хәлиқ ара бюросиниң мудири Евгений Жовтис, «Азамат» жәмийәтлик бирләшмисиниң һәмрәиси Петр Своик вә сабиқ баш министр Акежан Қажегелдин қатнишип, Қазақстандики әһвалларни сөзләп бәрди.

Жовтис өз сөзидә Қазақстанда инсан һоқуқиниң бузуливатқанлиғиға бағлиқ бир қатар мәсилиләрни ейитти. Жүмлидин жумһурийәт һакимийәт орунлириниң сәясий пана издәп кәлгән кишиләрни улар чиққан әлләргә қайтуруп бәргәнлигини әпсуслиниш билән тәкитлиди. Мәсилән, Қазақстан һөкүмәт орунлири 1995-жили оппозициядики уч нәпәр өзбәкни Өзбәкстанға, бийилқи жилниң бешида өз елидә өлүм күтүватқан уч нәпәр уйғурни хитайларниң қолиға тапшуруп бәргән. Һазир хитайдин Қазахстанға қечип чиққан бир нәччә уйғур жигитниң бешидиму әйнә шундақ тәғдир турмақта.

«Азамат»ниң рәһбири Петр Своикниң пикиричә, әгәр парламент сайламлирида һакимийәт йәнә бурунқидәк өзини өзи сақлап қалса, у чағда Қазақстан үзүл-кесил муәммалиқ зимингә, наркобизнес, қатиллиқ вә экстремизм полигониға, хитай гегемонизми таркилидиған хилвәт бошлуққа, шундақла россиядики милләтчи-вәтәнпәрвәр күчләрниң овж елишиға мәдәт беридиған зиминға айлиниду.

«Новое поколение» гезитидин қисқартип елинди.

Бир-биридин чирайлиқ жанан уйғур қизлири,
Мөрт жигиткә бәк лайиқ чолпан уйғур қизлири.
Қарашлири аһудәк, төбәссүми-гүлдәстә,
Сөзи гоя мәрвайит, маржан уйғур қизлири.

Жүригидә бир арман һәммисиниң охшашла,
Бир-биригә ят әмәс, туққан уйғур қизлири.
Сөйгүсигә вападар, меһри дәрия достларға,
Иш-әмгәктә бәк әплик, чаққан уйғур қизлири.

بۇ ـ سىزنىڭ گېزىتىڭىز

ھورمەتلىك گېزىتخان!

بۈگۈن 1999 ـ يىلنىڭ باھارىدا، يېڭى ئەسىر ۋە يېڭى مىڭ يىللىق ھارپىسىدا سىزنىڭ قۇتلۇق بوسۇغىڭىزنى ئاتلاپ، سىزگە سالام بېرىپ «يېڭى زامان» كىرىپ كەلگەندە، بەلكىم، ھاياجان ۋە ھەيرانلىق ئىچىدە خۇرسەن بولارسىز، بەلكىم، ئۇزاق يىللار مابەينىدە كوڭلىدە ساقلىنىپ كېلىۋاتقان سوئاللارغا ئۇنىڭدىن جاۋاپ ئىزدەپ، ئۈمۈتۋار كوزلىرىڭىزنى تىكەرسىز. بۇ تەبىي ئەھۋال. موشۇ گېزىتنى چىقىرىشقا جۈرئەت قىلغان بىر توپ ژۇرنالىستلار سىزنىڭ ئىزگۈ تىلەك ـ ئارزۇلىرىڭىزنىڭ، پىكىر ـ مۇلاھىزىلىرىڭىزنىڭ، مۇئەممالىرىڭىزنىڭ ئاز ئەمەسلىكىنى ياخشى چۈشىنىدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈنمۇ ئۆز گېزىتى سەھىپىلىرىدە سىزنىڭ ۋە ۋەتىنىمىزنىڭ بۈگۈنكى ئەھۋالى، تەغدىرى ھەققىدىكى ماتېرىياللارنى، خەلقارا ۋەزىيەتنى بىز ئۇيغۇرلار ياشاۋاتقان ئەللەرنىڭ ۋەزىيىتى بىلەن زىچ مۇناسىۋەتتە تەلقىن قىلىپ، يورۇتۇپ بېرىشكە، سىزنىڭ زەرداپ ژۇرىڭىزگە مەلھەم بولغىدەك، شورلۇق پېشانىڭىزنى ھەققى دوست ـ تەغدىرداش ـ قاياش سۆيىتىدە سىلىغىدەك، مىسكىن كوڭلىڭىزنى يورۇتقىدەك ماقالىلارنى بېسىشقا تىرىشىدۇ.

بىپايان مەركىزى ئازىيە كەڭلىكلىرىدە دېموكراتىيەنىڭ ـ ئەركىنلىكنىڭ مەيىن شامىلى چىقىشقا باشلىغاندىن بۇيان ئۇيغۇرلارغا قانداش ـ قېرىنداش خەلقلەر ھاياتىدا ئەجايىپ زور، خوشاللىق ۋاقىئەلەر يۈز بەردى. مۇستەقىللىقتىن بەھرىمەن بولغان قازاق، ئۆزبەك، قىرغىز، تۈركمەن، ئازەر ئوخشاش تۇققانلىرىمىز دۇنياغا تۇران دېگەن بۈيۈك بىر چۈشەنچىنىڭ بارلىغىنى يەنە بىر قېتىم جاكالىدى. بۇ توپنىڭ ئىچىدە يەنە بىر قېدىمىي خەلقمۇ بار ئىدى. ئەپسۇسكى، بۇ قېتىم قېرىنداشلار قاتارىدىن ئۇنىڭغا ئورۇن تەگمىدى...

بىز يەنە مىسكىن بولۇپ قالدۇق. شۇنداقتىمۇ تۇققانلارنىڭ بايرىمىنى ئۆزىمىزنىڭ دەپ، ئۆزىمىزنى بەزلەپ، بىزنىڭ كوچىمىزدىمۇ بايرام بولىدىغان كۈن كېلىدۇ دەپ ئۈمۈت بىلەن ياشاۋاتىمىز. ئۆزىمىزنىڭ ئاۋازىمىزنى، ھال ـ مۇڭىمىزنى دۇنيانىڭ ھەممە يېرىدىكى ئادالەتلىك ئىنسانلارغا، دولەتلەرگە، خەلقلەرگە يەتكۈزۈشكە تىرىشىۋاتىمىز. تۈركىيەدە تۈرك، ئۇيغۇر، ئەرەپ، ئىنگلىز تىللىرىدا چىقىۋاتقان «شەرقىي تۈركىستان ئاۋازى»، ئۇيغۇر ۋە تۈرك تىللىرىدىكى «كوك بايراق»، ژۇرناللىرى «ئىستىقلال»، «شەرقىي تۈركىستان» ۋە «شەرقىي تۈركىستان ياشلىرى» گېزىتلىرى، گېرمانىيەدىكى «بىرلىك»، «تامچە»، مەجمۇئەلىرى بىلەن تېخى يېقىندا چىقىشقا باشلىغان «ئۈچقۇن» گېزىتى، بىر نەچچە يىلدىن بېرى ئاكتىۋ پائالىيەت ئېلىپ بېرىۋاتقان «ئىنتېرنېت» ـ دۇنيا ئۇيغۇر ئەخبارات تورى مەركىزى، ئالمۇتىدا ئۇزاق يىللاردىن بېرى بېسىلىپ كېلىۋاتقان «ئۇيغۇر ئاۋازى»، «يېڭى ھايات»، تېخى يېقىندىلا چىقىشقا باشلىغان «ئانا مەكتەپ» گېزىتلىرى، بىشكېكتىكى «ۋىژدان ئاۋازى»، «ئىتتىپاق» گېزىتلىرى خەلقىمىز مەنىۋىياتىنى بېيىتىدىغان، جاھاننىڭ ھەممە يېرىدىكى ئۇيغۇرلارنى بىرلەشتۈرۈپ، روھىي مەدەت بولۇۋاتقان مۇھىم تەشۋىقات ۋاستىلىرى سۈپىتىدە تارىخىي رولىنى ئوتەپ كېلىۋاتىدۇ.

موشۇنداق ئەھۋالدا يەنە بىر گېزىتنى چىقىرىشنىڭ ھاجىتى بارمىدى؟ ئەلۋەتتە، ھاجىتى بار ئىدى! چۈنكى ئۇيغۇر خەلقى تېخى ئۆز بېشىغا چۈشكەن كۈلپەتلەرنىڭ، قىسمەتلەرنىڭ مىڭدىن بىرىنىمۇ ئېيتىپ بولالمىدى، دۇنيا ئەھلىگە يەتكۈزۈپ بېرەلمىدى، ئۆزىمىزنى ئويغىتىدىغان كۈچلۈك مەتبۇئات قوغىرىغىنىمۇ چېلىنمىدى. ئۇيغۇرلار كەم ئىدى، ھازىر كەم بولۇپ قالدى، ئۇلارنى قانداق تەغدىر كۈتىۋاتىدۇ؟ دېگەنگە ئوخشاش سوئاللارغا ئىلمىي ۋە سىستېمىلىق جاۋاپ بېرەلىگىنىمىز يوق. بولۇپمۇ ياشلار خەلقىمىز مۇئەممالىرىنى ھەل قىلىشنىڭ موشۇ ۋەزىيەتكە ماس كېلىدىغان توغرا يولىنى تېپىشقا ئىنتىزار.

بۇ مەسىلەرنىڭ يېشىلىشىدە ژۇقۇرىدا ئاتالغان تەشۋىقات ۋاستىلىرى قاتارىغا يەنە ئولىنغان گېزىت ـ ژۇرناللار قوشۇلسىمۇ كوپلۈك قىلمايدۇ، خەلقىمىز تەشنالىغىنى قاندۇرالمايدۇ. «يېڭى زامان» ئەينە شۇلارنىڭ بىرى. ئۇ ئۆز پائالىيىتىنى ئەينە شۇ گېزىت ـ ژۇرناللارنىڭ بىرەرسىگە زىت ھالدا ئەمەس، بەلكى بىر ـ بىرىنى تولۇقلايدىغان ھەمكارلىقتا ئېلىپ بارىدۇ.

ئۇ ئۆز سەھىپىلىرىدە قازاقىستان جۇمھۇرىيىتىدىكى مۇھىم ۋاقىئەلەر، ئىسلاھات جەريانىدا قولغا كەلتۈرۈلگەن مۇۋاپپەقىيەتلەر، مۇستەقىللىق مېۋىلىرىنى، مەركىزى ئازىيەدىكى قېرىنداش خەلقلەر ھاياتىغا، خەلق ئارا ئەھۋاللارغا دائىر ماتېرىياللارنى يورۇتۇپ تۇرىدۇ.

خەلقىمىزنىڭ، ۋەتىنىمىزنىڭ تارىخى، مەدەنىيىتى، ئەدەبىياتى، بۈگۈنكى ئەھۋالى، تەغدىرى ۋە قىسمەتلىرى توغرىسىدىكى ئىلمىي ـ تەھلىلى ۋە ئەخبارات تۈسىدىكى پۇبلىتسىستىكىلىق ماقالىلار، ئوچېركلار، خەۋەرلەرنى كەڭ ۋە تۇراقلىق ھالدا بېرىدۇ.

كوممۇنىستىك ئىدېئولوگىيەنىڭ كىشىلەر ئاڭ ـ سېزىمىدىكى تەسىرىنى تازىلاش، ئادەملەردە، بولۇپمۇ ياشلاردا ئىمان ۋە دىيانەت تەربىيىسىنى كۈچەيتىش، ئۇلارنىڭ ئارىسىدىكى ئوغرىلىق، بۇلاڭچىلىق، ھاراقكەشلىك، بەڭگىلىك، تەييارتاپلىق، دىنسىزلىق ئىللەتلىرىگە چەك قويىدىغان، ئىسلام دىنىنىڭ ئەسلى ماھىيىتىنى چۈشەندۈرىدىغان، تەشۋىق قىلىدىغان ماتېرىياللارنى باسىدۇ.

قەدىرلىك ياش گېزىتخان!

«يېڭى زامان» ـ بۇ ھەممىدىن ئاۋال سىزنىڭ مىنبىرىڭىز، ئۇنىڭ سەھىپىلىرى سىز ئۈچۈن ھېمىشەم ئوچۇق. بۇ سەھىپىلەردە بېسىلىدىغان ماتېرىياللار ئارقىلىق سىز پەقەت قازاقىستاندىكى ئۇيغۇرلار ھەققىدىلا ئەمەس، بەلكى شۇنداقلا پۈتكۈل دۇنيادىكى ئۇيغۇرلار ھەققىدە، ئانا ۋەتىنىمىز شەرقىي تۈركىستان (ئۇيغۇرىستان) ھەققىدە كەڭ بىلىمگە ئىگە بولالايسىز. سىزنى قىزىقتۇرۇپ كەلگەن كوپلىگەن سوئاللارغا جاۋاپ تاپالايسىز.

«يېڭى زامان»نىڭ ئاقساقال مويسىپىتلىرىمىزنىڭ قولىدىن چۈشمەسلىكى، كېڭەش مەكتەپلىرىدە ئوقۇپ چوڭ بولغان ئاكا ـ ھەدە، ئىنى ـ سىڭىللىرىمىز كوڭلىدىن چىقىشى، ياشلىرىمىزغا دائىمىي ھەمرا بولۇپ قېلىشى ئۈچۈن ئۇنى ئۇيغۇر ۋە رۇس تىللىرىدا، ئەرەپ ۋە كىرىللىتسا يېزىقلىرىدا چىقىرىشنى مۇۋاپىق كوردۇق.

«يېڭى زامان» ھوكۇمەت ياكى بىرەر تەشكىلاتنىڭ گېزىتى ئەمەس، مۇستەقىل گېزىت بولۇپ ھېساپلىنىدۇ. ئۇنىڭ تەسىسچىلىرى ـ بىر توپ ژۇرنالىستلار، دېمەك، بىرەر ئاممىۋىي تەشكىلاتقا باغلانمىغان ھالدا ھەممە جايلاردىكى بارلىق ئۇيغۇر جامائەتچىلىك، ئاممىۋىي تەشكىلاتلىرىنىڭ پائالىيەتلىرىنى خالىس مەۋقەدە تۇرۇپ يورۇتىدۇ، ئۆز سەھىپىلىرىدە بىرەر تەشكىلات ياكى ئايرىم شەخسنى قارىلاشقا يول قويمايدۇ. ئۇيغۇر خەلقىنى بولۇنۇشكە ئېلىپ كېلىدىغان ماتېرىياللارغا ئۇنىڭ سەھىپىلىرىدە ئورۇن يوق. ئەگەر بۇنداق ماتېرىيال باشقا گېزىتلەردە بېسىلىپ قالسا، ئۇنى ئوبيېكتىۋ تەنقىتلەش ھوقۇقىمىزنى ساقلاپ قالىمىز.

بىز «يېڭى زامان» گېزىتىنىڭ كېلەچەكتە خەلقىمىزنى بىرلەشتۈرۈشكە خىزمەت قىلىدىغان تەشۋىقات ۋاستىلىرىنىڭ بىرى بولۇپ قېلىشىغا ئىشىنىمىز. بىر توپ ۋەتەنپەرۋەرلىرىمىزنىڭ ھىممىتى بىلەن چىقىشقا باشلىغان مەزكۇر گېزىتىمىزنىڭ تېخىمۇ كوپ قوللىغۇچىلارغا، جانكويەرلەرگە ئېگە بولىشىغا چوڭ ئۈمۈت باغلايمىز.

ئۇ ھەر بىر ئۇيغۇر ئائىلىسىگە سەممىمىي دوست ۋە مەسلىھەتچى، يار ـ يۆلەك ھەم يېگىلىق، خوشاللىق خەۋەرچىسى سۈپىتىدە كىرىپ بارغۇسى.

«يېڭى زامان» ـ بۇ سىزنىڭ گېزىتىڭىز.

ЭТО — ВАША ГАЗЕТА!

Уважаемый читатель!

Возможно именно сейчас, весной 1999 года, на пороге нового века и нового тысячелетия, когда к тебе приходит «Новое время», ты будешь в какой-то степени поражен и удивлен. Возможно, ты будешь с надежной вчитываться в ее страницы, пытаясь найти ответы на вопросы, которые накапливались в тебе в течении многих лет. И это — естественно и понятно.

Группа журналистов, решившаяся издавать эту газету, прекрасно понимает твои чаяния и надежды, мысли и суждения, горечь и тревогу. Именно поэтому на страницах газеты мы будем стремиться объективно отражать жизнь уйгурского народа и его родины, освещать международную ситуацию, положение в тех странах, где проживает уйгурская диаспора. Мы будем стремиться доводить информацию предельно честно, откровенно и понятно.

Грандиозные демократические перемены, имевщие место на просторах Центральной Азии, величайшей радостью отразились на судьбах родственных уйгурам народов. Ставшие независимыми казахи, узбеки, кыргызы, туркмены еще раз продемонстрировали миру, что существует такое объединительное понятие: Туран. Известно, что в течении тысячелетий не последнюю роль в этом содружестве играл и древний уйгурский народ. К сожалению, сегодня этому народу не находится достойного места среди родственных народов...

Мы опять оказались обделенными, но не подавленными. И сегодня, воспринимая радость обретения свободы нашими братьями, мы надеемся и уверены, что уйгурский народ также обретет свободу!

Где бы ни проживали уйгуры, мы стремимся донести свой голос, рассказать о своих мечтах и проблемах отдельным людям, организациям, народам во всем мире. И в этом отношении огромная заслуга различных уйгурских изданий, выходящих на многих языках в целом ряде стран. Так, в Турции выходят журналы: «Голос Восточного Туркестана» и «Синее знамя», газеты: «Независимость», «Восточный Туркестан», и «Юность Восточного Туркестана». В Германии издаются журналы: «Единство» и «Капля», а также газета «Искра». Кроме того, в Германии успешно действует информационная система «Уйгур-ньюс», имеющая доступ к сети «Интернет». В Алматы достаточно долгое время издается государственная газета «Голос уйгура». Кроме того, издаются газеты «Новая жизнь» и «Родная школа». В Бишкеке издаются газеты «Голос совести» и «Ассоциация». Помимо информационной функции, эти издания способствуют также и преодолению разобщенности уйгуров.

Естественно, может возникнуть вопрос: — нужно ли в подобной ситуации издавать еще одну газету? Уверены, что это просто необходимо! До настоящего времени Мировое Сообщество остается в неведении о тех событиях, которые происходят на родине уйгурского народа. Да и мы сами еще не до конца осознаем всю важность и судьбоностность современной ситуации. Кто такие уйгуры? Какой путь они прошли? Где находятся сейчас, и что их ждет завтра? На эти и многие другие вопросы честных ответов пока еще не прозвучало. Между тем, настало время узнать эти ответы, и в первую очередь это надо нашей молодежи, которая не ущербней других.

И чтобы как-то лишь попытаться ответить на эти вопросы, необходим еще не один десяток газет и журналов, которые смогли бы утолить информационную жажду нашего народа.

Газета «Новое время» — лишь один из таких источников. Мы не ставим своей целью вытеснить какую-либо из вышеперечисленных средств массовой информации, а будем только стремиться сотрудничать с ними, высказывая, при этом, свою точку зрения.

Естественно, мы не будем обособляться от событий текущей жизни Казахстана. Успехи и проблемы братских народов Центральной Азии также найдут отражение на наших страницах.

Особое внимание в своих публикациях мы будем уделять истории, культуре, литературе и искусству уйгурского народа, а также проблемам, имеющим прямое или косвенное отношение к Восточному Туркестану (Уйгурстан).

Важное место на страницах газеты будет отведено материалам, разъясняющим суть и принципы Ислама, а также развенчивающим всю пагубность коммунистической идеологии. Многие статьи будут ориентированы на борьбу с наркоманией, преступностью, искоренения среди молодежи безучастности и безысходности.

Мы особо подчеркиваем, что «Новое время» — эта газета, в первую, очередь, для молодых. Мы будем стремиться рассказать не только о молодежных движениях, молодежных мероприятиях в Казахстане, но и обязательно о Мировом уйгурском молодежном движении. И конечно же мы надеемся, что благодаря нашей газете, уйгурская молодежь узнает лучше свою родину — Восточный Туркестан (Уйгурстан).

В связи с тем, что в уйгурском обществе произошло не зависящее от нас расслоение в использовании письменности, мы сочли возможным публиковать материалы на уйгурском языке арабской графикой, а также кириллицей. Кроме того, ряд материалов будет на русском языке.

«Новое время» — неправительственная, независимая газета. Мы также не принадлежим к какой-либо организации или партии. Учредители газеты — группа журналистов. Именно поэтому мы не отражаем точку зрения какой-либо уйгурской организации, а будем пытаться с нейтральных позиций выражать мнение различных слоев уйгурской общественности. Мы не допустим также на своих страницах попыток очернения деятельности какой-либо организации или частного лица. Материалы, прямо или косвенно, влияющие на единство уйгурского народа и его родины, проповедующие принципы противостояния внутри самих уйгуров, не будут печататься в газете. В случае, если подобные материалы будут публиковаться в других изданиях, мы оставляем за собой право на объективную критику.

Мы надеемся, что газета «Новое время» сможет внести свой вклад в благородное дело объединения уйгурского народа. Мы уверены, что число сторонников издания этой газеты, благодаря которым первый номер увидел свет, будет увеличиваться с каждым последующим номером. Наша уверенность основывается на том, что газета «Новое время» способна стать не только информационным вестником, но и другом тем, кому не безразлична судьба народа и родины.

«Новое время» — это Ваша газета!

Хәйир-сахавәт — Исламий адәт

Дунияда мәртликни вә сахавәтликни махтимайдиған милләт болмиса керәк. Әрәпләрдә Муһәммәд Әләйһиссалам дунияға келиштин бурун яшап өткән һатәм Тай дегән бир адәм мәртлик вә сехилиқниң бирдин-бир үлгиси вә нәмуниси болуп кәлмәктә. Исламийәттин бурунқи шаирлардин башлап та һазирғичә һәр қандақ шаир өз шеирлирида һатәмни сехилик вә мәртликниң абидиси қилип махтайду. Биз уйғурлардиму сехи бир адәмни көрсә, «һатәм Тайдәк адәм екән» дәйдиған ибаримиз бар.

Дунияда тоннилап алтун вә миллиардлап доллар тапқан байларниң нам-шөһрити қалмастин, пәқәт өз байлиғи болсиму шу байлиғидин инсанийәткә, хусусән өз миллитиниң йүксилишигә ярдәм қилған жан көйәр, сехи кишиләрниң нам-нишаниси хәлиқниң егизида сақлинип кәлмәктә.

һатәм Тайниң әксичә, Муса Пәйғәмбәрниң заманисида өткән бехил бай Һарун болса, бехиллиқниң вә намәртликниң бирдин-бир үлгиси болуп, дунияда пүтүн мусулман хәлиқлириниң қәлбидә у ләнәткар болуп сақлинип кәлмәктә. Тарихларға асаланғанда,

Бизниң Ислам динимизда Алла байларға закатни пәриз қилғанниң сиртида өз ихтияри билән қилидиған сәдиқә, ярдәмниму өмир қилған. Һәтта бир тәңгә сәдиқә қилған кишигә йәттә йүз һәссә, униңдинму көп беридиғанлиғини Қурьанда вәдә қилған. Алла: «халиған кишигә униңдинму көп бериду» дегән. Мана булар сәдиқә, ярдәмниң бу дуниядики пайдиси. Ахирәттики пайдиси үчүн Алла мундақ дәйду: «Маллирини кечә-күндүз (йәни һәммә вақит) йошурун вә ашкарә һалда хәйри-иһсан қилидиғанлар Пәрвәрдигариниң дәргаһида савап тапиду, (ахирәттә) уларға қорқунуч вә ғәм-қайғу болмайду» (Бәқәрә сүриси, 274-айәт). Йәни «дуниядики қилған яхшилиқлиридин мөмин болуп, пушайман қилмайду дегәнликтур. Аллатаала бехилларға қаритип: «Залимларға (йәни закатни мәһи қилғучилар) яки пулмелини житим-йесирларға ярдәм қилмастин гуңаһ ишларға сәрип қилғанларға һеч қандақ мәдәткар чиқмайду» (Бәқәрә сүриси, 270-айәт).

Хотән хәлқиниң ағзида мәшһур болуп қалған мундақ бир қиссә бар. Муһәммәт Имин

БАЙЛИҚНИ ҺЕЧ КИМ У ДУНИЯҒА ЕЛИП КЕТӘЛМӘЙДУ

Һарун интайин чоң бай екән. Униң ғәзнилириниң ачқучлирини 40 төгә аран тошуйдекән. Муса Әләйһиссалам униңға: «Азирақ болсиму Алла буйриған закатни ада қилсаң» дәп тәләп қойғанда, у: «Мениң алаһидә билимим болғанлиғи үчүн бу байлиққа ериштим» (Қәсәс сүриси, 78-айәт) дәп, бу байлиқларниң Алладин берилгән иньам екәнлигини инкар қилип, закат беришни рәт қилған. Шунин билән Алла уни тирик турғузуп йәргә чөктүривәткән.

Дунияда арзу қилған һәр қандақ киши нам-нишанниң мәңгүлишиши һатәм Тайдәк яхшилиққа үлгә болуп, әвлатларниң тиллирида махтинишни яктуриду, әлвәттә! Һеч қандақ киши өзиниң нам-нишаниниң Һарундәк намәртликкә үлгә келинишини вә хәлқиниң егизида ләнәткар болушини һәргиз халимайду. Һәр қандақ жәмийәтниң тәрәққкий қилип йүксилишидә шу жәмийәттки байлар йәни мәрт байлар алаһидә салмақлиқ орун тутиду. Шуңа Пәйғәмбәр Әләйһиссалам бир һәдисидә: «Байлириңлар бехиллишип кәткәндә силәргә йәрниң үстидин униң асти яхширақ болуп қалиду» дегән.

Бу һәдисниң мәниси: «жәмийәттики байлиринлар бехиллиқ қилип Алла бәргән байлиқлардин башқа бечариләргиму берип уларни қутқазмиса, илим-пән кәшпиятларни қоллап-қуввәтләп, пул-маллиридин сәрип қилмиса, уңдақларниң өлгини яхширақ. Чүнки бундақ һаяттин мәнпийәт йоқтур» дегәнликтур. Дунияда нурғунлиған илим-пән, кәшпиятлар әң аввал байларниң қоллиши вә ярдәм қилиши арқисида өз мевилирини берәлигән...

Илим-дуния вә ахирәтлик, бәхит-саадәтниң ачқучидур. Көп һалларда бу илимни тарқитиш вә елиш ишлири ихтисатқа еһтияжлиқ. Адәттә илим билән байлиқ бир шәхистә жәм болмайду. Шуңа алим илми билән, бай пул-мели билән жәмийәткә хизмәт қилиду. Алла бир адәмгә байлиқни бәрсә, уни икки мәхсәт билән бериду. Бири у адәмгә иньам йүзисидин, йәнә бири, у адәмни синаш үчүн, йәни бу байлиқни сехилик билән өз йолида ишлитәмду яки бехиллиқ қилип, уни бесип ятамду? дәп имтиһан қилиш үчүн бериду.

Байлиқниң Алладин кәлгәнлигини етирап қилип, Алланиң еһтияжлиқ бәндилиригә азирақ болсиму сәрип қилип бәргәнләрниң байлиғи һәссиләп ашиду. Униң үзи йоруқ болиду. Байлиқни Алланиң инъами дәп билмәстин, өз күчүм билән таптимғу дәп мәғрурлинип, Алланиң бәндилиригә бериштин баш тартип бехиллиқ қилидекән, Алла уни Һарунни йәргә патурғандәк патуривәтиду. Жиққан байлиғи уни қутқузалмайду, бәлки өзигә дүшмән болиду. Чунки инсанниң өзи вә пүтүн мүлки Алланиңдур.

Алла бай вә йоқсулни яратти. Охшаш дипломға егә вә охшаш ишта ишләйдиған, охшаш әқил-парасәтлик икки кишиниң бирини Алла бай қилди, бирини йоқсул яки байдин төвән қилди.

Буғра Хотәндә инқилап башлиғанда наһайити көп илқиси бар бир байдин пидайилар үчүн бир қанчә ат сорайду. Бехил бай бир етиниму уларға бәрмәйду. Кейин инқилап мәғлуп болғандин кейин, Шиң Шисәй һакимийәт бешиға чиқип, һелиқи байниң пүтүн мал-мүлкини мусадирә қилғанниң сиртида байни өз атлириға сөрәткүзүп, бойнини сим билән боққузуп өлтүриду.

Ислам тарихлирида ейтилишичә, Чингизхан Бағдатни ишхал қилғандин кейин, Бағдат падишасини тутуп, униң өз алтунини еритип ағзиға қуюп, азаплап өлтүргән екән. Буниң сәвәвини сориғанларға Чингизхан: «Бу падиша шунчә алтунни жиғип ятқичә, уни сәрип қилип әскәр топлап бизгә қарши турған болса, мәмликитини аман сақлап қалатти. Силәрниң бехиллиғиңларниң сәвәвидин Худа мени силәргә жаза қилип әвәтти» дәп жавап бәргән екән.

Һазир жәмийитимиздә нурғунлиған байларниң, миллионерларниң оғри-буланчилар тәрипидин өлтирилип, дуния, маллиридин айрилип қелиши буниң типик мисалидур. Пул, маллирини мәктәп, мәсчит вә миллий мәдәнийитимизниң йүксилиши үчүн ярдәм бериватқанлар аман, хатиржәм яшаватиду.

Биз әзәлдин тиришчан, һәрикәтчан милләт болғачқа, дунияниң һәр қайси жайлириға тарқалған болсақму, башқиларға қариғанда хелила яхши яшаватимиз. Бирақ, биздики мәртлик, сехилиқ, өз ара ярдәмлишиш вә меһмандостлуқтин ибарәт әньәнимиз вә муқәддәс әхлақимиз түрлүк сәвәпләр түпәйли бузулғанлиқтин беғәм, һиссиятсиз, өзимизнила ойлап яшаватимиз. Уйғур қериндашлиримиз, әвлатлиримиз сәрсан, бечарә, хорлуқта яшаватсиму, биз уларни есимизгиму елип қоймаймиз. Бурун һатәм Тайларни туққан уйғур анилири әнди Һарунларнила туғудиған болуп қалғанму?!

Һәр қандақ бир милләтниң ронақ тепип гүллиши вә өз дөлитигә өзи хожайин болуп туралиши вә қәд көтиришидики муһим амилларниң бири шу милләт хәлқиниң өз ара қериндашларча меһриванлиғи, бир-бирини қийинчилиқтин қутқузуши вә халисанә ярдәмлишиши болса керәк. Өз ара бир-бирини қутқузуп, ярдәм қилишмиған милләткә башқиларниң ярдәм қилип, йөлүши мүмкин емәс. Әгәр байлиримиз йоқсулларға қериндашларчә ярдәм қилип, оқалмиған балилирини оқушқа киргүзүп, һәр хил маддий қийинчилиғини тәң көтирип, һәмкарлишидиған болсақ, бәхитлик бир милләт болған болар едуқ!

Һә, байлиқни һеч ким у дунияға елип кетәлмәйду. Арқимиздин байлиғимиз қалғичә, хәлқимиз үчүн қилған яхши ишлиримиз, өчмәс излиримиз қалсун, қериндашлар!

Муһәммәт ЙУСУП,
Ишиктә шәһиридики Қазақ-Түрк лицейиниң оқутқучиси.

Тиләкнамә

Алмасбәг

Ниспийлик аләм ара жаһан туғмиш,
Әсирдин-әсир һалқип һаман туғмиш.
Уйғурниң дил разини пүтмәк үчүн
Зәр варақ — зәррин «Йеңи заман» туғмиш.

Миллий роһ, миллий мәсләк баян болмақ,
һәқиқәт — алий мезан паян болмақ.
Йәттә иқлим-әлләр ара, Вәтән ара
Уйғурниң отлуқ аһи аян болмақ.

Сөзләр у қанлиқ тарих-жәңнамидин,
Асарәт илкидики әл намидин.

Милләткә мәңгүлүк шан-шәрәп бәргән
мәрданә оғланлардин, әлламидин.

Сөзләр у шанлиқ тарих-қамус болуп,
Әл үчүн улуғ минбәр халис болуп.
һәқиқәт чәшмисидә суғирилған
ар болуп, виждан болуп, номус болуп.

Сөзләр у алий низам-қанун болуп,
Илму-пән тәриқәттә хан үн болуп.

Қачанға авам пети өтмәк хәлқим
жаһиллиқ өз жениға замин болуп?!

Сөзләр у мәғруранә адил туруп,
Дадигаһта дана сүпәт дадил туруп.
һәр сәтир, һәр бир сөзи рәқипкә оқ,
Күрәштә қәйсәранә қабил туруп.

Сөзләр у һәр мүшкүлгә қадир болуп,
Нәширләр ара тәнһа-надир болуп.

Тилидин дүр төкүлгән, нур төкүлгән
Әл пәхри әдип болуп, шаир болуп.

Сөзләр у кәлгүсидин-нурлуқ тандин,
Нурлуқ тандин илаһий истиқбалдин.
Тәнрим яр болсила бәс, Уйғурумму
бәһримән болмай қалмас истиқлалдин.

Сөзләр у йеңи дуния тәшвишидин,
Аләмниң рәптайидин-көчмишидин.
Йетилгән йеңи әвлат дәстурләмәл
қилғуси һекмәт мәзмун йәшмисидин...

Қәдимин қутатқуси «Йеңи заман»,
Илая, болғин әлниң теңи һаман —
Йеңи заман,
Йеңи заман!

www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قولىيازمىلار ئامبىرى

ئەلۇدا، ۋەتەنداش

سىزگە ئۇلۇق پەيغەمبەرلىرىمىزنىڭ روھلىرى ھەمرا بولغاي

بىسمىللاھىر رەھمانىر رەھىم
ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم ۋە رەھمەتۇللاھى ۋە بەرەكەتۇھۇ.

جانابىي سۇبھانە ۋە تائالا ئۆزىنىڭ قۇدرەت كامالى بىلەن يەر يۈزىدىكى پۈتۈن مەخلۇقاتلارنى، جۈملىدىن، مەخلۇقاتلارنىڭ پادىشاسى قىلىپ ئىنسانىنى ياراتتى. دۇنيادىكى مىڭلىغان، مىللىونلىغان جانلىق ۋە جانسىز شەيئىلەرنىڭ پانىي دۇنياغا يارىلىشى ۋە باقىيغا قايتىشى ئاللا تائالانىڭ تەغدىر قىلغان كۈنى پۈتكەندە ئۆلۈم بىلەن ئاخىرلىشىدۇ.

ئاللا تائالا ياراتقان ھەر قانداق مەخلۇق ئۆزىنىڭ قەيەردە يارىلىپ، قەيەردە، قايسى ۋاقىتتا كورىدىغان كۈنى تۈگەيدىغانلىغىنى ئاللادىن ئۆزگە ھېچ كىم بىلمەيدۇ. بۇ – موجۇزىنى ياراتقان پىر ئاللاغا خاس ۋە ئاللانىڭ قۇدرىتى. شۈكلاشقىمۇ ئىراقتىن مىسال ئالماي ئۆزىمىز بىلىدىغان كىشىلەردىن نەقىل كەلتۈرسەك، ھەممىمىزگە مەلۇم خەلقىمىزنىڭ قەھرىمانى غېنى باتۇر، ئەخمەتجان قاسىمى، ئەيسا يۈسۈپ ئالىپتېكىن، مەمتىمىن بۇغرا، مەخسۇت ئەپەندى، گېنېرال زۇنۇن تېيىپ ئوخشاش تالاي ۋەتەنپەرۋەر خەلق قەھرىمانلىرىنىڭ جەسەتلىرى ئانا ۋەتەنىنىڭ تۇپرىغىدىن سىرت جايلاردا قېلىپ كەتتى. مىڭ ئەپسۇس!

تونۇلغان ئالىم، ئۇلۇماللىرىمىزدىن ئابدۇمولۇك قارىم، بارات قارىم، ئابدۇمېجىت قارىم، ئىلىخان قارىم ئوخشاش يەنە تالاي قېرىنداشلىرىمىز ۋەتىنىمىز شەرقىي تۈركىستاندا (ئۇيغۇرىستاندا) ئوقۇپ بىلىم ئالغىنى ھالدا، مۇستەملىكىچىلەرنىڭ زولمىدىن ئانا ۋەتىنىنى تاشلاپ ئۆزگە ئەللەرگە ھىجرەت قىلىپ، جەسەتلىرى دۇنيانىڭ جاي – جايلىرىدا نام – نىشانسىز قالغىنىچۇ؟ زىبىبۇللا قارى ھاجىم ھەم ئەنە شۇلارنىڭ بىرى بولۇپ قالدى.

دەرۋاقە، خەلقىمىزنىڭ ئىچىدىن كومۇنىستلار دەۋرىدە ئىسلام تۇغىنى ئېگىز كۆتۈرۈپ چىققان قەتئىي ئىرادىلىك مۇجاھىد زىبىبۇللا قارى ھەججە پەرزىنى ئادا قىلىش جەريانىدا رەيىقىسى بىلەن كەئبەتۇللانى زىيارەت قىلىپ تۈگەتكەندىن كېيىن، ئىككىنچى پائالىيەت قىلىش ئۈچۈن منا دېگەن جايدا تاھارەت ئېلىپ قۇرئان تىلاۋەت قىلىۋاتقان ۋاقتىدا تەغدىر يېتىپ بىر تىنىق بىلەن پانىيدىن باقىيغا سەپەر قىلدى.

مۇقەددەس كەئبەتۇللانى تاۋاپ قى- [illegible]

[illegible]

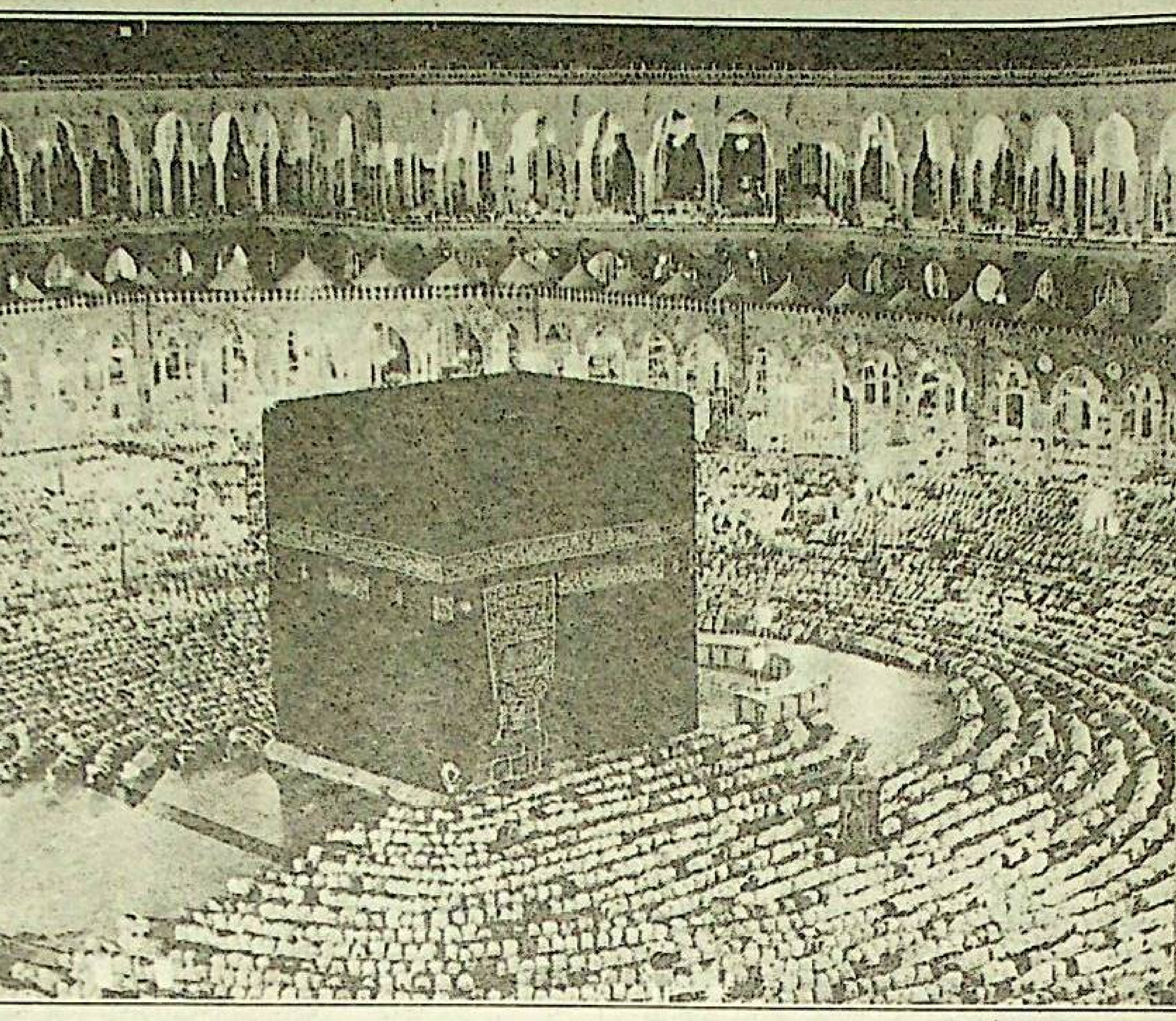

نى ئومرىنىڭ ئاخىرقى دەقىقىسىگە قەدەر [illegible] دىنىي ئىسلامغا ئىشەنمەيدىغان دىن دۈشمەنلىرى بىلەن جىھات قىلىشنى ئۆزىگە [illegible] قىلغان مۇجاھىد. [illegible]

خالىسللالا ئېيتىش مۇمكىنكى، مەرھۇم قارى ھاجىمنىڭ خەلقىگە قىلغان ياخشى ئەمەللىرى، [illegible]

قىممەتلىك زىبىبۇللا قارى ھاجىم، سىز- [illegible]

[illegible] 373 ئۇلۇق پەيغەمبەرلىرىمىزنىڭ روھلىرى ھەمرا [illegible] جەننەتتە بولغاي!

ئەلۇدا، زىبىبۇللا قارى ھاجىم.

زەينائۇدىن ھاجىم يوساقوۋ.
ئالمۇتا شەھىرى. گورنىي – گىگانت مەسچىتىنىڭ ئىمامى.

ئىسلامىيەت ساۋاتلىرى

سەھىھۇلبۇخارى جەۋھەرلىرى ۋە قەستەلانى شەرھى

مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامنىڭ سوزلىرى ۋە سۈكۈت قىلغان ساھابىلەرنىڭ سوزلىرى ۋە ھەرىكەتلىرى ھەدىس ياكى سۈننەت دەپ ئاتىلىدۇ. ھەدىس ئىسلام دىنىنىڭ دىنىي ۋە ئىجتىمائىي تەشەببۇسلىرىنى ئوز ئىچىگە ئالىدۇ. ئىسلام شەرئىتىدە ھەدىس قۇرئاندىن قالسا ئىككىنچى ئورۇندا تۇرىدۇ.

مۇھەممەد ئەلەيھىسسالام ھايات ۋاقتىدا ھەدىسلەر يېزىپ قالدۇرۇلمىغان، پەقەت ساھابىلەرنىڭ ئېغىزلىرىدىلا رىۋايەت قىلىنىپ كەلگەن. تۇرغۇنلىغان ھەدىس ئالىملىرى ھەدىسلەرنى توپلاپ، رەتلەپ، كىتاپ قىلىپ، 9 – ئەسىرگە كەلگەندە، ئاھايىتى ئۇرغۇن ھەدىس كىتاپلىرى بارلىققا كەلدى. «سەھىھۇلبۇخارى» ئەڭ ئو- يۇرلۇق، ئەڭ موتىۋەر ۋە ئىشەنچلىك كىتاپ ھېساپلىنىدۇ.

«يېڭى زامان» گېزىتى تەھرىراتى كىتاپخانلار دىققىتىگە مەزكۇر بىباھا كىتاپتىن، پەيغەمبىرىمىز مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامنىڭ ھەدىسلىرىدىن ئايرىملىرىنى بېرىپ تۇرۇشنى لايىق كوردى.

ئارتۇق كەلمەيدۇ، قىيامەتنىڭ ئالدىن بولىدىغان ئالامەتلىرىدىن خەۋەر بېرەي، دىدەك ئۆزىنىڭ خوجايىنىنى تۇققان چاغدا (دىدەكنىڭ خوجايىنى دىدەكنىڭ باللىرىنىڭ دادىسى بولغانلىقتىن، خوجايىن ئولگەندىن كېيىن دىدەكنىڭ باللىرى دىدەكنىڭ خوجايىنى بولۇپ قالىدۇ دېگەن مەنادا)، پادىچىلار چوڭ ئىمارەتلەرنى سېلىش بىلەن پەخىرلەنگەن چاغدا قىيامەت يېقىنلاشقان بولىدۇ. قىيامەتنىڭ ۋاقتىنى بىلىش مەسىلىسى ئاللادىن باشقا ھېچ كىم بىلمەيدىغان بەش تۈرلۈك غايىپ نەرسىنىڭ ئىچىدە بار، دېدى.

ئاندىن پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام: «قىيامەتنىڭ قاچان بولىدىغانلىغىنى پەقەت ئاللا بىلىدۇ» دېگەن ئايەتنى ئاخىرىغىچە ئوقىدى. شۇنىڭدىن كېيىن ئۇ ئادەم بۇرۇلۇپ چىقىپ كەتتى. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ساھابىلىرىگە ئۇنى قايتۇرۇپ كېلىڭلار، دېدى. ساھابىلەر قارىۋېدى، ھېچ نەرسە كورۇنمىدى. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام: ئۇ جىبرىل بولىدۇ، كىشىلەرگە ئىسلام دىنىنىڭ ئاساسلىرىنى تەلىم بەرگىلى كەلگەن، دېدى. ئەبۇ ئابدۇللا: پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام بۇ ھەدىستىكى

نەرسىلەرنىڭ ھەممىسىنى ئىماننىڭ جۈملىسىدىن ساندى، دەيدۇ.

***

ئەنەس ئىبنى مالىك رەزىيەللاھۇ ئەنھۇدىن رىۋايەت قىلىدۇكى، پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام مۇنداق دېگەن: ئىلىمنىڭ كوتىرىلىپ كېتىشى (ئىلىم ئەھلى بولغانلارنىڭ دىللىرىدىن كوتىرىلىپ كېتىشى بىلەن ئەمەس، بەلكى ئۇلارنىڭ ئولۇپ تۈگىشى بىلەن تۈگەيدۇ، دېگەن مەنىدە)، جاھالەتنىڭ يىلتىز تارتىشى، ھاراقلارنىڭ ئىچىلىشى، زىنانىڭ تارىلىشى، ئاياللارنىڭ كوپىيىشى، ئەرلەرنىڭ ئازىيىشى ھەتتا ئەللىك ئايالنىڭ بىر ئەر كىشىگە قاراشلىق بولۇشى قىيامەتنىڭ ئالدىدىن بولىدىغان ئالامەتلەردۇر.

***

ئەبۇ ھۇرەيرە رەزىيەللاھۇ ئەنھۇدىن رىۋايەت قىلىدۇكى، پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام مۇنداق دېگەن: قىيامەت كۈنى ئاللا يەتتە تۈرلۈك ئادەمنى ئۆزىنىڭ ئەرشى ئاستىدا سايىدىتىدۇ. ئۇلار بولسا، ئادىل پادىشا، پەرۋەردىگارى ئاللانىڭ ئىبادىتىدە ئوسكەن ژىگىت، ئەس – يادى ھەمىشە مەسچىتتە بولىدىغان ئادەم، دەقەمتە

بولغاندىمۇ، دەقەمتە بولمىغاندىمۇ ئاللا ئۈچۈن دوست بولۇشقان ئادەملەر، ئېسىل ۋە چىرايلىق بىر ئايال ئۆزىگە چاقىرسا، خۇدادىن قورقىمەن دەپ ئۇنى رەت قىلغان ئادەم، ھەتتا ئوڭ قولى بىلەن بەرگەننى سول قولى تۇيمايدىغان دەرىجىدە مەخپىي سەدىقە بەرگەن ئادەم، خالىي جايدا ئاللانى ياد ئېتىپ كوزىدىن ياش توككەن ئادەم.

***

ئەبۇ ھۇرەيرە رەزىيەللاھۇ ئەنھۇدىن رىۋايەت قىلىدۇكى، پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام مۇنداق دېگەن: كىشى ئۇخلىغان چېغىدا، شەيتان ئۇنىڭ كەجكىسىگە ئۈچ توقۇناق چىگىدۇ. ھەر توقۇناقنى چەككەندە ئۇخلاۋەرگىن، كېچە ئۇزۇن دەيدۇ. كىشى ئويغىنىپ ئاللاغا زىكرى ئېيتسا، بىر توقۇناق يېشىلىدۇ. تاھارەت ئالسا يەنە بىر توقۇناق يېشىلىدۇ. ناماز ئوقۇسا يەنە بىر توقۇناق يېشىلىدۇ. شۇنىڭ بىلەن، ئۇ تېتىك، روھلۇق بولۇپ قالىدۇ. ئۇنداق قىلمىسا، ئىزلەنگۈ، ھورۇن بولۇپ قالىدۇ.

***

ئەبۇ ھۇرەيرە رەزىيەللاھۇ ئەنھۇدىن رىۋايەت قىلىدۇكى، پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام مۇنداق دېگەن: پەرۋەردىگارىمىز ئاللا تائالا ھەر كېچىسى كېچىنىڭ ئۈچتىن بىرى قالغان چاغدا بىرىنچى قەۋەت ئاسمانغا چۈشۈپ، كىمكى ماڭا ئىلتىجا قىلىپ دۇئا قىلىدىكەن، ئۇنىڭ دۇئاسىنى ئىجابەت قىلىمەن. كىمكى مەندىن سورايدىكەن، ئۇنىڭغا بېرىمەن. كىمكى ماڭا ئىستىغپار ئېيتىدىكەن، ئۇنى مەغپىرەت قىلىمەن، دەيدۇ.

***

مۇئاۋىيە ئىبنى مۇقەررىن بەرا رەزىيەللاھۇ ئەنھۇدىن رىۋايەت قىلىدۇكى، بەرا مۇنداق دېگەن: پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام بىزنى يەتتە تۈرلۈك ئىشقا بۇيرىدى. يەتتە تۈرلۈك نەرسىدىن مەنئىي قىلدى. بىزنى جىنازىغا ئەگىشىشكە، كېسەللەرنى يوقلاشقا، چاقىرغان يەرگە بېرىشقا، زۇلۇمغا ئۇچرىغانلارغا ياردەم بېرىشكە، قەسەم ئىچكۈچىلەرنىڭ قەسىمىنى ئورۇنلىشىغا ياردەم بېرىشكە، سالام بەرگۈچىلەرنىڭ سالىمىنى ئەلەيك ئېلىشقا، چۈشكۈرگۈچى ئەلھەمدۇلىللا (خۇداغا شۈكرى) دېسە، ئۇنىڭغا يەرھەمۇكەللا (خۇدا ساڭا رەھمەت قىلسۇن) دېيىشكە بۇيرىدى. ھەمدە بىزنى كۈمۈچ قاچىلارنى ئىشلىتىشتىن، ئالتۇن ئۈزۈك سېلىشتىن، تاۋار دۇردۇنلارنى، زەر ئارىلاش ئىپەك رەختلەرنى كىيىشتىن (بۇ يەردە ئاياللار ئەمەس، ئەرلەر كوزدە تۇتىلىدۇ)، تېرىشىغا ئىپەك رەخت قاپلانغان ئىگەر ئۈستىگە مىنىشتىن مەنئىي قىلدى.

***

مۇغىرە رەزىيەللاھۇ ئەنھۇدىن رىۋايەت قىلىنىدۇكى، ئۇ پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ مۇنداق دېگەنلىكىنى ئاڭلىغان: ماڭا يالغاننى چاپلاش باشقا بىر ئادەمگە يالغاننى چاپلىغانغا ئوخشىمايدۇ. كىمكى ماڭا قەستەن يالغاننى چاپلايدىكەن، ئۇ ئىلدەم دوزاقتىن جاي ئالسۇن. مۇغىرە يەنە پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ مۇنداق دېگەنلىكىنى ئاڭلىغان: كىمكى مېيىتكە يىغلايدىكەن، ئۇنىڭ يىغلىغانلىقى تۈپەيلىدىن ھېيىت ئازاپقا قالىدۇ.

(ئاخىرى كەلگۈسى ساندا)

Долгий путь созидания

Судьба народа — судьба писателя

Народному писателю Казахстана Зие Самади — 85 лет

Тарим — одна из самых протяженных, но одновременно — одна из самых загадочных рек в Азии, и вероятно, во всем мире. Ее истоки находятся высоко в горах, где многочисленные ручейки сливаясь и питая друг друга, превращаются в полноводную реку. Величественно неся свои воды по древней уйгурской земле, река Тарим, то как-бы теряется в песках величайших пустынь, то вновь гордо разливается на поверхности.

Вторая крупнейшая река уйгурской земли — Или, отличается своим бурным и вольным характером, преодолевающим любые препятствия.

Эти две реки напоминают собой и как-бы иллюстрируют суть уйгурского народа, характеризуют его судьбу. Тарим, так же как и уйгурский народ, теряется в песках истории, но не исчезает, а вновь и вновь возрождается, так как течет по своей, родной земле. Между тем, волны реки Или, подобно взрывному характеру национального героя Гени-Батура, ударяясь о скалы, демонстрируют непокорность и волю к свободе, так присущих уйгурам.

Действительно, какими должны быть дети народа, по земле которого протекают эти реки? И если в далеком прошлом, на берегах этих рек выросли Сатук Буграхан и Махмут Кашгари, то в нашем веке эта земля взрастила таких сыновей уйгурского народа, как: Саут Дамулла, Абдукадыр Дамулла, Абдухалык Уйгур, Гени Батур, Ахметжан Касими, Зия Самади, Лутфулла Муталлип, Зунун Кадыри. Жизнь каждого из этих людей — это целый пласт истории. А совокупность биографий — история освободительной борьбы уйгурского народа в XX веке, своеобразная хроника движения к независимости.

Из всех вышеперечисленных ярчайших имен, сегодня рядом с нами находится лишь Зия Самади...

Писатель, по своей сути, — общественный деятель. Это естественно, так как посредством своего творчества, он соприкасается с событиями, происходящими в обществе. Однако такая характеристика не в полной мере подходит к Зия Самади. Ибо превращение писателя в общественного деятеля как бы затушевывает ту сферу деятельности Зии Самади, которая, может быть, и была основной. Однако, мы, хорошо зная Зию Самади как писателя, до настоящего времени уделяли ему недостаточно внимания именно как общественному деятелю. По необъяснимым причинам, мы как-то не касались этой стороны его жизни...

XX век явился для уйгуров веком трагедий и тягот. Именно в этом столетии нас постигла величайшая из утрат — мы потеряли независимость Родины. Дважды мы водружали знамя свободы на нашей земле, но оба раза, из-за вмешательства внешних сил, наша государственность была ликвидирована. Насилием и обманом уйгуры были ввергнуты в величайшую трагедию, а родина уйгуров была оккупирована. Если создание Советского Союза и крушение этой империи в начале девяностых годов кому-то и принесли удовлетворение и радость, оба этих события для уйгуров явились вехами величайших утрат, суровых испытаний и невиданных мук. Любое событие, связанное с судьбой уйгуров, сам факт того, что мы оказались на обочине истории, многочисленные ситуации, когда уйгуры становились заложниками в руках более могущественных соседей, все это, безусловно, требует тщательного анализа. Это равносильно положению, когда невозможно войти в дом, не ступив на ступеньки и не перешагнув порог.

Вся деятельность Зия Самади теснейшим образом связана именно со всеми теми событиями, через которые прошел наш народ. Мечты и искания, надежды и разочарования, ссылки и борьба, муки и мужество — все это так знакомо нашему народу, из среды которого и выходят настоящие писатели. Одним из таких ярких личностей и является Зия Самади. Что же для него было первичней — борьба за независимость родного народа, или писательский труд? Ответить на этот вопрос однозначно просто невозможно. Лишь сама жизнь может дать настоящий ответ.

Зия Самади достаточно рано расстался со своими юношескими романтическими иллюзиями. Осознав всю лживость обещаний о «светлом будущем», сопровождавшихся расстрелом уйгуров Семиречья в 1918 году красногвардейцами, а также испытав на себе в полной мере «классовую борьбу», уйгуры Семиречья в массовом порядке были вынуждены бежать на территорию Восточного Туркестана (Уйгурстана). Семья Самади, как и тысячи их соплеменников, переехала в то время в город Кульджу. Важно понять, что Единый Туркестан (Западный и Восточный) — это общая родина из покон веков как уйгуров, так и казахов. Советская империя разделила Туркестан, и в этом ей помогла империя Китайская. Покинув земли Казахстана (Западного Туркестана), Зия Самади долгие годы прожил на территории Восточного Туркестана (Уйгурстана).

Расположенный вдали от морей и океанов, окруженный империями, совершенно неизвестный Европе, Восточный Туркестан (Уйгурстан) и его народ находился в то время под жесточайшим игом. Первое, что было необходимо народу в то время — это просвещение. И Зия Самади вступил именно на эту ниву. Понимая, что без знаний невозможно добиться свободы и независимости, Зия Самади посвятил себя делу просвещения. Те знания, которые он получил в Яркенте, он передавал детям Кульджи. Кроме того посредством своих пьесс, он пробуждал в народе чувство самосознания, разоблачая суть колониального ига. Сам не осознавая до конца важность и нужность своих действий, Зия Самади вносил свой вклад в подготовку революционной ситуации. Одновременно, он сам формировался как борец и общественный деятель.

«Мы, уйгуры — странный народ. Людей, выдвинувшихся из народной среды, мы не замечаем. А если и замечаем, то не оказываем им поддержки. Образно говоря, свое золото мы считаем медью, а чужое серебро ценим как золото», — отмечал в то время Зия Самади. Между тем, наших лидеров очень быстро замечали и выявляли наши враги. Наиболее показательно об этом говорят факты 1937 года. Если на территории Семиречья арестам подверглись такие национальные лидеры, как Абдулла Розыбакиев, Исмаил Таиров, Абдулхай Мухаммади, то на территории Восточного Туркестана (Уйгурстана) десятки тысяч патриотов, и в их числе Зия Самади, были брошены в тюрьмы при диктаторском режиме Шен Шицая. И хотя эти события проходили в разных странах, руководящие указания исходили из Кремля.

Попав в застенок в 23 летнем возрасте, Зия Самади через долгих семь лет вышел на волю морально закаленным, готовым к решительной борьбе с завоевателями. Тюрьма лишь добавила ему мужества, утвердила в справедливости борьбы за свободу. Несгибаемость характера, уверенность в необходимости борьбы, мужество, которое он демонстрировал в течении всей своей жизни, — все это в какой-то мере сформировалось в нем за годы ареста.

Выйдя из заключения, Зия Самади вступил в ряды борцов за национальное освобождение. Тридцатилетний Зия Самади занимал важные должности в рядах национальной армии. Он руководил разведовательным отделом армии. Руководители революции доверили ему эту должность, так как знали, что черты его характера, такие, как немногословность, но исключительная деловитость, скрупулезность и точность, а также его беззаветная любовь к родине, как нельзя лучше могут воплотиться именно на этом посту.

Думается, что все те испытания, которые выпали в 1944—1949 годы на долю Восточного Туркестана (Уйгурстана), в полной мере были испытаны и Зией Самади. Вздохнув воздух свободы, осознав, что слаще его нет ничего в мире, Зия Самади добросовестнейшим образом исполнял все свои обязанности, по отношению к врагам он выказывал жесткость, по отношению к друзьям — понимание и участие. Соратники поражались его выдержкой, национальной гордостью, любовью к народу. Именно в те годы он проявил себя и как руководитель.

1949 год явился для уйгуров годом величайшего горя и обмана. Именно в это время одна коммунистическая держава в качестве подарка преподнесла Восточный Туркестан (Уйгурстан) другой коммунистической державе. Руководители Восточного Туркестана (Уйгурстана) были ликвидированы. Однако народ, пройдя через кровавые испытания, не исчез. Более того, уйгуры, так же как и другие народы мира, не потеряли веру в равенство, в справедливость, в государственность. Однако, чтобы эти мечты и надежды осуществились, нужны лидеры, которые повели бы народ за собой. И хотя, маоисты, оккупировав Восточный Туркестан (Уйгурстан) и развязав там кровавый террор, стремились физически уничтожить уйгурских лидеров, советское влияние еще было достаточно ощутимо. Кроме того, существование национальной уйгурской армии, а также крайне незначительное присутствие китайцев на уйгурской земле, затрудняло осуществление страшных замыслов. Постепенно возложив задачи национальной армии на гражданскую администрацию, китайские руководители сумели свести на нет уйгурское присутствие в вооруженных силах и постепенно изменили демографическую ситуацию, в массовом порядке переселяя китайцев на землю уйгуров.

Зия Самади в пятидесятые годы был переведен на работу из Кульджи в Урумчи. Он был ответственным за вопросы развития культуры в широком смысле этого слова. Справедливости ради надо сказать, что Зия Самади сделал в этой области исключительно много. Наглядным свидетельством этого могут служить дни уйгурской культуры в Центральной Азии, проходившие в 1956 году. Развитие всех сфер культурной жизни за каких-то пять лет произвело неизгладимое впечатление и вполне справедливо увязывалось в огромной степени с деятельностью Зия Самади.

Следует отметить, что в то время в Восточном Туркестане (Уйгурстане) все ключевые посты занимали пришлые китайцы, а местные кадры в основном лишались своих должностей. Однако Зия Самади в силу своего характера сумел отстоять свой пост и проявлял в сфере культуры значительную независимость. Китайские руководители до сегодняшнего дня не могут простить ему эту независимость. А уйгуры молят Аллаха о том, чтобы все наши лидеры в нужный момент могли проявлять принципиальность, независимость суждений и твердость характера так, как в свое время это демонстрировал Зия Самади.

Говоря по правде, уйгурская культура, получившая толчок к развитию в пятидесятые годы, до настоящего времени не угасла. В те годы были созданы структурные подразделения по всему Восточному Туркестану (Уйгурстану), занимавшиеся вопросами развития культуры. Кроме того, была создана Ассоциация деятелей литературы и искусства. Проводились работы по исследованию музыкального памятника уйгурского народа «двенадцать мукамов», создавались многочисленные ансамбли и драматические кружки. Со всех концов Восточного Туркестана (Уйгурстана) в Урумчи приезжали народные таланты.

Никто не может оспорить, что в это время Зие Самади принадлежала важнейшая роль в организации и поддержке этих мероприятий, являющихся судьбаносными для целого народа!

Зия Самади занимался не только вопросами культуры, но и много сил и внимания уделял становлению просвещения в рамках всего автономного района. Он был начальником управления культуры, председателем Союза писателей, ответственным за начальное, среднее и высшее образование. Кроме того, в его обязанности входила отправка талантливой молодежи на учебу за рубеж.

Думается, что для одного человека это отнюдь не мало, и эта деятельность, как нельзя лучше может охарактеризовать его как общественного деятеля. К сожалению...

Маоисты, естественно, не могли сдержать себя, видя рост и развитие уйгурской культуры. Казахский писатель Габит Мусрепов, посетив Восточный Туркестан (Уйгурстан), заметил: «Уйгурское общество развивается стремительно и широко. Смирятся ли с этим китайцы?» Опасения казахского аксакала оправдались.

Год 1958. В уйгурской истории еще одна кровавая веха. Тысячи уйгурских патриотов, только за то, что они любили свою землю, свою родину — Восточный Туркестан (Уйгурстан), не взирая на возраст, профессию, голословно были обвинены в «местном национализме» и были сосланы, арестованы, отправлены в лагеря по «трудовому перевоспитанию».

Зия Самади и в эти годы находился в первых рядах. Его обвиняли в совершенно нелепых вещах, однако, учитывая его авторитет среди народа, требовали, чтобы он безаговорочно признал свою вину, и тогда никаких суровых мер лично против него бы не принималось. Если в 1937 году в СССР все решали тройки, то в Восточном Туркестане (Уйгурстане) в 1958 году применялась другая тактика:— тактика самобичевания. Более-менее влиятельных и значимых людей заставляли признаваться в несуществующих ошибках, а затем, представляя их в качестве покаявшихся, сваливали всю вину на простых людей. Мотивация была проста: если руководитель признался, значит все, кто работал под его началом, автоматически оказывались виновными. Следует сказать, что немало людей не выдерживало, и вынуждено было проводить в жизнь политику китайских властей.

Однако Зия Самади и в этот раз остался Зией Самади. Он не поддался на давление и провокации, он не уронил свою честь и честь своего народа, он показал молодежи достойный пример самообладания и выдержки. Он отверг все выдвинутые против него обвинения и сумел выстоять. Его принципом было формула: «Эта наша земля, и вы не имеете никакого права диктовать нам свою волю». Вся официальная пресса автономного района чернила Зию Самади грязью, но он выдержал, как выдержал и ссылку в пустынный район Корла, в один из лагерей по перевоспитанию. Он лишился всего, но только не любви к родине.

В это же время уйгурский народ еще раз убедился в нестибаемости характера Зия Самади. В период, когда проводилась кампания, названная «пусть цветут все цветы», и было предоставлено право открыто высказываться, Зия Самади смело и уверенно высказывал свои суждения. Однако, затем, китайское руководство обрушилось с репрессиями на тех, кто говорил открыто. В этот период многие знакомые Зии Самади отвернулись от него, опасались встречаться с ним и даже не здоровались. Однако простой народ и здесь оценил достоинство и характер каждого. Зия Самади на себе ощутил эту поддержку и понимание народа.

В 1961 году, завершив учебу в Ташкенте, я возвращался в Урумчи. В городе Кульдже, в книжном магазине я случайно увидел Зию Самади. В высокой шапке, хромовых сапогах, высокий и подтянутый, он вызывал восторженный шепот у тех людей, которые его узнавали. И по этим возгласам можно было судить о том, как его уважали люди, о том, как его любил простой народ.

Переселившись в Казахстан, Зия Самади открыл новую страницу в своей биографии. Эта страница была заполнена в основном литературным творчеством. Если во время проживания в Восточном Туркестане (Уйгурстане) им были написаны такие произведения, как «Герип-Санам», «Кровавое пятно», «На берегах Или», то в Казахстане Зия Самади сумел создать еще более внушительный список значительных произведений. Из под пера писателя вышли романы: «Маимхан», «Тайна годов», «Гени Батур», «Ахмад Апанди», повести: «Одна папироса», «Когда зацвел миндаль», пьессы «Лашман», «Ипархан», которые обогатили многонациональную литературу Казахстана.

Произведения Зия Самади переведены на турецкий, русский, узбекский, казахский языки. Крупнейшие литературные критики Центральной Азии ставят Зию Самади в один ряд с такими писателями, как узбек — Айбек, казах — Мухтар Ауэзов, таджик — Садриддин Айни.

Степенный и величественный как Тарим, и вместе с тем, бурный и напористый, как Или, народный писатель Зия Самади встречает свою 85 весну. Он продолжает работать, и совсем недавно завершил первую книгу своих воспоминаний. И сегодня нам хочется пожелать ему здоровья и дальнейших творческих удач с тем, чтобы история уйгурского народа нашла отражение в его литературных произведениях.

Долкун ЯСИН,
Лауреат премии Союза Писателей Казахстана, Академик Международной Калифорнийской академии наук, просвещения, индустрии и искусств (США).

www.uyghurkitap.com

ئۆتمۈشكە نەزەر

Әмин АМИРБАЕВ

Тайна, сохранявшаяся по сегодняшний день

ھازىرغىچە مەخپىي تۇتۇلغان سىر

Москва. Лубянка. Конец мая 1943 года.

Здесь, в зале заседания наркома госбезопасности СССР генерал-лейтенанта Меркулова идет расширенное совещание ответственных сотрудников советской разведки, ведущих разведывательную работу в Китайской провинции Синьцзян.

В работе совещания кроме руководящих работников Центрального аппарата разведки и погранвойск, принимают участие руководители разведывательных служб Казахстана, Узбекистана, Киргизстана, Таджикистана и Алтайского края, резиденты советской разведки в Синьцзяне (в городах Урумчи, Кульджа, Чугучак, Шара-Сумэ, Кашгар) и Монгольской Народной Республике (в Улан-Баторе и Кобдо).

Совещание с кратким словом открыл член политбюро ЦК ВКП (б), курирующий деятельность правоохранительных органов, Л.П. Берия, который сообщил:

(продолжение следует).

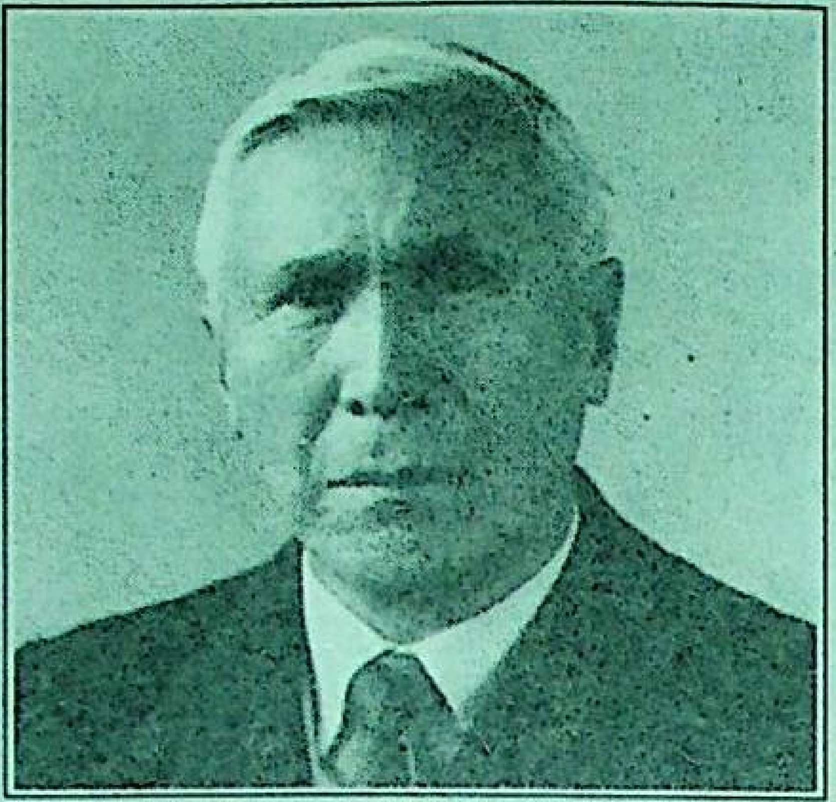

1944 - ژىلى، تارباغاتاي ۋە ئالتاي ۋىلايىتىدە قوزغالغان مىللىي ئىنقىلاپ ۋە ئۇنىڭ نەتىجىسىدە قۇرۇلغان شەرقىي تۈركىستان جۇمھۇرىيىتى ھەققىدە گېزىتخانلار مەلۇم دەرىجىدە مەلۇماتقا ئىگە بولسىمۇ، بۇ ئىنقىلاپنىڭ قانداق باشلانغانلىغى، نېمە ئۈچۈن ۋە كىملەر تۈپەيلى ئۇيغۇر دولىتىنىڭ خىتاي كوممۇنىستلىرىغا سوغا قىلىپ بېرىلگەنلىگى ھەققىدە كۆپلىگەن سوئاللار ھازىرغىچە سىر بولۇپ قالماقتا. دىققەت ئېتىۋارىڭلارغا تەغدىم قىلىنىۋاتقان بۇ ماتېرىيال تارىخىمىزدىكى يەنە بىر مەخپىي ۋاراقنى ئېچىپ بېرىدۇ.

ماقالىنىڭ مۇئەللىپى ئەمىن ئۆمەر ئوغلى ئامىرباېۋ 1915 - ژىلى تالدىقورغاندا تۇغۇلغان. 1944 - ژىلدىن 1952 - ژىلغىچە شەرقىي تۈركىستاندا كېگېش تاشقى رازۋېدكىسىدا ئىشلىگەن. 1970 - ژىلى پېنسىيەگە چىققاندىن بۇيان ئەدەبىي ئىجادىيەت بىلەن شۇغۇللىنىۋاتىدۇ. «قارا ئېرتىش» ناملىق رومانىنىڭ 1 - 2 - كىتاپلىرى رۇس تىلىدا بېسىلىپ چىقتى. تۆۋەندە بېرىلىۋاتقان مۇئەللىپنىڭ مەزكۇر ماقالىسىدا كەلتۈرۈلگەن فاكتلار كېگېش ئارخىۋلىرىدىن ئېلىنغان بولۇپ، ھازىرغىچە بىز بۇنداق ماتېرىياللارغا ئىگە بولالمىغان ئىدۇق.

موسكۋا. لۇبيانكا. 1943 - ژىلى ماي ئېيىنىڭ ئاخىرى. س س س ر دولەت بىخەتەرلىگى خەلق كومىسسارى، گېنېرال - لېيتېنانت مېركولوۋنىڭ مەجلىسلەر زالىدا خىتاينىڭ شىنجاڭ ئۆلكىسىدە رازۋېدكا خىزمىتىنى ئېلىپ بېرىۋاتقان كېگېش رازۋېدكىسى مەسئۇل خادىملىرىنىڭ كېڭەيتىلگەن مەجلىسى بولۋاتىدۇ.

مەجلىسكە مەركىزىي رازۋېدكا ئاپپاراتىنىڭ ۋە چېگرا ئارمىيەسىنىڭ رەھبىرىي خادىملىرىدىن تاشقىرى قازاقستان، ئۆزبەكىستان، قىرغىزستان، تاجىكستان ۋە ئالتاي ئۆلكىسى رازۋېدكا خىزمىتىنىڭ رەھبەرلىرى، كېگېش رازۋېدكىسىنىڭ شىنجاڭدىكى (ئۈرۈمچى، غۇلجا، چۆچەك، شارسۈمە، قەشقەردىكى) ۋە موڭغۇلىيە خەلق جۇمھۇرىيىتىدىكى (ئۇلانباتور ۋە كوبدودىكى) رېزىدېنتلىرى قاتناشتى.

مەجلىسنى ئۈ ك پ (ب) مەركىزىي كومىتېتى سىياسىي بيۇروسىنىڭ ئەزاسى، قانۇن ساھاسى ئورگانلىرىنى نازارەت قىلغۇچى ئەزاسى ل. پ. بېرىيە قىسقىچە نۇتۇق بىلەن ئېچىپ مۇنداق دېدى؛

(داۋامىنى كېيىنكى سانلاردا ئوقۇيسىز).

بۇ تەڭشەلمىگەن دۇنيامۇ؟

س س س ر دۇنيادىكى ئەڭ كۈچلۈك ھەربىي دولەت ئىدى

ئا ق ش بىلەن ئۇلۇق برىتانىيەنىڭ رەسمىي باھالىشى بويىچە 80 - ژىللارنىڭ ئاخىرىدا س س س ر نىڭ ھەربىي خىراجىتى مىللىي دارامەتنىڭ 13 دىن 17 گىچە پائىزىنى يەپ كېتەتتى. يەنى ئا ق ش نىڭكىگە قارىغاندا ئۈچ ھەسسە كۆپ ئىدى.

كېگەش ئىتتىپاقى دۇنيا بويىچە ئەڭ كۆپ سۇ ئاستى كېمىلىرىگە ئىگە بولۇپ 357 نى، ئۇنىڭ ئىچىدە ئاتوم كېمىسى 127 نى تەشكىل قىلاتتى. ئامېرىكا بولسا 80 - ژىللارنىڭ ئاخىرىدا 92 سۇ ئاستى ئاتوم كېمىسىگە ئىگە ئىدى.

كېگەش ئىتتىپاقى ئەڭ چوڭ قۇراللىق كۈچكە ئىگە. مەملىكەت ئىدى. 1989 - ژىلى ئۇنىڭ سانى 4 مىللىون 258 مىڭنى تەشكىل قىلغان. تەخمىنەن شۇ چاغلاردا خىتاي ئارمىيەسىنىڭ سانى 3 مىللىون 200 مىڭ، ئا ق ش نىڭ 2 مىللىون 138 مىڭ، ئانگلىيەنىڭ 318700 ئادەم ئىدى.

روسسىيەنىڭ بۈگۈنكى ھالى

بىر چاغلاردا ئۆزىنىڭ ھەربىي ۋە ئىختىسادىي كۈچى بىلەن دۇنيانى تىترەتكەن روسسىيە بۈگۈنكى كۈندە قانداق ئەھۋالغا چۈشۈپ قالدى؟ بۈنى روسسىيەدە چىقىۋاتقان مەتبۇئات ۋاستىلىرىدا بېسىلىۋاتقان ماتېرىياللاردىن بىلىۋېلىشقا بولىدۇ.

روسسىيە دەرىجىدىن تاشقىرى مەملىكەت ستاتۇسىغا قايتىشى ئۈچۈن ئىختىسادىي جەھەتتىنمۇ، ھەربىي جەھەتتىنمۇ، سىياسىي جەھەتتىنمۇ، ئادەم سانى جەھەتتىنمۇ ھېچ قانداق شەرت - شارائىتلارغا ئىگە ئەمەس.

روسسىيەنىڭ فېدېرال بيۇدژېتى نيۇ-يورك شەھىرىنىڭ بيۇدژېتىغا باراۋەر.

روسسىيە بىر ژىل ئىچىدە ئارمىيە ۋە فلوتىغا خىراجەت قىلغان ئاقچىنى پېنتاگون (ئا ق ش مۇداپىيە مىنىسترلىگى) بىر ھەپتە خەشلەيدۇ.

ئۆزىنىڭ ئىچىدە ھەل قىلىنمىغان مۇئەممالىرى يېتىپ - ئېشىۋاتقىنىغا قارىماي، روسسىيە دۇنيادا سىربلارنى قوللاۋاتقان بىر نەچچىلا دۆلەتنىڭ بىرى بولۇپ قالماقتا.

روسسىيە ھەتتا ئادەم سانى جەھەتتىنمۇ دۇنيادىكى بەش دولەت قاتارىغا كىرمەيدۇ. مېندېلېيېۋنىڭ ھېساۋى بويىچە 21-ئەسىرنىڭ بېشىدا روسسىيە ئىمپېرىيەسىنىڭ ئاھالىسى 700 مىللىونغا يېتىشى كېرەك ئىدى. س س س ر دا ئوتتۇرا ئاسىيانى قوشقاندىمۇ ئۇزىدە بۇ سان ئاران 250 مىللىونغا يەتتى. كوممۇنىستىك تەجرىبىنىڭ نەتىجىسى ئەينە شۇنداق بولغان. روسسىيەنىڭ ھازىرقى ئاھالىسى بولسا ئاران 145 مىللىونغا يېتىدۇ. شۇنىڭ ئۆزىدە ژىللدا ئۆرۈشسىز بىر مىللىون كىشىدىن ئايرىلىپ قېلىۋاتىدۇ.

ناتونىڭ بىر ژىللىق ھەربىي بيۇدژېتى روسسىيەنىڭكىدىن 500 ھەسسە كۆپ.

2005 - ژىلغا كەلگەندە كېگەش ئىتتىپاقى ئىشلەپ چىقارغان ستراتېگىيەلىك ۋە يېۋروستراتېگىيەلىك راكېتىلار كارغا كەلمەس بولۇپ قالىدۇ. تانك ۋە ئۇچاقنىڭمۇ ئوتتىن ئىككى قىسمى، ئارتىللېرىيەنىڭ يېرىمى ۋە ئالاقە ۋاستىلىرى تولۇغى بىلەن ئەينە شۇنداق تەغدىرگە مەھكۇم.

روسسىيە باش مىنىسترىنىڭ بىرىنچى ئورۇنباسارى ماسلىيۇكوۋنىڭ سۆزىگە ئىشەنسكە بولسا، رەھبەرلىكتە ئوتتۇز مىڭ راكېتىنى قامداشقا ئەمەس، پەقەت بىر قانچە يۈز راكېتىنى قامداشقىلا ئاقچا بار ئىكەن.

ناتو بولسا بۈگۈنكى كۈندە 4200 ھەربىي ئۇچاققا (80 پائىزى يېڭى) ۋە 1200 زەربىدار تىك ئۇچار ئۇچاققا، 2000 ھەر خىل تېپتىكى ئۇچاق مەيدانلىرىغا ئىگە.

ئا ق ش نىڭ 1999 - ژىللىق ھەربىي بيۇدژېتى 273 مىللىارد، باشقا ناتوغا ئەزا مەملىكەتلەرنى قوشقاندا بىر ترىللىون دوللارنى تەشكىل قىلىدۇ.

ياخشىدىنمۇ، يامانىدىنمۇ نام قالدىكەن

مىلوشېۋىچ دېگەن كىم؟

سلوبودان مىلوشېۋىچ 1941 - ژىلى ئاۋگۇستتا بېلگرادنىڭ شەرقىي جەنۇبىدىكى شەھەرچىدە تۇغۇلغان. ئۇنىڭ دادىسى چېرنوگورىيەلىك پراۋوسلاۋ دىنىي ئۆلىماسى ئائىلىسىنى تاشلاپ كېتىپ 50 - ژىللاردا ئۆزىنى ئۆلتىرىۋالغان. ئۇنىڭدىن 20 ژىل كېيىن، 70 - ژىللارنىڭ ئوتتۇرلىرىدا مىلوشېۋىچنىڭ ئانىسى سېرىپ كوممۇنىستى ئۆزىنى ئۆلتىرىۋالغان.

دادىسىمۇ، ئانىسىمۇ ئۆز ھاياتىغا سۇيىقەست قىلغان ئائىلىدە ھازىرقى يۈگوسلاۋىيە پرېزىدېنتىنىڭ قانداق تەربىيەلەنگەنلىگىنى تەسەۋۋۇر قىلىش تەس بولمىسا كېرەك.

شۇ دەۋرىدە 40 ژىل ئىناق ياشىغان خەلق ئارىسىدا بىردىنلا بىر - بىرىگە دۈشمەنلىك پەيدا بولدى. مىلوشېۋىچ مۇنداق پۇرسەتتىن پايدىلىنىشنى بىلىدىغان ئەمەلدار ئىكەنلىگىنى كورسەتتى. 1987 - ژىلى 24 - ئاپرېل كۈنى سېربلارنىڭ كوسوۋو مەيدانىدا ژىغىلغان مىڭلىغان ئادەملەرنىڭ ئالدىدا سوزلىگەن، بېلگراد كوممۇنىستلىرىنىڭ بۇ لىدېرى سېربلارنىڭ كوسوۋاغا تارىخىي جەھەتتىن ئېگىدارچىلىق قىلىشى ھەققىدە تۇيۇقسىز سوزلەپ قالدىدە، يۈگوسلاۋىيەنىڭ جاي - جايلىرىدىكى شتو ۋاپاتىدىن كېيىن ئاجىزلاپ قالغان مىللەتچىلەرنىڭ قوللاپ - قۇۋەتلىشىگە ئىگە بولدى.

ئۇ ياۋروپادا 90 - ژىللاردا ھاكىمىيەت تەختىگە ئولتارغان بىردىن - بىر كوممۇنىست داھىيدۇر. بىر قىزىق يېرى، مىلوشېۋىچنىڭ ئايالى ئېرىگە ئوخشاش ئۆز ئىدېيالىنى سېتىۋەتمىدى - ئۇ قىزىل بايراق ئاستىدا قالدى ۋە ھازىرمۇ كوممۇنىستىك پارتىيەگە رەھبەرلىك قىلىۋاتىدۇ. مىلوشېۋىچ ئۆزچاپىنىنى يەڭگۈشلىگىنى بىلەن ئىچكى جەھەتتىن بۇرۇنقىدەكلا كوممۇنىست بولۇپ قالدى. ئېيتماقچى، ئۇنىڭ ئايالى سوتسىولوگىيە پروفېسسورى - مىريانا ماركوۋىچ نەزەرىيە ئۇگەنسە، ئۇنىڭ ئېرى نەزەرىيەنى ئەمەلگە ئاشۇرىدۇ. ئۇ، سىياسىي ئويۇنلارنىڭ، پىتنە - ئېغۋالارنىڭ ۋە سۇيىقەستلەرنىڭ ماھىرى. ھازىرقى پرېزىدېنت كوپ جەھەتتىن ئۇلۇق ئىئوسىپ بروزىتىغا ئوخشاشقا ھەرىكەت قىلىدۇ. ئۇنىڭ قىياپىتىغا كىرىش ئۈچۈن سلوبودان مىلوشېۋىچ رەھمەتلىك مارشال ياشىغان بېلگراد تەۋەسىدىكى ئازادە ئويدە تۇرىدۇ. ئۇنىڭ 24 ياشلىق ئوغلى ماركو مىلوشېۋىچ «مادوننا» ناملىق دىسكوتېكو كلۇبىنىڭ غوجايىنى. بۇ ئۇنىڭ بىردىن - بىر خۇسۇسىي مۈلكى ئەمەس دېگەن گەپ - سوزلەرمۇ بار. سېربىيەدە يۈز بېرىپ تۇرىدىغان ئورغۇنلىغان جاڭجاللار ماركو مىلوشېۋىچنىڭ نامى بىلەن باغلىنىشلىق. كېچىلىرى تۇيۇقسىز يۈز بېرىدىغان ماشىنا ھادىسىلىرى، كوچىلاردىكى ئۇرۇش - جاڭجاللار، پرېزىدېنتنىڭ ئوغلى ھەققىدە يازماقچى بولغان ژۇرنالىستلارنىڭ ھۇجۇمغا ئۇچراشلىرى ئەينە شۇلار جۈملىسىدىندۇر. يېقىندا يۈگوسلاۋىيەنىڭ پرېزىدېنتى نەۋرە كوردى - ماركونىڭ ئايالى ئوغۇل تۇغۇپ بەردى.

پرېزىدېنتنىڭ قىزى ماريا ئۆزىنىڭ خۇسۇسىي تېلېكانالىغا رەھبەرلىك قىلىدۇ. ئاكىسى بورىسلاۋ موسكۋادىكى ئەلچىخانىنىڭ يېتەكچىسى. بىر قىزىق يېرى، ئاكا، ئۇكا بىر ئاتا بىلەن بىر ئانىدىن تۇغۇلغان بولسىمۇ پاسپورتتا سلوبودان سېرب، بورىسلاۋ چېرنوگورىيەلىك دەپ يېزىلغان. مىلوشېۋىچ پرېزىدېنتلىققا سايلىنىشتا دېموكراتىيەدىن پايدىلانغان بولسىمۇ، ئەمەلىيەتتە ئۇ دېموكراتىيەگە ئۆچ. مەسىلەن، سېربىيەدە مۇستەقىل مەتبۇئات، تىجارەت ۋە بارلىق سوت سىستېمىلىرى بېسىپ تاشلانغان. ئوپپوزىتسىيە بۇرۇنمۇ ئاران - ئاران ھەرىكەت قىلىپ ژۈرەتتى. قانلىق ئۇرۇش باشلانغاندىن كېيىن پۈتۈنلەي ئۇنى ئاڭلانماس بولۇپ كەتتى.

بىر چاغلاردا سوتسىيالىستىك لاگېردىكى ئەڭ گۈللەنگەن، باي مەملىكەتنى مىلوشېۋىچ پەقەت خارابىلىققا ئايلاندۇرۇپ قالماستىن، شۇنداقلا ئەتراپىدىكى بارلىق ئىنسانىيەت بىلەن ئۇرۇشتۇرۇپ قويدى.

بورىس يېلتسىن مىلوشېۋىچنىڭ ھېچ قاچان ئۆزلىرىگە ئىتتىپاقداش بولمىغانلىغىنى باشقا ھەر قانداق ئادەمگە قارىغاندا ياخشى بىلىدۇ. كرېمل ۋاقتى كەلگەندە بىرلەشكەن مىللەتلەر تەشكىلاتىدا سېربلارنى قوللاپ سوزلەپ كەلدى. بىراق ھەرقېتىم مىلوشېۋىچ كېلىشىملەرنى ژىتىپ تاشلاپ ۋەزىيەت تەقەززاسى بىلەن ئوز ئىشىنى قىلىپ ژۈرىۋەردى. بۇنداق چاغلاردا، قانچە غەلىتە كورىنسىمۇ، بېلگرادقا غەرب باش شېرىك بولۇپ قالدى. چۈنكى غەرب دېگەن يېقىن، مۇھىم ۋە بايدە!

يۈگوسلاۋىيەدىكى ۋاقەلەرنى كۈزىتىپ ماڭمىغان بەزى كىشلەر غەربتە مىلوشېۋىچنى قانلىق دىكتاتۇر دەپ ئاتايدىغانلىغىنى چۈشەنمەيدۇ. دەل مىلوشېۋىچنىڭ ئوزى تېچ مۇسۇلمانلارنى ۋە خارۋاتلارنى جازالاپ تازلاۋاتقان بوسنىيە سېربلىرىنىڭ ئارمىيەسىگە ئاتىدارچىلىق قىلىۋاتىدۇ. سېرب گېنېرالى راتكو ملادىچ بېۋاستە بېلگرادنىڭ يوليورۇقلىرىغا بويى سۇنىدىكەن دېيىشىدۇ. بوسنىيە سېربلىرى ئارمىيەسىنىڭ جىنايىتى ھەر قانداق ئىس - ئىسچىلاردۇۋېزىيەسى جىنايىتىدىن كوپ دەپ رەسمىي باھالانماقتا.

1995 - ژىلى 13 - ئىيۇل كۈنى بوسنىيەدىكى سېربرېنىتسا شەھىرىنىڭ ستادىونىدا ئېكسپېرتلارنىڭ تەكىتلىشىچە، سېربلار 5 مىڭ نەپەر يەرلىك مۇسۇلمان ئەرلەرنى ئېتىپ تاشلىغان. ئۇلارنىڭ ئارىسىدا قېرىلار ۋە 6 ئايلىق بوۋاقلارمۇ بولغان. دەل مانا شۇنداق جىنايەتلىرى ئۈچۈن مىلوشېۋىچ گائاگادىكى خەلق ئاراھەربىي ترىبۇنال تىزىملىگىگە چۈشتى. ئەلۋەتتە، مىلوشېۋىچ كىتلېر ئەمەس. ئۇ كىتلېرغا قارىغاندا ناھايىتى ئاجىز. لېكىن جىنايىتى كىتلېردىن قېلىشمايدۇ. شۇڭلاشقا دۇنيا جامائەتچىلىگى ھەقىقەتنى تىكلەش ۋە ئاجىزلارنى قوللاش مەخسىتىدە يۈگوسلاۋىيەنى بومبىلىماقتا.

مىلوشېۋىچ قاندىن قورقمايدىغان ئادەم. سلوبوداھەرقېتىم كوز قاراشلىرىنى ئوزگەرتىپ سەپداشلىرىنى سېتىپ، ئوزىنىڭ ۋەدىلىرىنى بۇزغان چاغدا بىر مەخسەتنى - شەخسىي ھاكىمىيىتىنى تىكلەشنى مەخسەت قىلىدۇ. ئۇ خەلىققە مۇراجەت قىلغاندا، ئۇنىڭ مىللىي ھىسسىياتىدا ئوينايدۇ، غەربكە مۇراجەت قىلغاندا نېرۋىسىگە تېگىدۇ.

«موسكوۋسكىي كومسومولېتس» گېزىتىدىن قىسقارتىپ ئېلىندى.

Жирақтики йеқин кишиләр

Долкун Әйса: «Атилар яққан мәшъәл бизниң қолумизда»

Дуния уйғур яшлири Қурултийи Иҗраий комитетиниң рәиси Долкун Әйса 1967 — жили Шәрқий Түркстанниң (Уйғурстан) Ақсу шәһиридә туғулған. 1984-жили Шинҗаң Университетиниң физика факультетиға оқушқа киргән. 1985-жили Урумчидики студент яшларниң Хитай һөкүмәт даирилириниң инсан һоқуқини бузуш сәяситигә наразилиқ намайиши Долкун Әйсаниң һаятида кәскин бурулуш пәйда қилип, униң сәясий, иҗтимаий паалийитиниң шәкиллинишигә чоң тәсир көрсәткән. 1989-жили у һәр хил сиясий қалпақлар билән университеттин қоғланған. 1994-жили ана Вәтәнни тәрк етип, Түркия җумһурийитигә чиқип кәткән. Һазир Германиядә истиқамәт қиливатиду.

Долкун Әйса йеқинда «Йеңи заман» гезити тәһриратида меһманда болғинида, мухбиримиз униң билән сөһбәтләшкән еди. Төвәндә сиз әзиз гезитханлар диққитигә шу сөһбәтни һавалә қилдук.

— Долкун Әйса, сөһбитимизни 1985-жили Урумчидә болуп өткән студент яшларниң намайишидин башлисақ?

— Урумчидики йәттә алий оқуш орнидин он бәш миңға йеқин студент-яш қатнашқан бу намайиш ана Вәтинимизниң булуң-пушқақлиригичә йетип берип, милйонлиған хәлқимизниң ойғатқан бир вақиә болди.

Намайишқа чиққан яшларниң Хитай һөкүмитигә қойған тәливи, биринчидин, уйғурлар дияриға атом бомбиси синақлирини тохтитиш.

Иккинчи тәләп, планлиқ туғут мәсилиси. Бизниң вәтинимиздә бу сәясәт толиму вәһшилик вә қатиллиқ билән жүргүзиливатиду. Дунияға көз ачмиған бовақлар анилириниң қосиғида өлтириливатиду. Яш ата-анилар ақта қилиниватиду. Учинчи пәрзәнтини дунияға елип келиватқан ата-аниларға һәддиһесапсиз жәриманилар селиниватиду. Бу сәясәт билән Хитай һөкүмити зиминимизниң егилириниң нопусини кемәйтмәкчи боливатиду.

Учинчи тәләп, Шинҗаң-Уйғур Автоном районни һөкүмитиниң рәиси Исмаил Әмәтниң хизмитини жуқурлитиш баһаниси билән Бежиңға елип кетип, униң орниға Төмүр Даваматни бәлгүлиши хәлқимизниң наразилиғини кәлтүрүп чиқарди. Студент-яшлар хәлқимизниң әшу тәливини көтирип чиқти.

Төртинчидин, көчмән көчириш, уйғурлар елини хитайлаштурушқа наразилиқ билдүрүп, маарипимизни тәрәққий әткүзүш вә башқа мәсилиләр оттуриға қоюлған еди. Вәтән, хәлиқ ишқида көйүп йениватқан достлиримниң мошундақ улуқ ишлар билән мәйданға чиқиватқанлиғи мениңдә башқичә бир ойғиниш пәйда қилди. Бу һәрикәтләр маңа охшаш миңлиған жигит-қизлиримизниң қәлбидики учқунни ялқунға айландуриватқәндәк болди. Шуниңдин кейин «Мениң қолумдин қандақ ишлар келиду, мән немиләрни қилишқа қадирмән» дәп көп ойлайдиған болдум.

1987-жили бир топ достлирим билән Пән-Мәдәнийәт уюшмисини қурдум. Уюшминиң асаси мәхсити маарипимизни тәрәққий әткүзүш, хәлқимиз арисидики 70 паиз саватсизлиқни түгитиш еди. Дәсләп һөкүмәт орунлири бизниң бу һәрикитимзни қоллап, тәстиқтин өткәзди. Даиримиз кәңийип, Санаәт институти, Педагогика институти вә Бежин Милләтләр университетиниң студентлири уюшмиға паал иштирак қилип, әзалиримизниң сани бир йерим миңдин ешип кәтти. Тәтил вақитлирида биз жирақ-йеқиндики йеза-қишлақларға берип, мәдәний курсларни ечип, қалақлиқ, наданлиқ, жаһаләт патқиғиға петип кетиватқан хәлқимизни, яшлиримизни ойғитиш, уларниң аң-сәвийәсини көтириш охшаш ишлиримизни давамлаштурдуқ. Амма бизниң бу ишимиз Хитай һөкүмитини чөчүтти вә у уюшмини йепишниң һәр хил йоллирини издиди. Лекин, биз барлиқ паалийитимизни қанун асасида давамлаштурдуқ.

1987-жили қаттиқ яққан қар-ямғурдин кейин көплигән миллий мәктәплиримиз өрүлүп, Ғулжа шәһиридин он миң бала, Или вилайитидин атмиш миң бала оқушсиз қалған. Әнди хитай мәктәплиригә қарисиңиз башқичә әһвал: улар заманивий селинған мәктәпләргә жайлаштурулған. Биз мошуларниң һәммисини сүрәтләргә чүширип, видео кассетилириға алдуқ. Университетта көргәзмә ачтуқ. Бу һәрикәтлиримиз кәлгүндиләргә яқмай қалди, әтималим, хитайлар алий оқуш орунлириға уйғурларни һақарәтләйдиған, камситидиған чоң хәтлик гезитларни чиқирип чаплашқа башлиди. Һәммимизни ғәзәпләндүргән хәтләрдин бирси «Уйғурларниң әрлирини қул қилимиз, хотун-қизлирини җалап қилимиз» дегән һақарәтлик сөзләр болди. Бу бизниң ғорурумизға, шәнимизгә қаттиқ төккәнликтин, һөкүмәт орунлиридин уни тәкшүрүшни, шу ишни қилғанларни жазалашни қаттиқ тәләп қилдуқ. Бирақ, һөкүмәт буниңға көңүл бөлмиди. Шуниңдин кейин биз 1987-жили 15-июнь күни миллий камситишқа наразилиқ жиғини өткүздуқ. Шинҗаң-Уйғур Автоном районниң рәһбәрлиридин Жанабил вә башқа әмәлдарлар билән шу күнки мәҗлистә бәш саәт талаш-тартиш қилдуқ. Бир пикиргә келәлмигәндин кейин, студент-яшларниң иккинчи һәрикитини башлидуқ. 1988-жили 15-июнь күни бу һәрикәтни достлар билән биллә елип бардуқ. Һәрикәт йетәкчилириниң бирси мән болдум. Бу қетимқи тәләплиримиз; миллий баравәрликни әмәлгә кәлтүрүш, миллий территориялик Автономия қанунини иҗра қилиш, харабилишиватқан, йоқилиш тәрипигә йүзлиниватқан миллий маарипимизни қоғдап қелиш болди.

— Әшундақ һәрикәтләрдин кейин, сизни университеттин қоғланди дәп аңлиған едуқ?

— Шундақ. Мени қаттиқ назарәт астиға алди. Төрт ай мирзиқамақта тутти. Һәтта кинолардикидәк арқамға пайлақчиларни селип қойди. Һәммә яқ сақчи, ховуп астида яшидим. Ахир биз икки оқуғучини университеттин һайдашти. Он үч балиға һәр хил җазаларни бәрди. Туғулған жутумға кәттимдә, тиҗарәтчиләрдин ақча жиғип, тил мәктивини ачмақчи болдум. Лекин бу иш мениң башқурушум билән болғанлиқтин рухсәт беришмиди. 1990-жили Бежиңға кәттимдә, инглизчә оқудум. Урумчидики студент-яшларниң һәркитидин кейин, вәтинимиздә нурғунлиған вақиәләр чиқишқа башлиди. Уларға мениң қашнишим болсун яки болмисун, мениңдин гуман қилишип, бу йәрдиму арқамға сақчилар кириваалди. Һаятим йәнә ховуп астида қалди. Шуниңдин кейин 1994-жили Вәтәнни тәрк етип, Түркиягә чиқип кетишкә мәҗбур болдум.

— Демәк, бу демократик әлдә сәясий паалийитиңиз Вәтән давасидин башланған болса керәк?

— Әлвәттә. Униңдин башқа мәхсәт, муддиаму йоқ вә болушиму мүмкин әмәс. Вәтәндики вақитлиримизда чәт әлләрдики вәтәндишлиримизниң чоң тәшкилатлири бар, дәп улардин зор үмүтләрни күтәттуқ. Лекин бу яқларда хәлқимизниң үмүтини ақлиғидәк һәрикәтләрниң болмиғанлиғи мени әпсусландурди. Түркиядә оқуватқан нурғунлиған аңлиқ, сәвийәлик, вәтәнпәрвәр жигитләр бар екән. Мән уларниң бәзилирини биләттим, уларму мени биләттикән. Биз бу йәрдә, 1994-жили декабрь ейида «Шәрқий Түркстан яшлири» тишкилатини қурдуқ. «Шәрқий Түркстан яшлири» гезитини нәшир қилдуқ. Хитай һөкүмитиниң Шәрқий Түркстанда жүргүзиватқан қәбиһ сәяситигә қарши көплигән һәрикәтләрни қилдуқ. Хитай әлчиханисиниң алдида чоң намайишларни өткүзүп турдуқ. 1995-жили Хитайниң Шәрқий Түркстанни бесивалғанлиғиниң 45 жиллиғи мунасивити билән 37 дөләтниң вакаләтханилириға баянат тапшурдуқ. Шу жили Түркия, Америка, Қазақстан, Қизғизстан вә башқа жайлардики уйғур яшлири билән Алмутида биринчи қетим мәдәнийәт күнлирини өткүздуқ. 1996-жили Германиядә дуния уйғур яшлириниң мәркизини қуруш қарарини қобул қилдуқ. Өткән жилниң декабрь ейида Түркиядә ечилған Дуния уйғур яшлириниң Курултийида әшу мәркәз қурулди.

— Харжи әллардики рәсмий вә нарәсмий тәшкилатларниң паалийәтлири сизни қанаәтләндүрәмду?

— Менила әмәс, пүтүн хәлқимизни қанаәтләндүргидәк ишларни қиливатқини йоқ. Бу немиликтин дегәндә, алди билән биздики иттипақсизлиқтин дәп ейтишқа болиду. 1992-жили Түркиядә ечилған Дуния уйғурлириниң I-курултайидин хәлқимизниң күткән үмүтлири наһайити чоң еди. Әшу курултайдин кейинла бизниң зиялилиримиз билән сәясәтчилиримиз икки топқа бөлүнүдә, бир-бирсигә таш етишқа башлиди. Буни хәлқимиз яхши билиду. Мана шуниңдин буян 2-курултай ечилмай келиватиду. Әгәр биз иттипақлишип, бир йолла маңған болсақ, бу күнгичә хәлиқ ара чоң бир мәркәзни қурған болаттуқтә, Шәрқий Түркстан мәсилисини Тибәт мәсилисигә охшаш дуния сәһнисигә елип чиққан болаттуқ.

— Шуниң үчүн бизниң давамиимиз тибәтликләрниң дәриҗисигә көтирилмәйватиду. Техичә Далай Ламадәк бирәр лидеримизни мәйданға елип чиқалмайватимиз. Яки биздә ундақ киши йоқму?

— Кейинки вақитлардики биздики келип-лишип қалған бир яман адәт шуки, өзимизни өзимиз қәдирләшни билмәймиз, өзимизни өзимиз чүшәнмәймиз вә чүшәнгимиз кәлмәйду. Бир инсан тоқсан паиз яхши хизмәт қилса, уни көрмәймиз вә көрүшниму халимаймиздә, униң он паиз камчилиғини көтирип чиқимиз. Бу бизниң узақ жиллиқ хитай мустәмликисидә яшап, қуллуқ психикимизниң шәкилләнгәнлигидин, хитайниң бир-бирсимизни кочилап, көрәлмәслик, зуғуйлуқ, шәхсийәтчилик охшаш яримас илләтләрни қенимизға сиңдүриватқәнлигидин дәп ойлаймән.

Биз һәр қачан «бизниң Далай Ламадәк лидеримиз йоқ» дәп вайсайимиз. Һәқиқити шундақму? Яқ, ундақ әмәс. Бизниң Далай Ламадәк вә униңдинму үстүн туридиған лидерлиримиз болған вә һазирму бар. Мәмтимин Буғра, Әйса Юсуп Алптекин, Мәсүт Сабирий, Әхмәтҗан Қасимий вә башқилар шулар җүмлисидин. Амма уларниң қәдрини билиш-билмәслик хәлиққә бағлиқ. Далай Ламани тибәтликләр бизниң лидеримиз дәп тонуған, тән алған, униң әтрапиға җипсилашқан. Мисал үчүн Әйса Әпәндимни алайли, Түркияниң министрлири у затни көрсә, берип қолини сөйәтти. Әнди биз болсақ, әшу министрни көрсәк, униң алдида тик туримиз. Әшу министр һөрмәт қилған инсанни биз һөрмәт қилалмидуқ.

Лидерни Худа бизгә «мошу сениң лидериң» дәп асмандин ташлап бәрмәйду. Лидерни хәлиқ мәйданға елип чиқиду. Биздә лидер бар. Әшу лидеримиз қисмән шәхсийәтчиликни қайрип қоюп, кәң даиридә ойлиса вә халқимизму униң иззәт-абройини билсә, Далай Ламаға охшаш лидер чоқум чиқиду.

— Әркин Алптекин һәққидә немиләрни ейтқан болар едиңиз?

— Әркин Алптекинни дунияға тонулған сәясий әрбабимиз, қабилийәтлик лидеримиз дейишкә болиду. Әркин акидәк дипломатиядә болсун, сәясәттә болсун, йетилгән адәмлиримиз анчә көп әмәс. У кишиниң Шәрқий Түркстан давасидики мужадилисини инкар қилишқа болмайду. Әркин Алптекин көп ишларни қилди вә йәниму қилиши керәк. Буниң үчүн у кишидә қабилийәт, талант, имканийәт толуқ бар дәп ойлаймән. Бәлким, бәзи бир сәвәпләр түпәйли чәклинишләргә учраватқан болишиму мүмкин. Бирақ, Әркин ака техиму жүрәклик һалда, хәлқимизгә хитап қилип, йәниму көп адәмләрни арқисиға әгәштүрүп, яшларни әтрапиға жиғип, бүйүк мәхсәтлиримиз йолидики паалийитини җанландуруши керәк, дәп ойлаймән, вә униңға ишинимән.

— Шәрқий Түркстанни қамал қиливелип, у зиминда инсан һоқуқини дәпсәндә қиливатқан Хитай һөкүмитиниң бүгүнки сәяситигә Европалиқларниң көз қариши қандақ?

— Буниңдин бир аз жиллар илгири Шәрқий Түркстанни, уйғурларни Европалиқлар дегәндәк билип кәтмәттикән. Әркин Алптекинниң паалийити, Европа Шәрқий Түркстаң бирлиги, кейин қурулған Шәрқий Түркстан яшлири тәшкилатиниң Вәтән давасидики ишлири нәтиҗисидә Европиға билинишкә башлиди. Әгәр биз тибәтликләргә охшаш йолда меңип, хитай мустәмликичилириниң Шәрқий Түркстанда жүргүзиватқан қәбиһ сәяситини, у йәрдики инсан һоқуқини дәпсәндә қилиниватқанлиғини, зорлуқ-зумбулуқлирини толуқ билдүрәлисәк, уларниң һесдашлиғиға, ярдимигә еришишимизгә ишәнчим камил.

— Бүгүнки күндә дунияниң диққәт-нәзәри Косоваға болуватиду. Косовадики вақиәләрниң башқа мустәмликичи әлләрдә қайтилинишиға үмүт барму?

— Косоводики бүгүнки әһвал бизниң хәлқимизгә чоң үмүт бәгишлайдиған бир амил дәп қараймән. Чүнки һазирғичә Косоводики вақиәләрни Югославия өзимизниң ички ишимиз дәп қарап кәлгән. Һазир дуниядики қайси әлдә болмисун, инсан һоқуқлири дәпсәндә қилинидекән у, шу мәмликәтниң ички иши болмай, бәлки умумий инсаний мәсилиси дәп қарилидиған болди. Шуниң үчүн НАТО Югославиягә уруш елан қилип бомбилаватиду. Бундақ арилишиш Хитай һөкүмитигә қаттиқ зәрбә, наразилиқ билдүрмәктә. Сәвәби, бу әһвал бизгиму келип қалармү дәп әндишә қиливатиду. Косово вақиәси залим милләтләрниң қол астидики мәзлум милләтләрни қандиғиға болса, шундиғиға езишигә чәк қойидиған вақитниң кәлгәнлигини көрсәтти.

— Вәтәнниң мустәқиллигигә ишәнчиңиз қандақ?

— Миңлиған жиллар илгири хақанлиқларни қуруп, дөләт болуп яшиған хәлқимизниң өз зиминигә өзи хожайин болуп мустәқилликкә еришишигә ишәнчим камил. Ахир һәр қандақ бир милләт мустәқил яшиши керәк, болмиса у йоқап кетиши керәк. Бир милләт тарихтин чүшүп қалидекән, у йоқалди дегән сөз. Амма уйғур миллити тарихтин чүшүп қалғини йоқ. Шуниң үчүн биз чоқум мустәқилликкә еришимиз. Бу сөзни ишәнчлик ейтишимдики сәвәп, хитайниң өз ичидики кәскин вәзийәт билән ана вәтәндики әһвал Шәрқий Түркстанни бир қача майға охшаш шараитқа елип кәлди. Бир тал сәрәңгә билән у янғинға айлиниши мүмкин. Сәвәви, вәтәндә зулум чекигә йәтти. Буниң өзи чоң бир исянкарлиққа елип кәлмәктә.

— Йеқинда Түркиядә тәсис қилинған Шәрқий Түркстан Миллий мәркизи һәққидә немиләрни ейтқан болар едиңиз?

— Миллий мәркәзниң қурулғанлиғи наһайити яхши болди. Вәтәнниң ичидә яки сиртида болсун, хәлқимиз мошундақ бир мәркәзниң қурулушини үмүт қилип кәлгән еди. Миллий мәркәз қурулған вақитта, Түркиядә Дуния уйғур яшлириниң Қурултийи ечилғанлиғидин көпчиликниң хәвири бар. Биз, қурултай қатнашчилири, Миллий мәркәз қачанкен пүтүн тәшкилатларни жиғип, бир қурултай ачидекән, шу чағда биз шу мәркәзгә қошулуп, паалийитимизни биллә елип баримиз деген қарар қобул қилдуқ. Буниңға бәзи чоңлиримиз хапа болғандәк қилди. Улар бийил 10-айда Германиядә шундақ қурултайни ечишқа тәйярлиқ қиливетипту. Курултай ечилиду вә у техиму салаһийәтлик тәшкилатқа айлиниду дәп ойлаймән.

— Түркиядә ечилған Дуния уйғур яшлириниң Қурултийи вә униң мәхсәт-муддиалири немиләрдин ибарәт?

— Мәзкүр қурултай ана вәтәндин жирақларда жүрсиму яшлиримизниң асарәттә қалған Вәтәнгә, җаһаләттә яшаватқан әзиз хәлқигә болған муһәббәт учқунининң ялқунға айлиниватқанлиғини рошән көрсәткәндәк болди. Бизниң чоңлиримиз вәтәнниң ичидә болсун, вәтәнниң сиртида болсун, вәтәнниң давасини қилип, униң мәшъилини өчүрмәй кәлди. Биз, яшларға роһ бәрди. Бүгүнки күндә яшларниң мәйданға чиқиши шуларниң бизләргә бәргән роһидур. Уларниң ишиға варислиқ қилиш бизниң бирдин-бир вәзипимиз. Амма биз чоңлиримиз кәткүзгән хаталиқларни кәткүзмәслигимиз, алдамчиларниң ториға чүшмәслигимиз, иттипақлиқни, бирликни қолға кәлтүришимиз, атилиримиз яққан мәшъәлни өчәрмәй, уларниң ишиға варислиқ қилишимиз керәк дәп ойлаймиз.

Сөһбәтләшкән
Алимҗан БАВДИНОВ.

ئەۋلاد گۇرۇپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قوليازمىلار ئامبىرى

Уйгурская молодежь объединилась!

Недавно в Алматы прошла Учредительная конференция Союза уйгурской молодёжи Казахстана.

Основной задачей этой организации является сплочение уйгурской молодёжи и ориентация её на воплощение в жизнь стратегии развития республики до 2030 года. Союз уйгурской молодёжи Казахстана намеревается основные усилия направить на развитие спорта, пропаганду достижений в сфере культуры, литературы, искусства.

Союз уйгурской молодёжи Казахстана будет координировать свою деятельность с Исполнительным комитетом Всемирного Конгресса Уйгурской молодёжи, находящемся в Германии.

Учредительная конференция приняла Устав организации и избрала её руководящие органы.

Председателем Союза Уйгурской молодёжи Казахстана избран Абдурапида Турдиев. Заместителем председателя избран Вильям Молотов.

Членами руководящего Совета Союза избраны представители всех районов компактного проживания уйгуров.

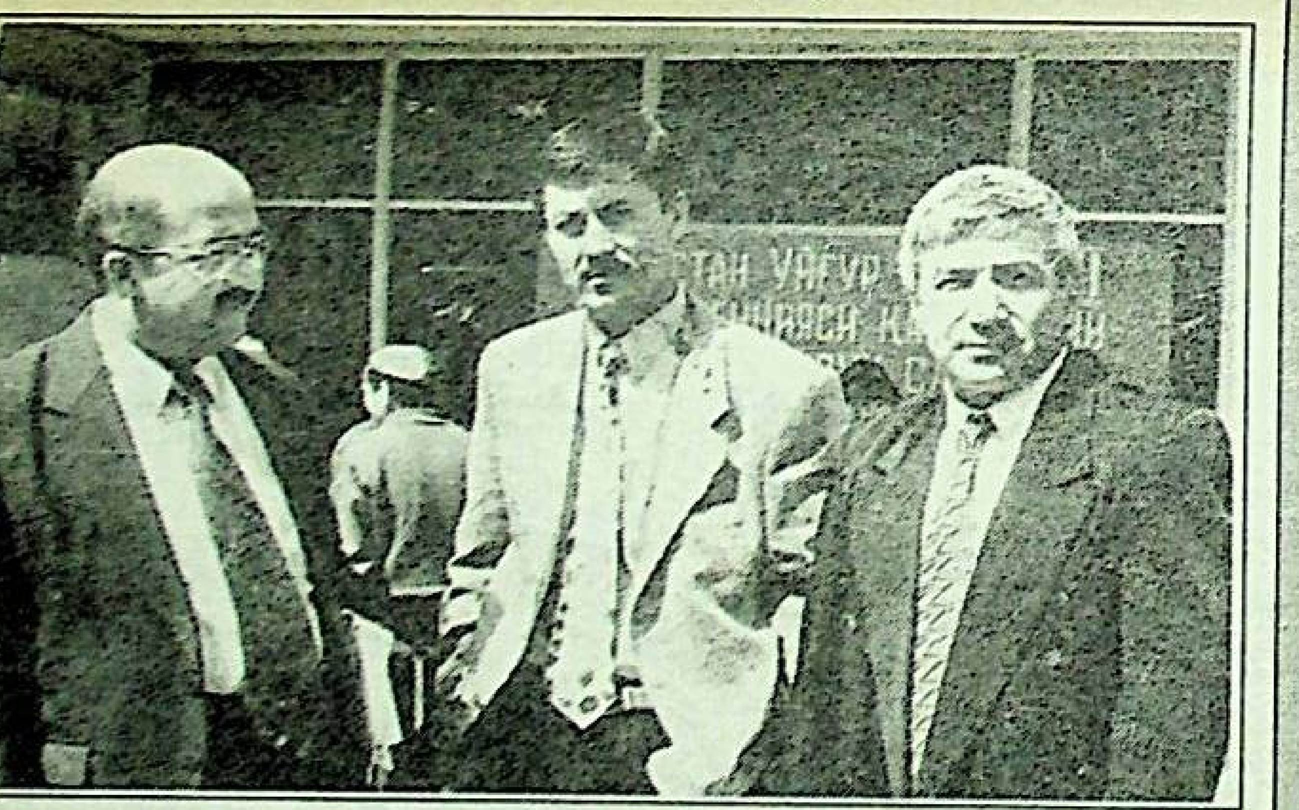

На снимках: Делегаты и гости Учредительной Конференции.
Текст и фото: П. АХМЕТОВА.

Ахирқи жилларда: «Паланчини бирлири өйидә пичақлап кетипту, пәкүнчиниң балисини оғрилап кетипту...» кәби вәһимилик хәвәрләр пат-патла қулаққа челиқидиған болуп қалди. Һаятта мәлум яхши, яман вақиә, һадисиләр қандақ йосунда болмисун тәкрарлинивәрсә, адәмдә уларға нисбәтән көнүкмә һасил болуп қалидекән. Буниңдин он жиллар муқәддәм аңлиған адәм яқисини тутуп, «наһәтки?» дәп көзи көрмигичә ишәнмәйдиған қатиллиқ, булаңчилиқ, ...ларни аңлап қалсақ, әндиликтә «яман боптидә...» дәп қойидиған болдуқ. Бу бизниң шу хил әхлақсизлиқларға көнүкмә һасил қилип қалғанлиқимизниң ипадиси.

Әйни вақитта җәмийәт үчүн пажиә саналмиш бу түрдики иш-һәрикәтләрни көпчилигимиз, «һәммиси ишсизлиқ, йоқсузчилиқниң касапити...» дәп хуласә боливатиду. Шундиму һәрикәт қилғанлар бир амаллап нанға пул тепиватиду. Һеч илажи йоқларға холум-хошна, әл-ағинә, уруқ-туққан, жут-жамаәт имкан қәдәр ярдимини көрситиватиду. Шундақ туруғлуқ җинайәт түрлири көпәйсә көпийиватидуки, азийиватқини йоқ: адәмләрни гөрүгә елиш, буйрутма қатиллиқ, зәһәрлик ичимлик, чекимликләр тижарити, мутәһәмлик, риякарлиқ... ейтивәрсәк түрлири түгимәйдиған дәрижигә йәтти. Сүрүштүрүп кәлсиңиз, булар ата-бовилиримиздин қалған «мирас» әмәс, демократиядин дитсизларчә пайдилинишимиз түпәйли ғайәвий дүшмәнлиримиз һәр хил йоллар билән бизгә экспорт қиливатқан «йеңилиқлардин» ибарәт.

Дәрвәқә, демократия, адди қилип ейтсақ, немә қилсаң қил, йол тепип, бай бол, дегини әмәс, бәлки инсанниң әркин, хатирҗәм болсақ, тәбиәт қануниға көрә бүгүн әхлақи бузулған яш әтиму, әгүнму, әлвәттә, аилилик болиду. Амма, калла кесәр, парихор, бюрократ, риякар, қимарваз, ичәрмән, чекәрмән ата, паһишә аниларниң җәмийәткә һалал, әдәп-әхлақлиқ пәрзәнтләрни тәрбийәләп бериши мүмкинму? Әсла! «Қуш угисида көргәнни қилиду».

Хәлқу-аләмгә сир әмәски, һазир түркий хәлиқләр ичидә, һәтта дуния миқиясида өзиниң кәң-таша, байлиғи мол Вәтини туруп мустәмликә асаритидә яшаватқан биздәк милләт қалмиди. Дунияда әбәдий яшайдиған һеч нәрсә йоқ. Жаһанни титрәткән Оғузхан, Искәндәр, Чиңгизхан, бизниң көз алдимизда түнүгүнки СССР империясиму вақти-саати келип самавий қудритини йоқатқан дуния бу. Демәк,

Мулаһизә үчүн мавзу

ИНСАНЛИҒИМИЗНИ ЙОҚАТМАЙЛИ

чиқарған һалда әйипни заманға, ишсизлиққа дөңгәшни адәт қилип алдуқ. Бүгүнки һаят тәрзимизниң инкаси әйнә шундақ.

«Җәмийитимиздә ләйләп жүргән барчә әскилик, әхлақсизлиқларға демократия билән ислаһатлар сәвәпчи», дегән хуласә чиқириштин жирақмиз. Шуниң үчүн жирақмизки, адәмләрни җәмийәт әмәс, җәмийәтни, униң йөнилишини өзгәртидиған «мән» ләрдин тәркип тапидаған инсанлардур. Шундақ екән, бизниң көз алдимизда рой бериватқан һәр қандақ ижабий яки сәлбий һадисиләрни җәмийәткә дөңгәш-йәллик адәмниң өз әйивини арпа нениға йөлигәндәкла бир гәптур. Һә, һәммә өзгиришләргә «инсан» дәп аталмиш өзимиз әйипкар екәнлигимизни тән елишимиз керәк.

Дәрһәқиқәт, мәмликитимиз мустәқиллиғини қолға елиши билән демократиягә кәң йол ечилди. Башланған ислаһатларни вақтида чүшинип тиришқанлар арзу қилғинидинму артуқ паравәнликкә егиму болди. Булар һәр қандақ қәлби пак адәмни хошал қилидиған өзгиришләр.

Әпсуски, шу хил әркинчиликләргә әгишипла киши һәзим қилиши қийин болған бәзи әхлақсизлиқлар, ямғурдин кейинки ешәк мәдигидәк, ләппидә өсүп кәтти. Буни биз һә, десила ишсизлиқ билән демократиягә жоривәрмәй, униң йилтизини мәнәвийитимиздин издишимиз әқилгә мувапиқтәк көрүниду. Ундақ болиши, бизниң бүгүнки бова, момилиримизни һаятида һазирқидәк, буниңдинму қаттиқ күнләрни көрмигән дәмсиз?

Кеңәшләр һакимийити дәврини елип көрүң: оттузинчи, қириғинчи жиллири қанчилик адәмниң ачарчилиқтин өлгәнлиги техичә еник һесаплап чиқилғини йоқ. Шәрқий Туркистанда (Уйғурстанда) хитай мустәмликчилири әллигинчи жилларниң ахири сүний рәвиштә кәлтүрүп чиқарған ачарчилиқ дәвридә хәлиқ немиләрни йемигән, ичмигән дәйсиз? Бирла Ақсу вилайитиниң Бай наһийәсидә сәккиз миң қандишимизниң ачарчилиқтин өлүп кәткәнлиги қанлиқ тарих. Шуниңға қаримай, уларниң аман қилиши үчүн бүгүнкидәк қатиллиқ, оғрилиқ қилғанлиғини аңлиғинимиз йоқ. Бу уларниң әхлақи паклиғиниң ипадисидур.

Худаға миң кәтли шүкүрләр болсунким, һазир биз ач қелип өлидиған дәрижидә әмәсмиз. Әң муһими, йәйдиған, ичидиған мәһсулатлар дукан, базарларда йетәрлик. Ахчаңла болса болғини. Амма ахча тепиш қийин яшиши үчүн һаяти зөрүр болған барчә һоқуқлардин бәһримән болуш дегәнликтур.

Бизниң йәтмиш нәччә жил коммунистик диктатуриниң «алтун» қәсири ичидә жүргән пухралиримизниң қәдими мустәқиллик, демократиягә йетиш билән өзлирини гоя қәпәздин чиққан қушлардәк һис қилишип, қәйәргә берип тақилиши намәлум болған мәнзилгә қарап меңишқа башлиди. Көпчилигиниң тамаси қандақ қилип болмисун пул тепип бай болуш, қәвәтлик өй, селип, қошлап машина миниш, илажини тапса чәт дөләтләрниң банкилириға ахча коюш...

Шу орунда ушшақ-чүшшәк һәрикәтләрни әмәс, хәлиқ аммисида пикир, көз қарашларни шәкилләндүрүштә тәсир даириси кәң вә күчлүк васитә-телевидение, бәзи мәтбуат васитилирини мисал сүпитидә елип көрүң. Реклама — изаһатлик еланларни (буахча) арисида беришкә асасланған көрүшкә қизиқарлиқ мал-дуния үчүн қирғин уруш-талашлар, тилға елишқа киши һәзәр қилидиған яланғач кинофильмлар, шәрмәндилик рәсимләр, мақалилар...

Кишилик мунасивәтләрдин шу нәрсә мәлумки, инсанийәт, болупму һаятқа көз қариши шәкиллиниватқан яшлар яхшилиққа қариғанда, яманлиқни тез қобул қилиду вә уни әмәлийәттә синап көрүшкә хуштар келиду. Һазир сиз билән биз гува боливатқан барчә әхлақсизлиқлар әйнә шу телевидениедә көрситиватқан һәмдә коча дуканлирида очуқ сетиливатқан ведио касситиларниң, шәһванә рәсим, мақалиларниң әмәлдики әксидин башқа нәрсә әмәс... Буларға һәтта мәдәний-маарипчилар билән ислам дини әхлақиниң пишвалири-өлумалиримизниңму сөзи тәсир қилмайватқанлиғиға тәәҗҗүп қилисән?!

Биз һазирчә мәйли ана Вәтәндә болсун яки харҗида болсун, бирәр муһим мәсилә йүзисидин һөкүм чиқирип, дөләт миқиясида җарий қилдуруш имканийитимиз йоқ милләт. Шуңлашқиму пул үчүн пуштини булғаватқанларни чәкләш яки җазалаш қолимиздин кәлмәйду. Әгәр биз мошу аҗизлиғимиздин чүшкүнликкә берилип кетидиған, пәрзәнтлиримизни «көп немә болса шу» дәп мәйлигә қойиветидиған болсақ, келәчигимиздин чоң нәрсиләрни үмүт қилишқа орун қалмаслиғи тәбиий. Шаир Шәвқий ейтқандәк, «һәр қандақ милләтниң бәхит-саадити әхлаққа бағлиқ. Әгәр әхлақи чирикләшсә шу милләт чоқум вәйран болиду».

Шуниңдин келип чиқидиған әтиму, әгүнму хитай родупайлириниңму йәнила сәддичининиң сиртиға чиқалмайдиған болуп қалидиған дәрижигә чүшүп келишиға задила шәк кәлтүрүшкә болмайду. Шундақ улуғвар үмүтләр билән яшайдекәнмиз, (әксичә яшаштин немә мәна?) демәк, бир-биримизни, болупму яшлиримизни яман йоллардин сақлашқа һәрикәт қилишимиз керәктур.

Йошурушниң һаҗити йоқки, кейинки вақитларда биздә «өзәң үчүн өл житим» йилтиз тартип кетип бариду. Шуңа кимниңдур яман йолға билип-билмәй кирип кетип барғинини көрүп, билип турсақму «һай» демәйдиған боливатимиз. Сәвәви бирла: «бир нәрсә десәң яманлиқ қилип қойиши мүмкин...»

Шу сәвәплик бәзи бир тәпсә там өригидәк күчи бар, лекин уят билән номусни, һалал билән һарамни пәриқ қилғидәк әқли йоқ яшларниң хошнисиниң ахирқи бир мишкап уни яки сәвзә-пийизини, кәмбәғәл тонушиниң йеганә калисини, унчә-мунчә тирикчилик қилип бәш-он тәңгә тапқан туққининиң пулини оғурлашқа петиниватқанлиғини немә билән изаһлаш мүмкин? Әгәр биз бу хил бешәмликләргә сүкүт билән җавап берививиридиған болсақ, бир шаир язғинидәк;

«Тиңшаң, бу ахирқи сада болиду,
Гаданиң дүшмини гада болиду.
Иккиси бир-бирин йәп болғичә та,
Арида бу дуния ада болиду».

Шуниң үчүн ишсиз жүргән пәрзәнтимиз яки тонуш жутдишимиз мабада зәһәрлик чекимликләрни чекиватқан, һарақни ичиватқан, шаһанә яшаватқан болса, «буни нәниң пулиға алдиң?» дәп (әгәр ата-анининиң күчи йәтмисә) жут болуп сорап, билишкә адәт линәйли. Һә, жут-жамаәттин улуқ күч йоқ.

Әгәр биз һазирки һаят еқими бир изға чүшәлмәйватқан шараитта «өзәңни бил, өзгини қойни» шиар қилидекәнмиз, өз ара назарәт болмайдекән, йеқин келәчәктә өзимизниму билмәй қелишимиз һеч гәп әмәс.

Хуласилап ейтқанда, парлақ келәчәк үчүн сағлам пәрзәнтләр керәк. Инсанлиғимизни йоқатмайли, адәмләр!

Абдухалиқ МАХМУТ.

سپورت

ئالىم تەۋەللۇدىغا بېغىشلانغان چېمپىونات

18 ـ ئاپرېل كۈنى تالغىر ناھىيەسىنىڭ تۈزدىباستاۋ (ئىلگەركى كالىنىن كولخوزى) يېزىسىدا ئالمۇتا شەھىرى «زارە ۋوستوكا» مەھەللىسىنىڭ ئابلىكىم قادىروۋ باشلىق ياشلىرىنىڭ تەشەببۇسى ۋە قازاقستان ئۇيغۇر ياشلىرى بىرلىكىنىڭ ئۇيۇشتۇرۇشى بىلەن ئالمۇتا ۋىلايەتلىك فۇتبول ئىشقىۋازلىرىنىڭ چېمپىوناتى باشلاندى.

قازاق خەلقىنىڭ ئۇلۇق ئالىمى قانىش ساتپايېۋ تەۋەللۇدىنىڭ 100 ۋىللىقىغا بېغىشلانغان بۇ چېمپىوناتنىڭ ئېچىلىش مەراسىمىغا ۋىلايەت بويىچە 12 فۇتبول كوماندىسىنىڭ ئەزالىرى ئىشتىراك قىلدى.

دەسلەپكى كۈنى تۈزدىباستاۋ يېزىسىنىڭ «تەگىرمەنتاغ»، ئۈزۈن ئاغاچنىڭ «دوستلۇق» كوماندىلىرى ئۇچرىشىپ، ئويۇن 3:3 ھېساۋى بىلەن ئاياقلاشتى.

ھازىر قازاقستان ئۇيغۇر ياشلىرى بىرلىكى تەرىپىدىن مەخسۇس كۈچمە كۇبوك تەييارلانماقتا. كۇبوك چېمپىون ئاتالغان كوماندىغا ئاخىرلىق مۇكاپات بىلەن بىرگە تاپشۇرۇلىدۇ.

ھەممىڭلارغا ئامەت يار بولسۇن، ئەزىز فۇتبول ئىشقىۋازلىرى!

(ئۆز مۇخبىرىمىز)

ЧЕЛОВЕК ЩЕДРОЙ ДУШИ

У известного Чимкентского аксакала — Умаржана Искандерова четверо детей. Ярмухаммад — его второй сын. С детства привыкший к труду, он, рано лишившись матери, устроился разнорабочим в столовую, оказав тем самым существенную помощь отцу, оставшемуся с несовершеннолетними детьми на руках.

В последующем, всю свою жизнь Ярмухаммад Искандеров делал все, чтобы облегчить жизнь родственникам и землякам.

Со временем, встав на ноги, Ярмухаммад открыл небольшое кафе, и основал частную фирму «Арзу». Основной сферой деятельности фирмы стали сбор, сортировка и продажа шерсти и шкур крупного и мелкого рогатого скота.

Этот вид коммерции выделялся целым рядом трудностей. Так, наличие большого количества фирм, несогласованность цен, противоречия в спросе и предложении, плохая информированность, — все это мешало налаживанию дела.

Именно поэтому Ярмухаммад Искандеров поставил перед собой задачу — объединить все фирмы Южно-Казахстанской области, занимающиеся шерстью и шкурами. И это ему удалось. В результате были установлены единые цены на продукцию, и.многие противоречия и непонимание были сняты. Ярмухаммад Искандеров до сегоднящего дня координирует деятельность этого объединения.

Большую материальную помощь Ярмухаммад Искандеров оказывает различным культурным организациям. Так, во время гастролей в Южно-Казахстанской области частного «РЕ» театра, он в качестве благотворительного взноса внес 70 тысяч тенге.

Несколько лет тому назад Ярмухаммад Искандеров впервые посетил родину — Уйгурстан (Восточный Туркестан). Видя бедственное положение земляков, этот благородный человек раздал наиболее нуждающимся людям более пяти тысяч долларов США.

Во время своей второй поездки, он раздал землякам уже более восьми тысяч долларов США.

Сегодня, Ярмухаммад Искандеров, совместно с уйгурским телеоператором из Ташкента — Адылом Турахметовым осуществляет очень важный проект. Они снимают документальный фильм о видных деятелях уйгурской диаспоры СНГ. Всю спонсорскую нагрузку взял на себя Ярмухаммад Искандеров.

Недавно Ярмухаммад Искандеров создал молодёжную футбольную команду и полностью экипировал её.

К своей благородной деятельности Ярмухаммад и его супруга — Халима приобщают детей. Их в этой семье шестеро. Сыновья Дилмухаммад, Нурмухаммад, Нурахмад, Турахмад, Абдугени в настоящее время работают вместе с отцом.

Удачи Вам, семья Искандеровых!

Пайзулла АХМЕТОВ.

Редакция газеты «Новое время» выражает искреннюю признательность жителям Южно-Казахстанской области: Ярмухаммаду Искандерову, Гожахмату Айсаеву, Сетивалди Салимову,

а также, Алматинскому предпринимателю Салижану Ахметову за материальную поддержку, сыгравшую решающую роль в издании нашей газеты.

Саламәт болмай, саадәткә йәтмәймиз

ӘГӘР ПӘРЗӘНТИҢИЗНИҢ САҒЛАМ ӨСҮШИНИ ОЙЛИСИҢИЗ

— Сәмирип кетиштин һәзәр әйләң, чүнки бала сәмирип кәтсә асанла хамут аяқ яки төгә тапан болуп қалиду.

— Тамақ таллишидин һәзәр әйләң: әгәр бала тамақ таллиса, вақитниң өтүши билән балида озуқлиниш яхши болмаслиқ әһвали келип чиқиду. Үч яштин бурунқи озуқлуқ балиниң кәлгүсидики зеһниниң йетилишини бәлгүләйду.

— Көп йейишидин һәзәр әйләң: бала һәддидин артуқ йәп-ичсә ашқазан-үчәйниң һәзим қилиш суюқлиги йетишмәй, йегән нәрсиләр толуқ һәзим болмайду.

— Тамақ йәватқанда тиллаштин һәзәр әйләң: бундақ вақитта тиллисиңиз балиниң кәйпиятиға тәсир йетип, иштиһаси тутулиду, роһи чүшүп кетиду.

— Қәнт-гезәкләрни көп истимал қилиштин һәзәр әйләң: татлиқ йемәкликләр асан ечип, асан кислота һасил қилиду. Балиларниң чишини қурут йәп кетишниң алдини елиш үчүн, уларниң татлиқ нәрсиләрни йейишини назарәт қилиш, болупму ухлаштин бурун ширинликләрни бәрмәслик керәк.

— Таамларниң бәкму өткүр болишидин һәзәр әйләң: балилар йемәклигиниң бәкму тузлуқ болиши саламәтлиги үчүн интайин зиянлиқ. У балиларниң кәлгүсидә жуқури қан бесим кесилигә гириптар болишини кәлтүрүп чиқириду.

— Көзини угилаштин һәзәр әйләң: тәкшүрәшләрдин мәлум болушичә, бир қолда 400 миң әтрапида бактерия болидекән. Шуңа балиларниң қоли билән көзини угилигини бәк зиянлиқ.

— Бешини пүркәп ухлишидин һәзәр әйләң: бешини пүркәп йетиш уларниң өсүп-йетилишиға жиддий рәвиштә сәлбий тәсир көрситиду.

Синап көрүң

ЧИШ ПАСТИСИДИМУ ПАЙДА КӨП

Чикан-түви йоған чиқип қалса, аввал яриниң әтирапини илман суда пакиз жуюп, азирақ чиш пастисини сүртүп қойсиңиз, иششиқни яндуруп, ағриқни пәсәйтиду.

Йеник дәрижидики көйүк ярисиға азирақ чиш пастисини сүркәп қойсиңиз, ағриқни тохтитиду.

Пут бармақлири тәмрәткисини давалашта путни пакиз жуюп, сүртүп, чиш пастисини һәр күни бир қетимдин тәмрәткә чиққан жайға сүртүп бәрсә пайдиси тегиду. Һашарәтләр чеқивалған йәргә сүртсиңиз, қечишишни пәсәйтиду.

Бәдән бирәр йәргә қаттиқ тегип кетип ишшип, көкирип қалса, азирақ чиш пастисини сүртүп қойсиңиз иششиқни яндуруп, асан сақайтиду.

Кийим-кечәккә темип қалған май дағлириға бир аз чиш пастиси сүртүп, угилап андин кир порошогида жуйиватсиңиз май дағлири чиқип кетиду.

Белиқни тазилап болуп қолни азирақ чиш пастиси билән жуйиватсиңиз, белиқниң пуриғи йоқайду.

Чинә-чәйнәкләрдә қалған чай дағлирини чиш пастиси билән сүртсә чиқип кетиду.

Әрләр сақал-бурутини алғанда, чиш пастисини совунниң орнида ишләтсә болиду. Чиш пастисида шулта болмиғанлиқтин теригә зийини йоқ.

Кичик даиридә зәхмиләнгән жайға азирақ чиш пастиси сүртүп қойса қанни тохтитиду, ағриқни пәсәйтиду.

Қизларниң үзидики дағни чиш пастисида давамлиқ жуюп бәрсә, тәдрижи һалда дағни сусл аштуриду яки пүтүнләй йоқитиветиду.

Қолтуғи пурайдиған кишиләр қолтуғиға һәр күни икки қетим чиш пастиси сүртүп бәрсә пурақни йоқитиду.

ЙЕҚИН ВӘ ЖИРАҚ ЧӘТ ӘЛЛӘРДӘ

Москва. Россия федерацияси Ички ишлар министрлиги билән Ихтисат министрлиги экспертлири ахирқи бәш жил ичидә россиядин ғәриб банклириға 50 миллиардтин 250 миллардқичә АҚШ долларининң чиқип кәткәнлигини пәрәз қилмақта.

xxx

Москва. Дөләт Думисиниң депутати /«Россия демократик таллаш партияси»\ Сергей Юшенков парламентниң төвәнки палатиси президентниң пәрмани билән 1999-жили 3-июньда, падиша Думисиму 1912-жили 3-июньда падиша Думисиға охшаш, тарқитилиду, — дәп һесаплимақта. Падиша Думисиму 1912-жили 3-июньда тарқитиливәткән еди. «Мән Россия Федерациясиниң президенти Борис Ельцинни билимән. У Примаков һөкимитини истипаға чиқириветишкә қәдәм ташлиған екән, демәк, иккинчи қәдәмниму ташлашқа журъәт қилиду» — дәп билдүриду С. Юшенков.

xxx

Швеция дунияда өз хәлқини қийин әһвалға қоймайдиған дөләтләрниң бири. Мәсилән, өткән жили ишсизларға бир нәччә миллион доллар ярдәм берилгән. Бу мәмликәт миллий мәһсулатниң бир паизини дегидәк тәшкил қилиду. Ишсиз әр-хотунға һәр айда тамақлиниши үчүн 300, тазилиқ вә тиббий буюмларға 45, кийинишигә 120, оюн-тамашисиға 80, кир жуюш порошоклириға 15, гезит сетивелиш вә телефон һәққини төләшкә 60 доллар төлиниду. Униңдин башқа берилидиған ярдәм пуллириму бар. Буларниң һәммисини қошқанда, ишсиз әр-хотун ейиға 600 доллар нәпәқә алиду.

xxx

НАТО һәрбий учақлириниң Белградтики Хитай әлчиханисиниң бенасини бомбилиғанлиғи үчүн һеч ким жазаға тартилмайду. Бу тоғрилиқ НАТОниң баш кативи Х. Солана хәвәр қилди.

Билиңелиң

ЧАЙДАННИ ЛИҚ ТОЛТУРМАҢ

Чайданға (термосқа) қайнақ су алғанда яки чай қуйғанда липму-лип толдуриватмаң. Бу қайнақ суниң тез сувушиға елип келиду. Чайдан лиқ толдурулғанда пробкиси чайға чилишип қалиду, иссиқликниң тарқилиши тезлишип кетиду. Әгәр қайнақ су билән пробка арисида мувапиқ бошлуқ қалдурулса, иссиқлиқниң тарқилиши аста болиду, қайнақ су асан совуп кәтмәйду.

Һарақтин кейин қеник чай ичишкә боламду?

Бәзи кишиләр қеник дәмләнгән чай ичсә мәслик тарқайду, дәп қарайду. Амма улар қеник чайниң жүриги ажизларға әксичә тәсир қилишини билмәйду.

Һарақ тәркивидики спиртниң жүрәк қан томурлириға тәсири наһайити зор. Әйни вақитта қеник чай һарақ охшашла жүрәкни қозғаветиш ролини ойниғанлиқтин, жүрәккә болған бесим техиму ашиду. Жүрәк ағриғи бар адәмләргә нисбәтән ейтқанда, униң ақивити интайин хәтәрлик.

Қеник чай тәркивидики чай шултиси бөрәкниң сүйдүк һайдишини тезлитиду. Униң билән техи айрилип болмиған инатол балдурла бөрәккә кирип кетип, униңға зор дәрижидә тәсир йәткүзиду. Шуниң билән бөрәкниң ихтидари төвәнләп кетиду.

Әң яхшиси, һарақни мәс болғичә ичмәң. Навада мәс болуп қалсиңиз, аз миқдарда лимон вә мевә сүйи ичиват сиңиз мәсликни йешишкә ярдәм қилиду.

ГӨҺӘР ДИЯР ШӘРҚИЙ ТҮРКСТАНҒА МӘРҺӘМӘТ!

«Ләззәт» фирмиси «Ипәк йоли гөһәрлири» хәлиқ ара программиси даирисидә Қәшқәр, Атуш, Йәкән, Ақсу, Куча, Ғулҗа шәһәрлиригә сәяһәт уюштурилиду. 12 күнлүк сәпәр җәриянида сиз уйғур хәлқиниң қедимий ядикарлиқлири, тарихий җайлири билән тонушуш, уйғур таамлири, җәнуп мевилиридин һозурлиниш, гөзәл тәбиәт мәнзирилиридин бәһир елиш имканийитигә егә болисиз.

Алақилишиш үчүн телефонлар: 49-23-17, 48-21-81.

ЙЕҢИ ЗАМАН يېڭى زامان

Редактор Долкун Ясин

Учредители: группа журналистов

Наш адрес: 480044, г. Алматы ул. Жибек Жолы-50 3 этаж 325-комната Тел: 33-54-77.

Регистрационное свидетельство № 25922-1910-ОФ Министерство юстиции республики Қазахстан Управление юстиции города Алматы

Мнения авторов не всегда совпадают с позицией газеты. Номер набран и сверстан в компьютерном центре общественного фонда «Газета Новое время».

ئەۋلاد گۇرۇپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قوليازمىلار ئامبىرى

БИРЛИКСИЗ ТӘХТ БОЛМАС, ИСТИҚЛАЛСИЗ БӘХТ

ЙЕҢИ ЗАМАН

يېڭى زامان

МУСТӘҚИЛ ИЖТИМАИЙ-СӘЯСИЙ ГЕЗИТ №2 1999 - жил, 28 - май, жүмә

БҮЙҮК СИМАЛАР

ӘЛ ҚӘЛБИДӘ ӨЧМӘС БОЛУП ПАРЛИҒАН ЧОЛПАН

Вәтәнпәрвәр шаир Лутпулла Мутәллипкә ядикарлиқ орнитилди

Тәңритағ бағриға җайлашқан гөзәл уйғур юртлириниң бирси Чоң Ақсу йезисида бүгүн чоң тәнтәнә-той!

Йезидики оттура мәктәпниң кәң һойлисиға йүзлигән адәм жиғилған. Егиз ясалған сәһнигә Лутпулла Мутәллипниң чоң портерити илинған. Оң тәрәпкә йәни мәктәп ишигигә қарши мәйданчида бир нәччә метр егизликтә қәд көтирип турған ядикарлиқ ақ рәхт билән йепип қоюлған.

Мунбәргә чиққан Чоң Ақсу йеза округиниң һакими Султан Исламов тәнтәниниң ечилишини елан қилип, жүмлидин мундақ деди:

Мән Чоң Ақсу йеза округи вә барлиқ Чоң Ақсулуғлар намидин инқилавий шайримиз-юртдишимиз Лутпулла Мутәллипниң бюстини яситишқа вә орнитишқа көп күч чиқарған Муһидин Жалаловқа, скульптор Нурлан Далбаевқа вә башқа йолдашларға чәксиз миннәтдарлиқ изһар қилимән.

Шуниңдин кейин инқилавий шаир бюстиниң үстигә йепилған ақ рәхт аста чүшүрилди. Сәптә турған солдатлар бир нәччә дүркүн тапанчилардин оқ узүп турди. Тәрәп-тәрәптин алқиш садалири яңриди.

Хәлқимизниң сөйүмлүк шаири Лутпулла Мутәллип ядикарлиғиниң ечилиш тәнтәнилик жиғинини Уйғур театриниң артистлири Турдибуви Аблизова вә Пәрһат Давутов елип барди. Шаир тойи, демәк, поэзия тойи! Лутпулла Мутәллипкә беғишланған шеирлар жиғинни елип маңғучиларниң қиямиға йәткүзүп оқуши билән жараңлап, Ақсу асминида жирақ-жирақларға кәткәндәк болди.

Шуниңдин кейин сөзгә чиқишлар башланди. Уйғур наһийәлик Мәслиһәтниң кативи Абдужелил Сеитов, язғучи Мәсимжан Зульфиқаров, шаирниң Қирғизстандин кәлгин иниси Кәшпуллам, Алмутидин кәлгән сиңлиси Реһан Мутәллип, ядикарлиқни яситишниң тәшәббускари вә ижрачиси Муһидин Жалалов, скульптор Нурлан Далбаев вә башқилар өз сөзлиридә Вәтән азатлиғи, хәлқиниң әркинлиги йолида җенини айимай күрәшкән инқилапчи, әҗайип шаир Лутпулла Мутәллипниң киндик қени тамған юртида ядикарлиқниң қәд көтириши Чоң Ақсу йезиси үчүнла әмәс, Йәттису уйғурлири, кәң көләмдә ейтқанда, пүткүл уйғур хәлқи үчүн тарихий вақиә екәнлигини қәйт қилишти. Болупму, шаирниң сиңлиси Реһан Мутәллипниң сөзи көпчиликниң қәбини ләрзигә салди.

— Қәдирлик юртдашлирим, әзиз хәлқим! Юрти қәдирлигән, хәлқи бешида көтәргән оғланлириниң нами һеч қачанда унтулмаслиғини мана бүгүн һәммимиз көрүп олтиримиз. Акам Лутпулла Мутәллипкә орнитилған бу ядикарлиқ һәйкилиниң ечилиши мениң һаятимдики әң хошаллиқ күнләрниң бирсидур. Буниң үчүн юртдашлиримға, балам Муһидингә вә башқиларға миңларчә рәхмәт ейтимән.

Инқилавий шайримиз Лутпулла Мутәллипниң туғулған юртида ядикарлиқ орнитишниң тәшәббускари вә ижрачиси Муһидин Жалалов башлиқ бу улуқ ишқа маддий вә мәнивий җәһәттин ярдәмдә болған бир топ кишиләргә арғимақлар мингүзилип, тон кийгүзилди вә баһалиқ соғилар тапшурулди. Андин сәньәт һәвәскарлириниң чоң программилиқ концертлири көрситилди. Мәрасим ахирсида мән Муһидин Жалаловниң қәлбигә қулақ салдим.

— Муһидин, бүгүн мана сениң бу улуқ ишиңға чоң-кичикниң һәммиси апирин ейтишиватиду. Мундақ чоң бир ишни ялғуз өзәң һөддигә елип мәйданға чиқишиңға немә сәвәп болған? — дегән соалимға у қисқичила шундақ җавап бәрди.

— Хәлқимизниң махтиниши вә пәхригә айланған улуқ инқилапчи шайримиз, юртдишимиз Лутпулла Мутәллипниң қәбрини зиярәт қилип, гүл қоюшқа мана нәсип қилмиған екән, униң туғулған юртида бюстини орнитип, гүлләргә ораш истиги, арзуси узақтин бери мәндики бир арман болуп кәлгән еди. Көпчиликниң қоллап-қуватлиши билән әшу арминимға мана бүгүн йәттим. Қариғина, шаиримизниң от болуп чақнап турған көзлири қайсу тәрәпкә қарап туриду? Вәтәнгә, әзиз вәтинимизгә, әлвәттә! У вәтәнниң азатлиғини, хәлқиниң әркинлигини истигән, арзу қилған вә шу улуқ мәхсәтләр йолида қурбан болған. Демәк, униң варислири, әзиз хәлқи, у арзу қилған һүр заманға чоқум йетиши керәк!

Мәлум болушичә, мәзкүр ядикарлиқни яситишқа, орнитишқа бир йерим миллион теңгигә йеқин хираҗәт сәрип қилиниипту. Әшу ақчиниң 80 паизға йеқини милләтпәрвәр жигитимиз Муһидин Жалаловқа тәәллуқ екән. Бундақ сехи-сахавәтлик жигитилиримзгә апирин ейтиштин башқа гәп йоқ.

Алимжан БАВДИНОВ.
Уйғур наһийәси,
Алмута вилайити.

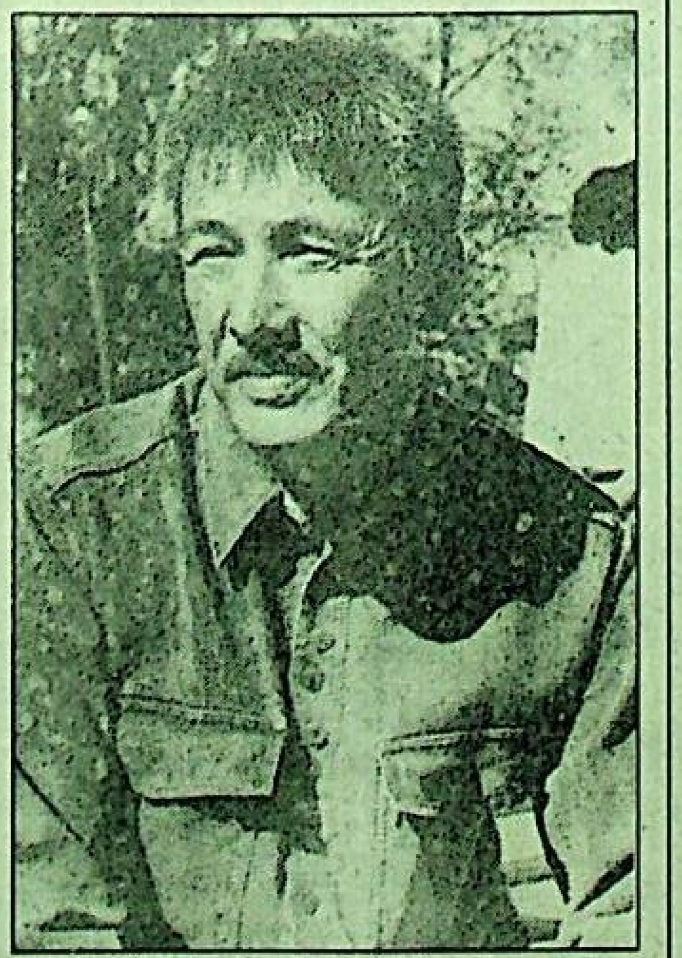

● Муһидин Жалалов.
● Мәрасимдин көрүнүш.

Рустәм Йүсупов чүшәргән сүрәтләр.

رەسمىي خەۋەرلەر

پرېزىدېنت نۇرسۇلتان نازاربايېۋ پارلامېنت سېناتىنىڭ رەئىسى ئومربېك بايگېلدىنىنى قوبۇل قىلدى. ئۇلارنىڭ ئوتتۇرىسىدىكى سوھبەت قانۇن خىزمىتىنىڭ يەكۈنلىرى ۋە پىلانلىرى ھەققىدە بولدى.

پارلامېنت مەجلىسى رەئىسى مارات ئوسپانوۋ بىلەن پرېزىدېنتنىڭ ئۇچرىشىشىدا نوۋەتتىكى تەتىلگىچە ۋە سايلامغىچە پالاتىنىڭ ئالدىدا تۇرغان خىزمەتلەر مۇھاكىمە قىلىندى.

مەملىكەت پرېزىدېنتى كوررۇپسىيە بىلەن كۈرىشىش دولەت كومىسسىيەسىنىڭ رەئىسى ئورالباي ئابدىكارىموۋنى قوبۇل قىلدى. كومىسسىيە رەئىسى ئىشلەنگەن خىزمەتلەر توغرىلىق، شۇنداقلا 10 - ئىيۇن كۈنى پرېزىدېنتنىڭ رىياسەتچىلىكىدە ئۆتكۈزۈلگەن كوررۇپسىيە بىلەن كۈرىشىش بويىچە نوۋەتتىكى مەجلىسكە تەييارلىق ھەققىدە ھېساۋات بەردى.

***

قازاقىستان جۇمھۇرىيىتىنىڭ پرېزىدېنتى ن. نازاربايېۋ ئۇكرائىنا پرېزىدېنتى ل. كۇچماغا تېلېگىراممىا ئەۋەتىپ، دون ۋىلايىتى زاسەدكو نامىدىكى خاكىدا يۈز بەرگەن. ئادەملەر ئۆلۈمىگە زامىن بولغان پاجىئە مۇناسىۋىتى بىلەن چوڭقۇر تەزىيە بىلدۈردى.

***

جەنۇبىي پايتەخت ھاكىمى ۋىكتور خراپۇنوۋ سەئۇدىيە ئەرەبىستانى ئەلچىسى ئىبراھىم مۇھەممەد مۇسلى ۋە مەزكۇر مەملىكەتنىڭ تونۇلغان تىجارەتچىلىرى خەمىت مۇتەبەققانى ۋە فۇئات فەلىخ بىلەن ئۇچراشتى.

ئۇچرىشىشتا ئەرەب تىجارەتچىلىرىنىڭ ئالمۇتا چوڭ مەسچىتىنىڭ قۇرۇلۇشىغا ياردەم بېرىشى ئۈچۈن ئاخچا ئاجرىتالىشى ھەققىدىكى خەۋەر سەۋەپ بولدى.

سەئۇدىيە ئەرەبىستانى ۋەكىللىرى قازاقىستان مۇسۇلمانلىرىغا بىرىنچى قېتىم ياردەم بېرىۋاتقىنى يوق. ئىلگىرى ئۇلار 50 مىڭ ئامېرىكا دوللىرى بەرگەن ئىدى. ئەندى بولسا 206مىڭ ئامېرىكا دوللىرى بەردى.

يېقىن ۋە يىراق چەت ئەللەردە

قاراباخ جاڭجەلىنى كىم بىر تەرەپ قىلىدۇ

ئەزەربەيجاننىڭ تاشقى سەياسەت بويىچە دولەت مەسلىھەتچىسى ۋاپ گۇلۇزادې قاراباخ مەسىلىسىنى ھەل قىلىشتا ئاق ئۆي بىلەن ئاتونى ئارىلاشتۇرۇش بۇ مۇئەممانى بىر تەرەپ قىلىدۇ دەپ بىلدۈردى.

دولەت مەسلىھەتچىسىنىڭ پىكرىچە، قاراباختىكى ئەھۋالنى تەرتىپكە كەلتۈرۈشتە روسسىيەنىڭ ئارىلىشىشى نەتىجە بەرگىنى يوق. گۇلۇزادېنىڭ ئېيتىشىچە، پرېزىدېنت ك. ئالىيېۋ ۋاشىنگتوندا بولغان ۋاقتىدا ئۇنىڭغا پرېزىدېنت ب. كلىنتون بىلەن دولەت كاتىۋى م. ئولبرايت قاراباخ مەسىلىسىنى ھەل قىلىشنى قولغا ئېلىشقا ۋەدە بەرگەن كورىنىدۇ.

ئودجالاننىڭ يېقىن ئادەمى ئۆلۈمگە ھۆكۈم قىلىندى

20 - ماي كۈنى كۇردلارنىڭ لىدېرى ئودجالاننىڭ ئوڭ قولى بولۇپ ھېساپلىنىدىغان سېمدىن ساكىك ئۆلۈم جازاسىغا ھۆكۈم قىلىنغان. ئۇنىڭغا تۈركىيە جىنايەت كودېكسىنىڭ 125 - ماددىسىغا ئاساسەن دولەتكە ئاسىيلىق ۋە مەملىكەتنى پارچىلاشقا قاراتىلغان پائالىيەتلەر بويىچە ئەيىپ قويۇلغان. ئۇنىڭ قېرىندىشى ئارىق خۇددى ئاكىسىغا ئوخشاشلا كۈنا بىلەن ئەيىپلىنىپ، ئۆلۈم جازاسىغا ھۆكۈم قىلىنغان.

فېۋرالنىڭ ئوتتۇرىسىدا قولغا ئېلىنغان كۇردىستان ئىشچى پارتىيەسىنىڭ باشلىقى ئودجالانمۇ خۇددى شۇنداق جازا كۈتمەكتە. پروكۇرورلار ئۇنىڭغا ئۆلۈم جازاسى بېرىشنى تەلەپ قىلىۋاتىدۇ.

تىسكلون مىڭلىغان بېلىقچىلارنى دېڭىز قەھرىگە ۋۇتۇۋەتتى

ھىندىستان بىلەن پاكىستانغا بەھەيۋەت تىسكلون ھوجۇم باشلىدى. ئىزسىز يوقالغانلارنىڭ سانى ئىككى مىڭغا يېتىپ باردى. بەزى جايلاردا شامالنىڭ تېزلىكى سائەتىغا 200 كىلومېترغا يەتكەن. ئەڭ دەھشەتلىكى شامال قاتتىق يامغۇر ۋە شتورم بىلەن بىر ۋاقىتتا چىقىقانلىقى ئۈچۈن زىيىنى چوڭ بولماقتا.

قىرغاق ياقىسىغا جايلاشقانلار بىلەن ئىككى مەملىكەت بېلىقچىلىرى ھەممىدىن كوپ زەخمىگە ئۇچرىدى. بوران پاكىستاننىڭ شەرقىي - جەنۇبىدىكى بىر قانچە يېزىنى يەر يۈزىدىن يوق قىلىپ تاشلىدى. مىڭلىغان ئادەملەر ئۆي - ماكانسىز قالدى.

ھىندىستان مۇناسىپ نامزات

«بىرلەشكەن مىللەتلەر تەشكىلاتىنىڭ بىخەتەرلىك كېڭىشىنى كەڭەيتىش توغرىسىدىكى قارار قوبۇل قىلىنغان تەغدىردە روسسىيە ھىندىستاننى ئۇنىڭغا كۈچلۈك ۋە مۇناسىپ نامزات بولالايدۇ دەپ ھېساپلايدۇ» دەپ بىلدۈردى روسسىيە تاشقى ئىشلار مىنىسترى ئىگور ئىۋانوۋ ھىندىستان تاشقى ئىشلار مىنىسترى جاسۋانت سىنگخنىڭ موسكۋاغا قىلغان سەپىرىنىڭ ئاخىرلىشىشى مۇناسىۋىتى بىلەن ئۆتكۈزۈلگەن مەتبۇئات كونفېرېنسىيەسىدە. ئى. ئىۋانوۋ سوھبەتلەر جەريانىدا «بىرلەشكەن مىللەتلەر تەشكىلاتىنى ئىسلاھ قىلىش، جۈملىدىن بىخەتەرلىك كېڭىشى تەركىۋىنى تەكۈپ ئاشتۇرۇش مەسىلىسى ھەققىدە سوز بولغانلىقىنى» خەۋەر قىلدى.

قىرغىز سومىنىڭ قىممىتى چۈشۈۋاتىدۇ

ئالتە ۋىللىقىغا قەدەم بېسۋاتقان قىرغىز ۋالیۇتىسى - سومىنىڭ ھالى كۈندىن - كۈنگە مۇشكۈللىشىپ كېتىۋاتىدۇ.

سومىنىڭ قىممىتى بولۇپمۇ ماي ئېيىدا سېزىلەرلىك دەرىجىدە چۈشتى. بايقىغۇچىلارنىڭ مولچەرى بويىچە، يىل ئاخىرىغىچە بىر ئامېرىكا دوللىرى 45 - 50 سومغا چىقىدىغان ئوخشايدۇ. بۇ ئوتكەن يىلنىڭ ئاخىرىدىكى باھا بىلەن سېلىشتۇرغاندا ئىككى ھەسسە ئارتۇق.

НЕЗАБЫВАЕМЫЕ ИМЕНА

Наши лидеры XX века

Известно, что в XX веке на территории Восточного Туркестана (Уйгурстана) непрерывно происходили народные волнения, дважды приведшие к восстановлению государственности. И хотя обе, официально провозглашенные республики явились результатом самоотверженной борьбы коренных народов Восточного Туркестана (Уйгурстана), к сожалению, до настоящего времени еще не достаточно знакомы широкой общественности имена лидеров народных движений. Именно поэтому здесь мы пытаемся лишь восстановить некоторые моменты биографий наиболее известных деятелей Восточного Туркестана (Уйгурстана) XX века.

Структура работы построена таким образом, что сначала мы даем биографические данные официальных руководителей:

1. Восточно-Туркестанской исламской республики 1933—1934 годов,
2. Восточно-Туркестанской республики 1944—1946 годов,
3. Коалиционного Правительства Восточного Туркестана 1946—1949 годов.

Затем нами даются биографии наиболее известных деятелей всего рассматриваемого периода.

И уже затем мы даем краткую биографическую справку об остальных деятелях, оставивших свой след в истории Восточного Туркестана.

Следует особо отметить, что мы включили в данную работу биографические данные лишь деятелей тюркоязычных народов, так как Уйгурстан (Восточный Туркестан) — в географическом смысле часть Единого Туркестана, а в историко-этнографическом смысле — родина уйгурского народа, и вторая родина — казахов, киргизов, узбеков и других тюрков.

Публикацию подготовил к печати Хамит ХАМРАЕВ.

Ходжа Нияз Хажи
(1889 — 1942)

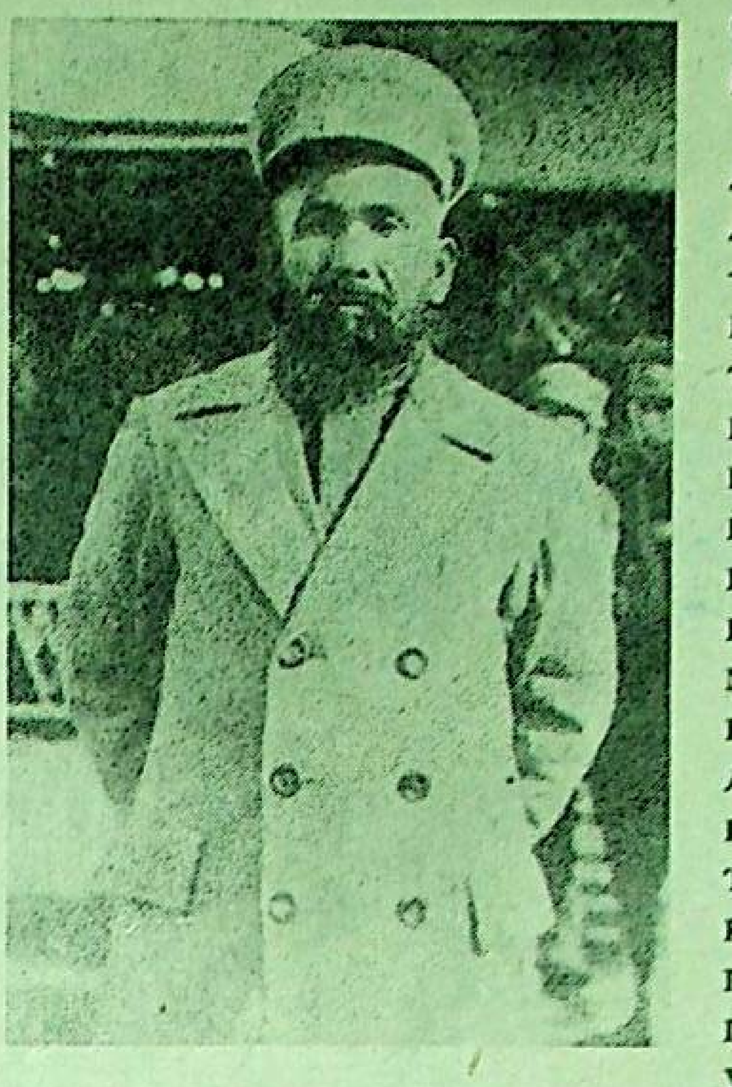

Ходжа Нияз Хажи родился в 1889 году в горном селении Тараати Кумулской области Уйгурстана (Восточного Туркестана). В 1911 году он с самого начала и до конца участвовал в восстании крестьян Кумулской области под руководством Тимура Хальпа. За участие в этом народном восстании, в 1925 году Кумулский хан — Шах Махсут присвоил Ходжа Ниязу Хажи титул «Народного заступника и полководца».

Ходжа Нияз Хажи был организатором народных волнений против китайского господства на территории Кумулской области. Восстание, начавшееся в феврале 1931 года, представляло собой грозную силу и очень скоро охватило всю территорию Уйгурстана (Восточного Туркестана). На Алтае восставшими руководил Шериф Хан, в Турфане — братья Максут, Мусул и Махмут Мухити, в Токсуне — Тохта Бек, в Бугуре, Кучаре и Аксу — Тимур Ахмет Хажи, в Кашгаре — Ораз и Усман Беки, в Хотане и Яркенде — Мухаммат Имин Бугра и Сабит Дамулла. Таким образом практически весь Уйгурстан (Восточный Туркестан) был освобожден от китайской оккупации.

В результате этого восстания, 12 ноября 1933 года со столицей в Кашгаре была провозглашена Восточно-Туркестанская исламская республика. Ходжа Нияз Хажи был объявлен Президентом этой республики.

К сожалению, это государство просуществовало недолго. Китайский губернатор — генерал Шен Шицай, для подавления восстания, обратился к военной помощи Советского Союза. Объединенные советско-китайские войска ликвидировали Восточно-Туркестанскую исламскую республику. Необходимо отметить, что по настоянию советских руководителей, Ходжа Нияз Хажи согласился занять пост заместителя Губернатора... Однако, через короткое время, согласно советско-китайского плана,более трехсот тысяч участников восстания во главе с Ходжа Ниязом Хажи были арестованы. Из них сто тысяч были убиты.

В апреле 1942 года Президент Восточно-Туркестанской исламской республики — Ходжа Нияз Хажи был убит в газовой камере. Его могила находится в Урумчи.

ТӘХМИН

2010-жилда болидиған өзгиришләр

Саһа мутәхәссислириниң тәтқиқат нәтижилири раст болса, 2010-жиллири төвәдикидәк өзгиришләрниң болиши күтлидекән.

— Нефтьниң орнини басидиған йеңи энергия мәнбәси 85 паиз әтирапида тепилидекән;

— Алий мәлумат алидиғанларниң нисбити һазирқидин 82 паиз жуқури болидекән;

— Экранлиқ телефон адәттики аилиләрдә 83 паиз умумлишидекән;

— Той қилишни халимайдиған әр-аяллар 80 паизға көпийидекән;

— Таллап туруп оғул яки қиз пәрзәнт көрүш 80 паиз реаллиққа айлинидекән;

— Дунияви характерлиқ әтрап муһитниң булғуниши 78 паиз еғирлишидекән;

— Рак кесәллиги 75 паих әтирапида тизгинлинидекән;

— Әрләрниң аяллар башқурушида хизмәт қилиши 73 паизға йетип, барғансири умумлишишқа йүзлинидекән;

— Қурғақчилиқ, қаттиқ соғ қатарлиқ тәбий өзгиришләр түпәйлидин йүз беридиған апәтләр 72 паиз әтирапида еғирлишидекән;

— Әр-хотунларниң никадин ажришиш нисбити 68 паиз әтирапида болуп, җиддий өрләйдекән;

— Җисманий меһнәтниң 63 паизини машина адәм-роботлар өз үстигә алидекән;

— Җинайәт өткүзүш нисбити өсүп, хәлиқниң аманлиғини муһапизәт қилиш әһвали 60 паиз яманлишидекән.

Жуқурида ейтилғанлар мутәхәссисләрнин тәхмини. Төвәндики бизниң;

Келәчәктә көридиғинимизму чағлиқла охшайду? Бүгүнки күнимизгә шүкри десәкму болғидәк...

تارىخىمىزنىڭ قانلىق سەھىپىسى

ئۆمرىمىز غەپلەتتە ئۆتۈپ كەتمىسۇن

(29 ـ ماي ـ غۇلجا قانلىق ۋاقەسىگە 37 يىل)

«يوق جاھان مۇلكىدە بىزدەك.
ئاجىزۇ ـ بىچارە خەلق.
زۇلۇم تىغى بىرلە باغرى
يۈز مىڭ پارە بولغان خەلق»

خەلقىمىز 20 ـ ئەسىردە بۇكۈنكىچە بېسىپ ئۆتكەن يول ـ تارىخى ھەققىدە ئويلىغاندا ھامان شائىر ئەۋەز ئۆتەرنىڭ ئەشۇ مىسرالىرى يادىمغا كېلىدۇ. سەۋەۋى، يۈز يىللار مۇقەددەم يېزىلغان ئەشۇ قۇرلاردا بىزنىڭ پاجەلىك قىسمەتلىرىمىز ئەينەن ئىپادىسىنى تاپقاندەك سېزىلىدۇ ماڭا. دەرھەقىقەت، ئاجىزلىغىمىز، توغرىراغى، دوست بىلەن دۈشمەننى، رىياكار بىلەن ھىيلىگەرنى بىر ـ بىرىدىن پەرىق قىلىش ئىقتىدارىمىزنىڭ تۆۋەنلىكىدىن «باغرى يۈز مىڭ پارە بولغان خەلق» بىز. ئويلاپ بېقىڭ: تۆمۈر خەلپىدىن باشلاپ تىخى يېقىندىلا باش ـ پانا بىرىشكە قۇدرىتى يەتمىگەن قازاقىستان قايتۇرۇپ بەرگەن ۋە خىتاي ئېتىپ تاشلىغان خەمىتلەرگە قەدەر ئارىلىقتا يەنە نېمىلەرنى بېشىمىزدىن ئۆتكۈزمىدۇق؟ ئۇلارنى بىر ماقالە ئەمەس، توم ـ توم كىتاپلارغا سىغدۇرۇش تەس. شۇڭا مەن ئۆزەم گۇۋاھ بولغان، بۇنىڭدىن 37 يىل مۇقەددەم تارىخىمىزغا قانلىق سەھىپە بولۇپ كىرگەن 29 ـ ماي ۋاقەسى ھەققىدە توختىلىپ ئۆتمەكچىمەن.

29 ـ ماي. غۇلجا قاتناش ئىدارىسى ـ ئاپتوستانسىيە. بۇ يەردە بىر قانچە كۈندىن بۇيان تەكرارلىنىۋاتقاندەك، بۈگۈنمۇ مىڭلىغان ئادەملەر گويا دېڭىز كەبى چايقالماقتا. كىملەردۇر قاتناش بىلىتىنى ئېلىش ئۈچۈن كاسسىغا تەلمۈرۈپ تۇرسا، قالغانلىرى، يەنى بۇرۇن بىلەت ئېلىۋالغانلارغا قورغاس چېگراسىغا قاتنايدىغان ژۈك ماشىنىلىرىنى تورت كۆز بىلەن كۈتۈشمەكتە. بەختكە قارشى بۈگۈن نە بىلەت سېتىلمىدى، نە ماشىنا بېرىلمەيۋاتاتتى. ئاساسەن ياشلاردىن تەركىپ تاپقان ئالامانىڭ قاتناش خادىملىرىدىن ماشىنا تەلەپ قىلىش [illegible] يىن قەتئىيلىشىپ كەتتى. بۇ ھالەت سائەت تەخمىنەن بەشلەرگە بارغاندا ئېلى قازاق ئوبلوسىنىڭ باشلىغى قۇرمانئالىنىڭ تەلەپكارلارغا بىۋاستە مۇراجىئەت قىلىشىغا ئېلىپ كەلدى. ئۇ كۆزنى يېتىش تەرەپتىكى ئىشىك بوسۇغىسىدا تۇرۇپلا: «بۈگۈندىن ئېتىۋارەن چېگرا يېپىلدى. كىمكى بىلەت ئالغان بولسا، كاسسىغا تىزىملىتىپ تاپشۇرسۇن، پۇلى قايتۇرۇپ بېرىلىدۇ...» دېيىش بىلەنتوينىڭ ئىچىدىن سېرىق چېچى گەۋدىسى بىلەن تەڭ كېسىلگەن ۋىكىرمە بەش ياشلار چامىسىدىكى، كۆرۈنىشىدىن رۇس قىزى قۇرمانئالى تۇرغان ئىشىككە چىقىش پەلەمپىيىگە كۆتىرىلىپ، «خالايىق! ئەمسە بىزگە نان، ئۈستى ـ باش، ئىش، ئەركىنلىك ياكى بولمىسا ماشىنا بېرىلسۇن!» دەپ تۇۋلىشى قۇرۇق ئوتۇنغا سەرەڭگە ياققاندەك بولدى...

سېرىق چاچلىق قىزنىڭ تىلغا ئالغانلىرى شۇ دەۋىر ئۈچۈن تولىمۇ ئورۇنلۇق تەلەپلەر ئىدى. بىرىنچىدىن: 1958 ـ يىلى ماۋچېنىڭ كوممۇنىلىشىش ئەمەلگە ئاشۇرۇلغاندىن بۇيان ئاچارچىلىق بىلەن كىيىم ـ كېچەك نورمىسى ھۆكۈم سۈرىۋاتاتتى. ئىككىنچىدىن: سابىق كېڭەش پۇخرالىرىغا بولغان مۇناسىۋەت سوغا قىلىشىپ، ئۇلارنى ئىش ئەمەس ئوزۇق ـ تۈلۈك، كىيىم ـ كېچەك نورمىلىرىدىنمۇ مەھرۇم قىلىش جارى قىلىنىۋاتاتتى. ئۈچىنچىدىن: ئەللىكىنچى يىللارنىڭ ئاخىرى ئېلىپ بېرىلغان «سايراپ ئېچىلىش»، «ستىل تۈزۈتۈش» ھەرىكەتلىرى جەريانىدا كۆپلىگەن غوللۇق كادىرلارنىڭ تۈرلۈك ـ تۈمەن تەقپىلەرگە ئۇچرىشى، ئىچكىرىدىن «ئاكا مىللەت» دەپ ئاتالمىشلارنىڭ سەلدەك ئېقىپ كىرىشكە باشلاشلىرى خەلقنىڭ كېلەچەككە بولغان ئىشەنچىنى سۇندۇرىۋاتاتتى. شۇ سەۋەپ خەلق تويى بايىقى سېرىق چاچلىق قىزنىڭ سۆزىدىن كېيىن داۋۇلغۇپ قۇرمانئالىنىڭ ئىچىشىغىچە ئېلىپ كەلدى. بىراق، ئۇ قاتناشنىڭ ئىچىدىن چىقىپ كېتەلمىدى. شۇ ئارىدا بىر قانچە ماشىنىدا يېتىپ كەلگەن قۇراللىق ئەسكەرلەرمۇ ئۇنىڭغا پانا بولالمىدى. خەلق تاش ئېتىپ ئۇلارنى ماشىنا كۆزۈۋىدىن باش چىقىرىشقا ئىمكان بەرمىگەندىن كېيىن كېتىشتى. ئادەملەر قۇرمانئالىنى ئارىغا ئېلىپ ئۇنىڭغا چىگارنى ئىچىشقا بۇيرۇق يازدۇرۇش مەخسىتىدە (سادىدىلىقنى قاراڭ) ئوبلاست پارتىيە كومىتېتىغا ئېلىپ كېلىشتى. قۇرمانئالى بولسا بۇ مەسىلىنى ئوبلاستلىق خەلق ھۆكۈمىتىسىز يېشەلمەسلىگىنى ئېيتىش بىلەن خەلق شۇ ياققا ـ دېيەرلىك خوشنا بىناغا نامايىش بىلەن يېتىپ كېلىشتى. ئەينەشۇ چاغ بۇ يەرگە ئالدىن ـ ئالا تەييارلاپ قويۇلغان پۇلىمىيوتلاردىن ئوق ئۈزۈلۈشكە باشلىدى. بىر نەچچە مىنۇت داۋام قىلغان ئوق يامغۇر بىلەن تەڭ كۆتىرىلگەن دات ـ پەرياتلاردىن كېيىن ھويلىنىڭ ئىچى قىزىل قانغا بويالدى. قۇرالسىز خەلق تىرە ـ پىرەڭ بولۇپ كېتىشتى...

شۇنداق قىلىپ، خەلقنىڭ تىنچلىق نامايىشى قانلىق پاجە بىلەن ئاياقلاشتى. بۇ كۈنى قانچىلىك ئادەمنىڭ ئۆلگەنلىگى خەلق ھۆكۈمىتى ھاجەتخانىسى، كارىزلارغا تىرىك كۆمۈلگەنلىگى، دوختۇرخانىلاردا ئۇكول بىلەن يوقىتىلغانلىغى ھازىرغىچە مەلۇم ئەمەس. سەۋەۋى، خىتاي مەمۇرلىرى يوقۇلۇپ كەتكەن كىمنىدۇر سۈرۈشتى قىلغانلارغا، «كېڭەش ئېلىگە قېچىپ كەتتى» دېيىش بىلەن قاتىللىغىنى سىر پېتىچە ساقلاپ كەلمەكتە. بۇنىڭغا ئۈرۈمچى رادىوسى تارقاتقان: «كېڭەش سوتسىيال جاھانگىرلىرى 1962 ـ يىلى قۇتۇرتۇش ئارقىلىق 60 مىڭ كىشىنى ئېلىپ چىقىپ كەتتى...» دېگەنلىرى ئاساس بولۇپ قالىۋەردى.

يوشۇرۇشنىڭ ھاجىتى يوق، ئوز ۋاقتىدا بىزبۇ پاجەگە شۇ دەۋر ۋەزىيىتى سەۋەپ بولغان، دەپ خۇلاسە چىقارغىنىمىز ھەقىقەت. ئەندىلىكتە بولسا، كېيىنكى ۋاقەلەرنى تەھلىل قىلىپ كورسەك، بۇلارنىڭ ھەممىسى ئىككى دولەت ئارىسىدىكى يەڭ سودىسىدىن باشقا نەرسە ئەمەس ئىكەن، دېگىمىز كېلىدۇ.

نېمە دېگەن كالتە پەم، سادىدە خەلق بىز، ھە؟ ئەكسىچە بولغاندا، ئاياقلىق ئەمەس، قانلىق ئوتەلمەيدىغان چىگارىنىڭ قانداقلارچە ئېچىلىپ قالغانلىغىنى، ماۋچىلارنىڭ ئۇيغۇر، قازاقلارنى ماشىنىغا سېلىپ قورغاسقىچە يەتكۈزۈپ قويۇشلىرىنىڭ ئاستىدا نېمە سىر بارلىغىنى ئويلىغان بولاتتۇق؟ ھە، بۈگۈن كېچىكىپ بولسىمۇ چۈشىنىۋاتىمىز، كېڭەشلەرگە ئادەم كۈچى، خىتايلارغا زېمىن، ياشلارنى قىرغىن قىلىش ھاجەت ئىكەن. كوممۇنا، «سايراپ ئېچىلىش»، «ستىل تۈزۈتۈش»... لەرئەينە شۇنىڭغا كورۈلگەن تەييارلىق بولۇپ چىقتى. كېيىنكى قانلىق ۋاقەلەر شۇنى ئىسپاتلاپ بەردى.

ئاخىرقى مەلۇماتلاردىن مەلۇم بولىشىچە، ھازىر خىتايدا ئايالاردىن بىر يۈز ئون بىر مىللىون ئەر ئارتۇق ئىكەن. 1962 ـ يىلدىن ئاشكارە ئېلىپ بېرىلىۋاتقان ۋەتەندىكى ئۇيغۇر ياشلىرىنى، ئاساسەن ئويلەنمىگەن ۋىكىتلەرنى ھەرخىل ئۇسۇللار بىلەن يوقۇتۇش، مەجرۇھ قىلىشلارنىڭ تۈپكى سەۋەۋى تۇرمۇش قۇرغىدەك تەگدىشى قالمىغان قىزلىرىمىزنى ئامالسىز خىتايلار بىلەن ئائىلە قۇرۇشقا ئېلىپ كېلىش، شۇ ئارقىلىق ئۇيغۇر دېگەن مىللەتنى ئاسسىمىلياتسىيە قىلىۋېتىش ئەمەس دەپ كىم ئېيتالايدۇ؟

خەلقىمىزدە، «خىتايلار ھاۋۇدا ژۆرۈپ توشقان ئوۋلايدۇ»، دېگەن گەپ بار. بۇ بىزدىن باشقا مىللەتلەر تا ھازىرغىچە چوڭقۇر چۈشىنىپ يېتەلمەيۋاتقان ھەقىقەت.

خۇداغا شۈكۈر، ھازىر دۇنيا ئويغاندى. ئاجىزلارنى ھىمايە قىلىدىغان كۈچلۈكلەرمۇ بار ئىكەن، كورىۋاتىمىز. بۈگۈن ـ ئەتە ئۇلارنىڭ بىزنىمۇ كورۇشى ئېھتىمالدىن يىراق ئەمەس.

ئۇمۇتسىز شەيتان». بىز ـ ئىنسان! ھاپىز شىرازىي: «جاھان قولغا كىرەر ئىتتىپاق بولساڭ...» دېگەن ئىكەن. بىز «ئىتتىپاق»قا ھوشيار بولساڭنى قوشۇپ ئۇمۇت بىلەن ياشايلى، دوستلار!.. ھە، ئۆمرىمىز غەپلەتتە ئۆتۈپ كەتمىسۇن، ھوشيارلىغىمىزنى يوقاتمايلى.

ئابدۇخالىق ماخمۇت.

www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قوليازمىلار ئامبىرى

سەھىھۇلبۇخارى جەۋھەرلىرى ۋە قەستەلانى شەرھى

ئىسلامىيەت ساۋاتلىرى

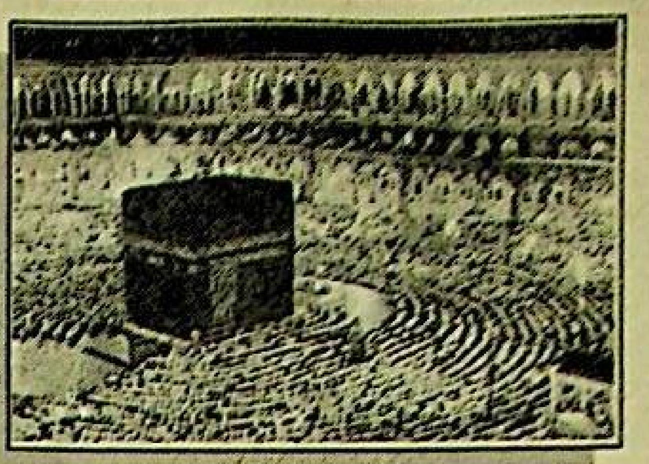

(داۋامى، بېشى ئۆتكەن ساندا)

سەئىد ئىبنى ئەبى ۋەققاس رەزىيەللاھۇ ئەنھۇ رىۋايەت قىلىپ مۇنداق دەيدۇ: «پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ۋىدالىشىش ھەججىنى قىلغان يىلى ئىغىر كېسەل بولۇپ ياتقىنىمدا مېنى يوقلاپ كەلگەن ئىكەن. مەن رەسۇلۇللاھقا: كېسىلىم ئېغىرلىشىپ قالدى. مەن مال - دۇنياغا ئىگە ئادەممەن. ماڭا مىراسخور بولىدىغان بىرلا قىزىم بار. دۇنيارىمنىڭ ئۈچتىن ئىككىسىنى سەدىقە قىلايمۇ؟ دېسەم، رەسۇلۇللا: ياق، دېدى. مەن يېرىمىنى قىلسامچۇ؟ دېسەم، رەسۇلۇللا: ياق، دەپ بولۇپ، ئۈچتىن بىرىنى قىلساڭ بولىدۇ، بۇمۇ كۆپلۈك قىلىدۇ. ۋارىسلىرىڭنى كىشىلەردىن تىلەيدىغان گاداي ھالدا قالدۇرغىنىڭدىن كۆرە باي ھالدا قالدۇرغىنىڭ ياخشى. ئاللانىڭ رازىلىقىنى ئىزدەپ خەيرى - ئېھسان قىلساڭلىكى، ساۋاب تاپىسەن، ھەتتا ئايالىڭنىڭ ئاغزىغا سالغان لوقما ئۈچۈنمۇ ساۋاپ تاپىسەن، دېدى.

***

ئامىر ئىبنى رەبىئە رەزىيەللاھۇ ئەنھۇدىن رىۋايەت قىلىدۇكى، پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام مۇنداق دېگەن: سىلەر جىنازىنى كۆرگەن چېغىڭلاردا، تاكى ئۇ ئۆتۈپ كەتكەنگە قەدەر ئۆرە قوپۇپ تۇرۇڭلار.

***

ئەبۇ ھۇرەيرە رەزىيەللاھۇ ئەنھۇدىن رىۋايەت قىلىدۇكى، پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام مۇنداق دېگەن: كىمكى ھازا ئۈستىدە ھازىر بولۇپ، ئاندىن جىنازا نامىزىغا داخىل بولسا، ئۇنىڭغا بىر قىرات ساۋاپ بولىدۇ، كىمكى جىنازا نامىزىغا داخىل بولۇپ، دەپنە قىلىشقىمۇ قاتناشسا، ئۇ ئادەمگە ئىككى قىرات ساۋاپ بولىدۇ. ئەبۇ ھۇرەيرە ئىككى قىرات دېگەن قانچىلىك كېلىدۇ، دەپ رەسۇلۇللاھتىن سورىغاندا، ئۇ ئىككى چوڭ تاغدەك كېلىدۇ، دەپ جاۋاپ بەرگەن.

***

ئەبۇ ھۇرەيرە رەزىيەللاھۇ ئەنھۇدىن رىۋايەت قىلىدۇكى، پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام مۇنداق دېگەن: ھەر قانداق بوۋاق تۇغۇلغان چېغىدا ئىسلام بىلەن تۇغۇلىدۇ، كېيىن ئاتا - ئانىسى ئۇنى يەھۇدىي قىلىپ چىقىدۇ، يە خرىستىيان قىلىپ چىقىدۇ، يە مەجۇسىي قىلىپ چىقىدۇ.

***

ئەبۇ ئەييۇب رەزىيەللاھۇ ئەنھۇدىن رىۋايەت قىلىدۇكى، بىر ئادەم پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامدىن: ماڭا نۇرغۇن ساۋاب ئېلىپ جەننەتكە كىرىشىمگە سەۋەپ بولىدىغان بىر ئىشنى ئېيتىپ بەرسەڭ، دېدى. باشقىلار، نېمە ئىش، نېمە ئىش دېيىشىپ كەتتى. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام: ئۇ چوڭ ھاجەت بىلەن كەپتۇ، دېدى ۋە ئۇ ئادەمگە: سەن بىر ئاللاغا ئىبادەت قىلىپ، ئۇنىڭغا ھېچ نەرسىنى شېرىك كەلتۈرمىگىن، پەرز نامازلارنى ئادا قىلغىن، زاكات بەرگىن، خىش - ئەقرىبالىرىڭغا سىلە - رەھىم قىلغىن، دېدى.

***

ئەبۇ ھۇرەيرە رەزىيەللاھۇ ئەنھۇدىن رىۋايەت قىلىدۇكى، پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام: كىمكى ئاللا ئاتا قىلغان پۇل - مېلىدىن زاكات بەرمىسە، ئۇنىڭ پۇل - مېلى قىيامەت كۈنى جاھىلدىن زەھەرى بار چوڭ تاز ئىلاننىڭ شەكلىگە كىرىپ، ئۇنىڭ بوينىغا يۆگىلىۋالىدۇ، ئاندىن ئۇنىڭ ئىككى زېڭىكىنى قاماپ تۇرۇپ: مەن سېنىڭ پۇل - مېلىڭ بولىمەن، سېنىڭ يىغقان غەزنەڭ بولىمەن، دەيدۇ دېگەن. ئاندىن: «بېخىللىق قىلغۇچىلارنى...» دەپ باشلىنىدىغان ئايەتنى ئوقۇغان.

***

ئىبنى مەسئۇد رەزىيەللاھۇ ئەنھۇ رىۋايەت قىلىپ پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ مۇنداق دېگەنلىكىنى ئاڭلىغان ئىدىم دەيدۇ: موشۇنداق ئىككى خىسلەتلىك ئادەملەردەك بولۇشنى ئارزۇ قىلساڭلار بولىدۇ، ئۇلارنىڭ بىرى ئاللا ئاتا قىلغان پۇل - مېلىنىڭ ھەممىسىنى تامامەن ئورۇنلۇق سەرىپ قىلغان، يەنە بىرى ئاللا بەرگەن قۇرئان ئىلىملىرى بويىچە ھۆكۈم قىلغان ۋە ئۇلارنى باشقىلارغا ئۆگەتكەن.

***

ئەبۇ ھۇرەيرە رەزىيەللاھۇ ئەنھۇدىن رىۋايەت قىلىدۇكى، پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام مۇنداق دېگەن: كىم ھالال كەسىپ بىلەن تاپقان مېلىدىن خورما چاغلىق نەرسە بولسىمۇ سەدىقە قىلسا (ئاللا پەقەت ھالال مالنىلا قوبۇل قىلىدۇ)، ئاللا ئۇنى ئوڭ قولى بىلەن قوبۇل قىلىدۇ، ئاندىن شۇ خورما چاغلىق نەرسىنى خۇددى سىلەرنىڭ بىرىڭلار تۆزىنىڭ تايچىقىنى ئۆبدان بېقىپ ئۆستۈرگەندەك ئۆستۈرۈپ، سەدىقە قىلغۇچى ئۈچۈن ئۇنىڭ ساۋابىنى تاغدەك زورا يېتىپ بېرىدۇ.

***

ئەبۇ ھۇرەيرە رەزىيەللاھۇ ئەنھۇدىن رىۋايەت قىلىدۇكى، بىر ئادەم پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامغا كېلىپ: ئى رەسۇلۇللا، قايسى خىلدىكى سەدىقىنىڭ ساۋابى ئەڭ چوڭ بولىدۇ؟ دەپ سورىدى. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام: سەن كەمبەغەللىشىپ قېلىشتىن قورقۇپ تۇرغان، باي بولۇشنى ئارزۇ قىلىپ تۇرغان، پۇل - مالغا ھېرىس بولۇپ تۇرغان، ساغلام تۇرغان ۋاقتىڭدا قىلغان سەدىقىڭنىڭ ساۋابى ئەڭ چوڭ بولىدۇ. سەدىقە بېرىشنى كېچىكتۈرمىگىن، كېچىكتۈرۈپ جان ھەلقۇمغا يەتكەندە، پالانىغا مۇنچىلىك بېرىڭلار، پوكۇنىغا مۇنچىلىك بېرىڭلار دېگىنىڭ بىلەن، بۇ چاغدا مال باشقىلارنىڭ قولىغا ئۆتۈپ كەتكەن بولىدۇ، دېگەن.

***

ئەبۇ ھۇرەيرە رەزىيەللاھۇ ئەنھۇدىن رىۋايەت قىلىدۇكى، پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام مۇنداق دېگەن: كىشىلەرگە ھەر كۈنى ئاسماندىن ئىككى پەرىشتە چۈشۈپ، ئۇلارنىڭ بىرى: ئى ئاللا، سېخى ئادەمگە ئۇنىڭ خەيرى - ئېھسان قىلىپ بەرگىنىنىڭ ئورنىنى تولدۇرۇپ بەرگىن دەيدۇ. يەنە بىرى: بېخىلنىڭ مېلىنى ترىپسىن قىلىۋەتكىن، دەيدۇ.

ئەبۇ ھۇرەيرە رىۋايەت قىلىدۇكى، ئۇ پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ مۇنداق دېگەنلىكىنى ئاڭلىغان: بېخىل بىلەن سېخى گويا كۆكسىدىن ئوقرىغىچە تۆمۈر تون كىيگەن ئىككى ئادەمگە ئوخشايدۇ. سېخى ئادەم خەيرى - ئېھسان قىلغانسېرى تۆمۈر تون تېخىمۇ سوزۇلۇپ، بەدىنى ئۈستىدە كەڭىيىپ، ئۇنىڭ قولىنىڭ بارماقلىرىنىمۇ قوشۇپ يېپىپ تۇرىدۇ، بەدىنىدە ئىزىمۇ قالدۇرمايدۇ. بېخىل ئادەم خەيرى - ئېھسان قىلماقچى بولسا، تۆمۈر توننىڭ ھەر بىر ھالقىسى ئۇنىڭ بەدىنىگە پېتىپ تۇرغاچقا ئۇنى كېڭەيتەي دېسىمۇ كېڭەيمەيدۇ.

***

ئەبۇ مۇسا ئەشئەرى رەزىيەللاھۇ ئەنھۇدىن رىۋايەت قىلىدۇكى، پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام: ھەر بىر مۇسۇلمان سەدىقە قىلىشى لازىم، دېدى. ساھابىلار: ئى رەسۇلۇللا، سەدىقە قىلىدىغان نەرسە تاپالمىسىچۇ؟ دېدى. رەسۇلۇللا: كەسىپ بىلەن شۇغۇللىنىش ئارقىلىق ئۆزىگىمۇ پايدا يەتكۈزسۇن، سەدىقىمۇ قىلسۇن، دېدى. ساھابىلار: ئۇنداق قىلالمىسىچۇ؟ دېدى. رەسۇلۇللا: ئاجىز، بىچارىلەرگە يار - يۆلەك بولسۇن، دېدى. ساھابىلار: ئۇنىمۇ قىلالمىسىچۇ؟ دېدى. رەسۇلۇللا: ياخشى ئىشلارنى قىلسۇن، يامان ئىشلاردىن قول تارتسۇن، بۇ ئۇنىڭ ئۈچۈن سەدىقە ئورنىدا بولىدۇ، دېدى.

(داۋامى كەلگۈسىساندا)

РЕДАКЦИЯ МЕҺМИНИ

Вито Фаэнца — Италиядә тонулған адәм. Һаятида көп нәрсини баштин кәчүргән. У Қазақстанда иккинчи қетим болуватиду. Вито жумһурийитимиздә дәсләпки қетим 1967-жили болуп кайткан.

Вито Фаэнца бу қетим жумһурийәткә Мәдәнийәт, әхбарат вә җәмийәтлик разимәнлик министрлигиниң тәкливи бойичә кәлди.

МӘН УЙҒУРЛАРНИ БИЛИМӘН

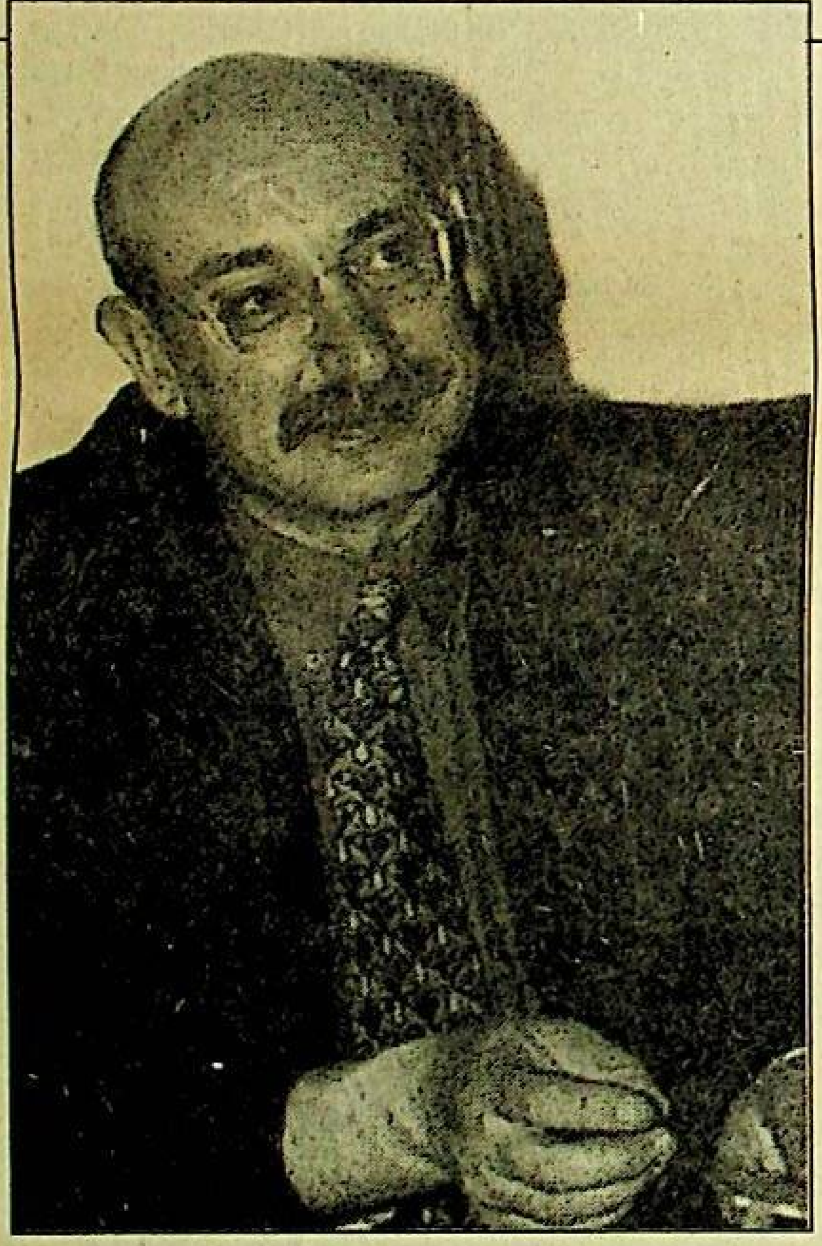

— Вито Фаэнца жапалири, Сизниң Қазақстанға қилған новәттики сәпириңиз немә билән бағлиқ боливатиду?

— Қазақстан мустәқиллиқ алғандин кейин Италиядә бу жумһурийәткә болған қизиқиш хелә ашти. Лекин, биз силәр вә силәрниң мәмликитиңлар һәққидә анчә көп билмәймиз, әпсус. Мана мошуниңға бағлиқ италияликләргә бу чоң даладики дөләтниң һәр хил регионлирини тонуштурушни мәхсәт қиливатимән. Мән Шәмәйдә болуп қайттим, әнди Атравға бармақчимән.

— Сизниң атақлиқ журналист екәнлигиңизни яхша билимән. Сиз өз вақтида Италиядә чоң қалаймиқанчилиқларни уюштурған «қизил бригадилар» дәп аталмиш тәшкилатниң ләшкәрлирини қуралсизландурушқа ярдәм бәргән мақалилар түркүмини елан қилған едиңиз.

— Һә, мана мошуниңдин кейин мениң һаятимға бир нәччә қетим ховуп туғулғанлиғини Сиз көз алдиңизға кәлтүрәләмсиз? Мән бир ишни қилсам уни ахириғичә йәткүзүшкә адәләнгән адәм. Бу мениң һаятий принциплиримниң бири.

— Вито, Сиз бир нәширгила ишләмсиз яки бир нәччә гезитлар билән һәмкарлиқтиму?

— Өзәмниң журналистик паалийитимдә көплигән гезит вә журналлар үчүн мақалиларни яздим. Һазирқи күндә Италиядә нәшир қилинидиған «Унита», «Панорама», «Мессаджеро», «Экспрессо» охшаш гезитлар билән һәмкарлишимән. Мән «Каррьеро де ля Серра» биләнму яхши мунасивәттә. Униңдин ташқири мән Америкида нәшир қилинидиған «Ньюс уик» журнали үчүнму мақалиларни язимән. Бәзидә Италия телевидениеси вә радиоси үчүнму репортажларни тәйярлаймән. Мәлумки, Ғәриптә барлиқ мәтбуат мустәқил, йәни дөләт қармиғида әмәс, шуниң үчүн мән «Чегарасиз репортерлар» тәшкилати биләнму йеқин мунасивәттә.

—Италия географиялик җәһәттин НАТО әллири ичидә Югославиягә хошна вә йеқин җайлашқан. Сиз Косоводики боһранға қандақ баһа берисиз.

— Биз италияликләр уруш апитини яхши билимиз. Шуниң үчүнму урушни халимаймиз. Бирақ биз үчүн хәлиқ қанчилик аз санлиқ болмисун, бу сәйярида мустәқил можут болуши наһайити муһим. Һазирқи күндә Италиядә Косоводин кәлгән албан қачақлири наһайити нурғун. Мән Албаниядә вә Югославиядә бир нәччә қетим болған. Бу йәрдики боһранда Милошевичниң көп гунаси бар дәп һесаплаймән. У Косоводики албанларға қарши этник тазилашларни уюштурған. Мәзкүр боһранни өлкигә течлиқпәрвәр күчләрни киргүзүш биләнла һәл қилиш мүмкин.

Италиядә уйғурларни вә уйғур муәммасини биләмду?

— Әлвәттә, биз уйғурларниң можут екәнлиги һәққидә билимиз. Лекин бу кәң даиридә әмәс. Биз үчүн Тибәт проблемиси көпирәк тонуш. Италиядә Далай-Ламиға вә униң паалийитигә чоң һөрмәт билән қарайду. Ойлайманки, силәргә тибәтликләр билән йеқин мунасивәттә болуш керәк, чүнки силәрниң муәммалириңлар әмәлиятта охшаш.

Шуни тәкитлигүм келидуки, силәрниң тәғдириңларға охшайдиған хәлиқләр өзлириниң еғирчилиқлири һәққидә васитичиләр арқилиқ гәп қилмай, бәлки хәлиқ ара конференцияләргә, кеңәшмиләргә вә башқиму баш қошушларға бевситә қатнишип турушни мәслиһәт қилған болар едим.

— Голландиядә Бирләшкән Милләтләр Тәшкилатиға кирмигән хәлиқләрниң тәшкилати можут. Униңда уйғурлар бәлгүлүк күчкә егә. Мениң көз қаришимчә, нәқ мошу тәшкилат бизниң арзу-арманлиримизни ейтиши керәк.

— Мән бу хилдики тәшкилатниң можут екәнлигини билимән. Бирақ мурәккәп әһвалда қалған һәр бир хәлиқ өзи һәққидә бевситә сөз қилиши керәк, дәп ойлаймән. Мүмкин бу техиму нәтиҗидарлиқ болған болар еди.

— Вито, Сизниң ишләш қабилийитиңизгә вә һәрикәтчанлиғиңизға қариғанда спорт билән шуғуллинидиған охшайсиз.

— Мән спорт билән хелә җиддий шуғулланған, һәтта волейбол бойичә Италия талланма командисиниң әзасиму болған. Мюнхенда болуп өткән Олимпиадиға қатнишип, медальму алған.

Мениң ишләш қабилийитимгә келидиған болсақ, мән өзәмниң сөйгән ишимни қиливатимән. Һәр хил тәклипләрдинму баш тартмаймән. Мәсилән, «Үчинчи миң жилликқа» дәп атилидиған тәшкилат өзиниң конгрессида мени мәтбуаткативи килип сайлиди.

— Сиз Мальта рыцарлири муқәддәс мәзһиви башлиқлириниң бири, Сизниң дин муәммалириға көз қаришиңиз қандақ?

— Әгәр Сизни мениң Ислам диниға болған көз қаришим қизиқтурса, у чағда очуқ ейтип берәй: мән Курьанниң тәрҗимисини бир нәччә қетим оқуп чиққан. Мениң йеқин бир достум Ислам дини бойичә мутәхәссис. У мени қизиқтуридиған бәзи бир сүриләрни чүшәндүрүп бериду. Маңа көплигән Ислам дөләтлиридә болушқа тоғра кәлди. Мән һәр хил дин вәкиллиригә яхши мунасивәт қилимән, һөрмәт билән қараймән.

— Вито, Сиз италиялиқ, йәнә келип неаполитанлик туруп французчә әркин сөзлишидекәнсиз.

—Италиялиқлар вә французлар тил тәрәптин йеқин хәлиқләр. Ойлайманки, келип чиқиш асаси бир болған қазақлар вә уйғурларму бирбирини яхши чүшинәр.

— Сизгә сөһбитиңиз үчүн көп рәхмәт.

— Сизгиму рәхмәт.

Сөһбәтләшкән
Хәмит ҺӘМРАЕВ.

ЙЕҢИ ЗАМАН ВӘ УЙҒУРЛАР

БИЗДИКИ ӘБГАЛИҚ, ЯКИ ВӘТӘННИҢ ҚӘДРИГӘ ЙӘТМӘСЛИК

БҮГҮНКИ йәр шарида пәкәт бирла Уйғур Автоном райони бар. У болсиму, Шинжаң-Уйғур Автоном районидур. Йәр мәйдани 1 миллион 710 миң квадрат километр келидиған, әлмисактин тартип «алтун тавақ» дәп пәхирлик нами бар бу мислисиз бай зимин уйғур миллитиниң ата мирас дияри, умумий уйғур гәвдисиниң мәңгүлүк һаятлиқ мәнбәси, шудақла җаһан уйғурлириниң зака юрти, йилтизгаһи вә сиғиниш киблигаһидур.

Мәзкүр вәтәнниң қәдригә йетиш вә уни гүлдәндүрүш бүгүнки заман уйғурлириниң биринчи борчи вә муқәддәс вәзиписидур. Бирақ, әбгалиқ иллити билән зәиплишкән адәмлиримиздә бу хил тонуш, бу хил аң вә бу хил зөрүр туйғу толиму камчил. Биздики әбгалар надан вә жаһил, кануншунаслар һәкикәтәнму алим. Бирақ биздики әбгалар өзигә вә өз кериндашлириға бәкму залим! Билиш керәкки, бир милләт үчүн ейтканда, ана макан демәк, әмәлиятта адаққий мәвжутлуқ демәктур.

Һекайәт: Йәһудийлар бу дунияддики әң кедимий вә әң мәдәний милләтләр катариға кириду. Улар узақ кедимий заманлида йәһудий динини ижат килип, дунияға муәййән әқидә асасида өмлүшүп яшашниң нәмунисини яритип бәргән уюшқан милләт болуп санилиду. Бирақ кейинчә уларниң ичидә әбгалиқ иллити ямрап кетип, бу илләткә гириптар болғанларниң бәк шәхсийәтчилиги, бәк бекиндичилиги вә берәһимлиги касапитидин, шундақла йәнә башка тарихий сәвәпләр түпәйлидин улар буниңдин тәхминән миң жиллар бурун өз юртидин һайдап чиқирилип, юрт-макансиз қара сәргәнданларға айлинип қалған.

Өз вәтинидин һайдалған, қара сәргәнданға айланған йәһудийлар йәр шарида беши қайған, пути тайған бойичә екип жүрүп, дунияниң түрлүк булуң-пушқақлиридин өзлирини тирикчилик, жаһандарчилик вә күн кәчүрүш пурсити билән тәмин етидиған жай издиди. Дурус, дәсләпки чағларда, улар өзлириниң сода-тижар эттики маһирлиғи билән бәзи дөләтләрдә хелә яхши күн көрди. Өзлириниң ишчанлиғи вә илим-пәндики ижатчанлиғи билән һәр қайси әл зиялилириниң сепидә бир мәһәл тегишлик орунға егә болғанму болди. Ким билиду, улар бәлким өз вәтинидин һайдап чиқирилип, сәргәнданларға айлинип қалған дәсләпки чағларда: «Бизниң мошу ишчан қолимиз билән пикирчан бешимизла болидекән, жаһанниң һәр қандақ йеридә һәр қандақ адәмниң қолидин нан тепип йәләләймиз вә дунияддики һәр қандақ һалавәттин бәһриман болалаймиз» дәп ойлиған болғиди? Бирақ, рәһимсиз реаллиқ, көз жумғини болмайдиған әмәлият шу болдики, уларниң ишчан-әмгәкчанлиғиму, һәтта уларниң зеһни закавәтлик, әқиллиқлиғиму, һеч қандақ бир ят әлдә уларға адаққи растчилик, әбәдийлик, параванлиқ вә хатиржәмлик яритип берәлмиди. Вәтәнсиз йәһудийлар «дунияда әң мәдәний милләт биз» дәп мәйдисигә муштлайдиған европалиқлар алдидиму, әң ақ көңүл, жугач азияликлар алдидиду ахирки һесапта, охшашла һәкикий кишилик һоқуқидин мәһрум болуп, хару-зарлиқтин башқа һеч бир раһәт көрмиди. Ахирида иккинчи дуния уруши мәзгилидә қолида төмүрниң сунигиму болмиған 6 миллион йәһудий «жаһанда һәммидин үстүн биз» дәп марш оқуйдиған германлар тәрипидин өлтирилип, худди явайи ешәкни сойғандәк союлди вә терисидин тулум қилинип, йеғида совун ясалди. Тәхминән миң жиллиқ кәчүрмиш-сәргүзәштә вә әмәлий факт уларға шундақ жавап бәрдики, вәтини, зимини бар милләт дегән шу дәрижидики кәң ихтиярлиққа вә шу дәрижидә чәксиз һоқуққа егә болидики, улар муһажир милләтни халиса зиминида турғузиду, халиса қоғлап бир болмиғур бәдьнам билән уни туткун қилип түрмигә солайду. Халиса бир йоқилаң бөһтан билән уни дамға чүширип, куш қилип олайду. Шундақ, рәһимсиз фактлар билән толған узақ әсирлик вәтәнсизлик, юрт-макансизлик ахирида йәһудийларни женидин жақ тойғузған. Шундақла уларни ойғитип, дилиға Вәтән укумини чоңқур қилип ойғузған!

Мин шүкрики, сехи тәбиәт уйғурға дунияддики һәр қандақ кәвимниң зоқини кәлтүргидәк мислисиз гөзәл бир зиминни ата қилған. Бу зиминда, мәйли Или бостанлиғи, мәйли Турпан үзүмзарлиғи, мәйли Қарамай нефтьлиғи, мәйли Корла нәшпүтзарлиғи, мәйли Куча өрүкзарлиғи, мәйли Қәшқәр анар-әнжүрзарлиғи, мәйли Йәкән янақзарлиғи вә мәйли Хотән үжмәзарлиғи болсун, һәр қайси өзлиригә хас болған алаһидиликлири билән бу диярда Тәклимакан, Тарим, Жуңғар дәп атилидиған ғайәт зор ғәзинә амбарлири бар. Бу зиминниң байлиқта тәңдашсизлиғиға пүтүн дуния һәйраттә, бәлки жеми аләм аңа зоқмәндәк!

Жаһан уйғурлири үчүн ейтқанда, әң мәишәтлик, әң хатиржәм, әң мәзмунлуқ вә әң мәнилик турмуш ахирки һесапта мошу мубарәк зиминда. Униң чөлиму, көлиму уйғурға өз. Бу диярниң шәһәр, базириму, сәһра, мазириму уйғурға өз. «Өз өйүмниң хушлиғи-пут қолумниң бошлуғи» дәп уйғур пәкәт мошу зиминдила ечилип-йейилип уйғурчә олтирип, уйғурчә қопуп жүрәләйду. Пәкәт мошу диярдила қилчиму қисилмай, азирақму йетиркимай уйғурчә ойнап, уйғурчә сөзләп күләләйду. Бу зиминниң тағу-ташлириму уйғурға: «мән сениң» дәп иллиқ бақиду. Бу зиминниң дәрия-еқинлириму уйғурға: «мән саңа хас!» дәп жилвилиқ ақиду. Шуңа уйғур бу зиминни толиму әтивалиши, бу диярни бәкму әзизлиши, «ана маканниң өз балиси» лиқ туйғуси билән ана маканниң қәдиргә һәкикий йосунда йетиши лазим. Әгәр кимки бу зиминниң қәдиргә йәтмисә, тузкорлуқ тоқи-ләнити билән шәрмәндә болғай ақивәттә!

Ана маканниң қәдиргә йетиш алди билән ана маканиң барлиғиға, тағ далалириға, екин-дәриялириға, юрт-қирлириға, вә мәһәллә-койлириға йүксәк мәсьулийәт туйғуси билән егидарчилиқ қилишни баш бәлгә қилиду. Зимин сениң екән, бу һалда униңда үндүрүлгән һәр тал гүл-гияһиму сениң ғожайинлиғиң гәвдилинип туруши керәк. «Дөң көврүк» әслидә сениң әждадиң бена қилған коча екән, у һалда уни сени туққан ананниң тили билән һемишәм «Дөң көврүк» дәп атиғинки, әксичә һәргизму әбжәшләштүрүп «Әрдучо» демә. «Нур бағ» сениң тилиң билән аталған шундақ гөзәл нам. Һалбуки уни «Минйвән» дәвалдиң. Буниң билән әмәлиятта һәм тилиңни, һәм дилиңни йоқаттиң. Бехәстилигиң вә һамақәтлигиң Үрүмчи кочилирини «Беймин», «Нәнмен» ләштүрүп болди. Әнди бу илләтни бүйүк боваң Мәһмут яшиған уйғурниң бөшүк шәһәрлиридин болған Кашнәргә сөрәп берип, әлмисактин тартип «Яр бағ» нами билән атилип кәлгән көврүкни «Бейдачав», «Төшүк дәрваза» атилип кәлгән кедимий кәльә дәрвазисини «Дунмен» аташқа райиң бериватиду. Бир убдан «Түмәнкүл» дегән намни ташлап, «Дунху» аташқа тилиң келиватиду. «Уйғур Автоном районидин» «Уйғурни» чиқирип ташлап, «Автоном район» аташқа дилиң йол бериватиду. Бу әбгалиғиң болмай зади немә?!

Билгинки, бир юрт-маканниң исим-нами шу жайниң ғожидарлиқ тарихидин гувалиқ беридиған мәңгү жикилмас абидә. Уни қандақ ишлитиш сениң ихтияриңдикила иш әмәс, бәлки у әждатлардин әвлатларға мирас қалидиған амаләт намайәндә!

Ана маканниң қәдригә йетиш, ана маканни куруш, ана маканниң әтиси вә узақ кәлгүси үчүн селиватқан тәрәққият бенасиға өз қоли билән хиш қоюшни асаслиқ мәзмун қилиду. «Биз мошу зиминда туғулуп өскән. Бу, бизниң ата мирас дияримиз» дәп һөкүрәп коюп, ичип-чечипла жүрсән ана маканиңни сөйгән. ана маканиңниң қәдригә йәткән болмайсән. Ана маканиңниң қәдригә йәтсән, өзәңниң гелиң үчүнла әмәс, бәлки йәнә ана маканиң үчүн, умумий хәлқиң үчүн тәр төкүп ишләйсән, юртиң үчүн жанпидалиқ билән әмгәк қилисән. Өз әмгигиң билән яратқан нәтижәңни бу зимин үстигә өзәң бирму-бир тизисән вә уни жаһан әһлигә намайиш қилип көрситисән. Көрситип бақә, кени, юртиңдики қайси заманивий курулуш, қайси егиз бенани сән лайиһәлидиң? Қайси машина, қайси учақни сән ясидиң? Сәндә қанчә учқучи, қанчә нефть чарлиғучи, қанчә алтун канлирини кидирип тәкшүргүчи бар? Әгәр сән өзәңни, өз миллитиңни башқилар билән селиштуруп, бу жәһәттики йетишсизлигиңни сәзсәң, муһими камчилигиңни етирап қилсаң, бу һалда маарипқа-адәм тәрбийәләшкә болған тонушиң ашиду. Пәрзәнтләрни түрлүк илим-пән саһаси бойичә, ялғуз ижтимаий пән бойичила әмәс, бәлки тәбий пәнләрниң һәр қайси түрлири бойичиму зор түркүмләп тәрбийәләшниң зөрүрийити вә тәхирсизликкә болған көз қаришиң кетип қалған калләңни басиду.

Милләт, Вәтән үчүн ишләп, хәлқи-аләм қайил болғидәк нәтижә яритиш илим-пән ихтидаридин келиду. Илим-пән ихтидарини болса, пәкәт мәктәп, хусусән алий пән-техника мәктәплирила йетиштүрәләйду. Сән бир уйғур аилисисән. Әгәр өйүңдә бирәр алий мәктәп оқуғучисиму болмиса, бу чоң номуслуқ иш. Һалбуки, өзәң аз йесәңму, жапа тартсаңму, риязәт чәксәңму пәрзәнтиңни мәктәпкә бәр, оқут. «Маңа башқилар адәм тәрбийәләп бәрмиди» дәп һеч кимдин ағринма. «Баламни оқутуп қоймиди» дәп, һеч кимдин зарланма. Бадам доппаңға таянғичә, шу бадам доппанниң астидики сағлам калләңға таян.

Ана маканниң қәдригә йетиш әмгәк арқилиқ, күрәш арқилиқ вәтәндаш сорунида һәқлиқ орунни тепишни адаққи мәхсәт қилиду. Ана макан бир инсан үчүн тәңдиши йоқ, түгимәс байлиқ. Бир инсан үчүн һәр қандақ нәрсә болмиса болидики, өз макани болмиса зади болмайду. Макансиз адәм бәжайики егиси йоқ ешәккә охшайду. Егиси йоқ ешәкни ким көрсә, шу миниду. Халиғиничә ишлитип, көтигә тепиду. Макансиз адәмни башқилар ешәктинму бәттәр харлайду. Бирақ ана макан дегән ундақ ғайиптин мирас қалған һеликидәк баңкиға селип қоюп, пайда-өсүмини елип хәшләп, аптапта сунайлинип йетип күн өткүзсиму болидиған өлүк байлиқ әмәс, бәлки у пәкәт үзлүксиз һалдики маддий ишләп чиқириш күриши вә изчил һалдики мәнивий күрәшләр билән қувәтләндүрүлүп, күчләндүрүлүп турушқа муһтаж жанлиқ байлиқтур.

Ана макан дегән әмәлиятта ана макан үчүн жанпидалиқ билән ишләйдиғанларниң макани болиду. Униң қәдригә йетидиған адәм аңлиқ һалда ана макани үчүн жан көйдүрүп ишләйду. Билгән адәмгә бүгүнки дунияниң мәдәнийәт сорунида мундақ бир алаһидилик һөкүм сүрмәктә. У болсиму, түрлүк милләтләр вә инсанлар вәтәнпәрвәрлик, милләтпәрвәрлик туйғусини өз қәлбигә мәһкәм пүккән һалда илмий рикабәт қилип, һәр қайси өзлириниң кейинки әсирдики мәвжутлуқ орнини чәңләштин ибарәт. Һалбуки, сән, мән вә у-биз уйғурлар пәкәт әмәлий әмгигимиз арқилиқ, күрәш арқилиқ мубарәк дияримизниң қәдригә йетидиғанла болсақ, жаһандики түрлүк милләтләр қатарида бизниңму бешимиз егиз, сөзимиз бегиз болиду. Кейинки әсирниң мәдәний һалавәт вә миддий дарамәт дәстихинида болса, егилигән орнимиз өзмизгә йәткидәк кәң, еришкән несвимизму һеч болмиғанда башқилар билән тәң болиду.

Ана маканниң қәдригә йетиш дегәнлик, қәдинас булақниң сүйини ичип, кедим жайни бесип, бир өмүр йетиш дегәнликму әмәс. Уйғурда: «Мусапир болмиғичә мусулман болмас» дегән удум мақал бар. Бу «адәм өз маканиниң қәдригә йетидиған һәкикий бир вәтәнпәрвәр инсан болуш үчүн, юрт кезип, жаһан көрүп сәпәр қилиши мусапир» (сәпәр қилған адәм) болуши шәрт дегәнлик болиду. Мошу мәнидин елип ейтқанда, өз маканини сөйүш туйғуси вә милләткә көйүш муддиасини чиқиш қилип, илғар әл вә алға кәткән хәлиқләрдин үгиниш үчүн башқа юрт, чәт әлләргә сәпәр қилиш, һәтта маканлишип иккинчи юрт ечишму интайин муһим. Чүнки башқа юрт, чәт әлләрдә турупму өзиниң Вәтини вә өзиниң миллити үчүн наһайити убдан хизмәтләрни қилғили, бәлки алаһидә муһим төһпиләрни қошқили болиду. Бирақ өз диярдики қисмән начар муһит вә өз юртидики мәлум қийинчилиқлар түпәйлидин вәтәнни тәрк етип яқа юрт, чәт әлләргә чиқип кетиш, кәткәндиму шу кәткәнчә худди деңизға ташлаватқан таштәк из-дәрәксиз йоқилип кетиш, өзини туққан, әждадини баққан вәтинини һеч қандақ бир әмәлий паалийити билән ядәтмәй, чәт әлдә бир өмүр кандидат пухра болуп өтүш-бу кам дегәндиму өз вәтинигә йүз келәлмигәнлик болуп санилиду, әлвәттә. Йәнә десәк, чәт әлләрдики һәр қандақ муһажирниң турмуши, күни шу адәмниң муәййән-конкерт иштики шәхс ихтидарининиң үстүн яки төвән болушиға бағлиқ болғандин башқа әң муһими, шу кишиниң әсли вәтининиң күчи, ана юртиниң йүзи вә өз дияр хәлқиниң хәлиқ арала тутилиған орниға бекип болиду. Әгәр вәтиниң күчлүк, хәлқиң йүзлүк, дияриң хәлиқ аралиму һөрмәтетиварлиқ болса, у һалда муһажир болсаңму, чәт әл, яка юртларда кәддиңни рус қилип «гүс-гүс» ләссәп жүрәләйсән. Әксичә болса, һеч гәптин һеч гәп йоқ зарлинисән. Беһудә бозәк болуп харлинисән. Йәкүн шуки, өз зиминиңни әзизлә, өз Вәтиниңни кәдирлә! Чүнки сениң иззитиң өз Вәтиниң билән томурдаш, сениң кәдир-киммитиң өз дияриң билән өмүрдаштур!

Биздики әбгаларниң вужудида ана маканни кәдирлимәслик иллити билән кошгезәк мәвжут болуп келиватқан нәрсә өзиниң киммитини өзи билмәслик нухсанидур. Уйғур бу зиминға меһман аһали әмәс, бәлки йәрлик аһалә. Уйғур бу зиминда аз санлиқ милләт әмәс, бәлки көп санлиқ милләт. Түврүк милләт, ғожайин милләттур!

Дунияда һеч бир инсан «як, ундақ әмәс» дәләлмәйдиған әмәлият шуки, уйғур киммәтлик, уйғурниң зимини киммәтлик. Шуңа жаһанда не-не алимлар әждадини әвладиға улап, уйғурни тәткиқ қиливатиду. Уйғур әқиллик, Мәһмут Қәшкәрий, Йүсүп Хас Һажип, Молла Сайрамилардин кейин уйғурларда алим түгәп қалғини йоқ. Халмурат Ғопурдәк нәвкиран алимлар онлап чиқип, йүзләп йетишип, илим-пән мәйданида бүйүк нәтижиләр казинип келиватиду. Уйғур мәдәнийәтлик. Уйғурниң 12 муқами дунияға тәңдиши йоқ мәдәний мирас болуп, китьәләр ара яңраватиду. Демәкки, уйғурниң һеч бир милләттин қалғичилиғи йоқ!

Инсан үчүн өзини чағлимайлап уруш, қанчилик нухсан иш болса, өзини халис тутуп, өзини толуқ, лилла баһа билән өзигә ишәнч турғузушму шунчилик яхши вә шунчилик убдан иш. Чүнки һаятлиқтики һәр қандақ нәтижә вә ғәлибә йетүк ишәнчини өзигә мустәһкәм һул қилиду. Һәр қандақ зәпәр вә нүсрәт камил иманни өзигә мәзмут һул қилиду!

Шу тапта, идрәк билән зәң салсаң, реаллиқтин нида шундақ: сән уйғур өзәңниң киммитиңни өзәң толуқ билишиң керәк. Өзәңниң йүксәк баһалиқ киммитиңгә өзәң ишинишиң, шуниң билән бир вақитта, өзәңни һаман башқиларниң арқисида турушқила лайиқ чағлайдиған, өзәңни һемишәм башқилар бурниңдин йетиләп жүрүшкә мунасип һесаплайдиған мәһкүм мүжәзликни қәтьий чөрүп ташлишиң лазим. Билмәк керәкки, инсан өзиниң киммитини билгәндила, андин униңда жасарәт болиду. Адәм жасарәт билән күрәш қилип яшиғандила, андин униң турмушида һәкикий мәззә вә чин һалавәт болиду!

Егиз-бурниңниң учинила көрмәй, жирақка нәзәр ташлап туруп ойлан, әбга!

Тәклимаканий.

ئەۋلاد گۇرۇپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قوليازمىلار ئامبىرى

Тайна, сохранявшаяся по сегодняшний день

Әмин АМИРБАЕВ

(Начало в предыдущем номере).

Примерно на 1700 км Советский Союз граничит с китайской провинцией Синьцзян (Восточный Туркестан-ред). Этой провинцией около десяти лет правит китайский милитарист Шэн Шицай, который пришел к власти и до последнего времени держится у власти с нашей военно-политической и экономической помощью. С началом Великой Отечественной войны, воспользовавшись отвлечением внимания Советского правительства к советско-германскому фронту, Шэн Шицай на первых порах замаскированно, а со временем явно, открыто, стал проводить против СССР враждебную политику.

Товарищ Сталин и Советское правительство долго терпели недружелюбные, а порой явно открытые враждебные наскоки этого скрытого гоминьдановца Шэн Шицая. Но нашему терпению пришел конец.

Пришел конец терпению местного, некитайского населения провинции, изнывающей под гнетом колонизаторской политики Шэн Шицая. На бескрайних просторах Синьцзяна (Восточного Туркестана) давно идет подпольная антигоминьдановская, атишэншицаевская борьба народов провинции. Отдельные представители этих подпольных организаций неоднократно обращались к нам за помощью. В свое время их просьба не находила сочувствия и поддержки с нашей стороны.

Принимая во внимание измену Шэн Шицаем своим ранее провозглашенным заявлениям о дружбе с Советским Союзом и открытый его переход на позиции реакционной чанкайшистской клики, по рекомендации центра советской разведки Политбюро ЦК ВКП(б) 16 мая сего года приняло решение оказать всемерную военно-политическую поддержку антигоминьдановской борьбе населения Синьцзяна (Восточного Туркестана) против гоминьдановского господства.

Это решение Политбюро возлагает на нас, советских разведчиков, проводящих разведывательную работу в Синьцзяне (Восточном Туркестане) большую ответственность.

Мы сегодня пригласили вас сюда, чтобы поговорить о наших конкретных мерах по осуществлению в жизнь этого важного, исторического решения.

Прежде чем перейти к обмену мнений, давайте, послушаем начальника первого, разведывательного, управления нашего наркомата госбезопасности СССР генерал-майора Фитина Павла Михайловича об оперативной обстановке в этой китайской провинции.

Итак, внутриполитическая обстановка в Синьцзяне (Восточном Туркестане) с 1942 года характеризуется стремлением Центрального правительства Китая под видом создания Второй оборонительной базы сопротивления Японии захватить Синьцзян (Восточный Туркестан) и превратить его в антисоветский плацдарм. Дело началось с того, что группа деятелей Центрального Китая, руководимая военным министром Кэ Инцином и заместителем начальника генштаба чанкайшистской армии, лидером мусульман Китая Бай Чунси, официально поставила перед Чан Кайши вопрос о полном подчинении дубаня (генерал-губернатора кит.) Синьцзяна (Восточного Туркестана) Шэн Шицая Центральному правительству, не останавливаясь перед применением активных средств, включая ввод туда войск, преданных Чан Кайши и организацией восстания синьцзянских мусульман против Шэн Шицая. Они заявили Чан Кайши, что без разрешения вопроса о Синьцзяне (Восточном Туркестане) нельзя будет разрешить вопрос о борьбе с коммунизмом в Китае и что именно сейчас наступил наиболее благоприятный момент для его выполнения. В марте 1942 года во временной столице Китая — Чунцине состоялось совещание с участием Хэ Инцина и Бай Чунси под руководством Чан Кайши, которое решило организовать в Урумчи штаб-квартиру Чан Кайши, который заявил: «Если Шэн Шицай не будет выполнять распоряжения Центрального правительства, то мы заставим его подчиниться военной силе, а влияние СССР, который хозяйничает в Синьцзяне (Восточном Туркестане) — надо парализовать». Для ведения предварительных переговоров с Шэн Шицаем, Чан Кайши направил в Урумчи своего представителя в Чунцине Чжан Юаньфу, которому он поручил добиться согласия Шэн Шицая на организацию в Урумчи его штаб-квартиры.

Последующие события дают основания полагать, что свою миссию в переговорах в Урумчи Чжан Юаньфу выполнил успешно. В начале июля 1942 года Синьцзян (Восточный Туркестан) посетил командующий 8-м военным округом в Ганьсу Чжу Шаолян. После доклада Чан Кайши, он 19 июля снова прибыл в Урумчи и предъявил Шэн Шицаю следующие требования:

1. Впредь Шэн Шицай остается только чжуси, т. е. председателем провинциального правительства. Вместо поста дубаня (генерал-губернатора) в Урумчи учреждается пост комиссара Синьцзянского пограничного района, присланного из Центра.

2. Из известных шести принципов управления Синьцзяном (Восточном Туркестаном), объявленных в свое время Шэн Шицаем, исключить пункт о дружбе с СССР. Это требование Чан Кайши оправдывал тем, что сейчас помимо СССР союзниками и друзьями Китая являются Америка и Англия.

3. Из тех же шести принципов исключить пункт о борьбе с империализмом, так как он якобы направлен против Америки и Англии, союзников и друзей Китая.

4. Ликвидировать синьцзянские провинциальные банки, валюту и перейти на денежную систему Центрального Китая.

5. Все горно-промышленные организации, у кого бы они не находились, изъять и передать в ведение Центрального правительства Китая.

Вскоре после этого, в конце августа, в Урумчи прибыли Лян Ханьцао, назначенный руководителем провинциального комитета гоминьдана и У Цзесян — уполномоченный МИД а Китая.

Вот такова политика Центрального Китая, направленная на полное подчининие Синьцзяна (Восточного Туркестана) себе и имеющаяся конечной целью превращение этой провинции в плацдарм для борьбы с Советским Союзом.

Теперь о позиции Шэн Шицая.

После вероломного нападения гитлеровской Германии на Советский Союз, Шэн Шицай резко изменил свое отношение к нам, хотя словесных заявлений о верности принципу дружбы с СССР с его стороны было немало. Постепенно Шэн-дубань, сбросив маску дружелюбия с СССР, совершил ряд недружелюбных актов. Началось с того, что клика Шэн Шицая обвинила ряд официальных советских представителей и других советских работников в Синьцзяне (Восточном Туркестане) в троцкистской деятельности. Это обвинение было шито белыми нитками и в действительности носило личностный характер против них, а также замаскированную антисоветскую направленность. Интересно, что эта кампания совпала с массовыми арестами наиболее прогрессивной и просоветской части военных и чиновников гражданских учреждений Синьцзяна (Восточного Туркестана). Полиция провинции, превращенная в личное оружие Шэн Шицая, открыто ведет работу против советских учреждений и советских граждан. Прикрываясь болезнью, Шэн-дубань прекратил всякое общение с советскими представителями в Синьцзяне (Восточном Туркестане). Это такое его поведение получило отражение в отношениях офицеров армии дубаня и чиновников провинциального правительства к советским инструкторам и советским специалистам на китайской службе. Этого ему показалось мало, и Шэн Шицай обвинил советского генконсула Бакулина и главного военного советника Ратова и других советских представителей в подготовке «заговора против Синьцзяна (Восточного Туркестана) и Советского Союза.

(Продолжение следует).

ئۆتمۈشكە نەزەر

هازىرغىچە مەخپىي تۇتۇلغان سىر

(داۋامى، بېشى ئۆتكەن ساندا)

— كېڭەش ئىتتىپاقى خىتاينىڭ شىنجاڭ ئۆلكىسى (شەرقىي تۈركىستان) بىلەن تەخمىنەن 1700 كىلومېتىر ئارىلىقتا چېگاراداش. بۇ ئۆلكىگە ئون يىل مابەينىدە خىتاي مىلىتارىستى شىڭشىسەي ھۆكۈمرانلىق قىلىپ كېلىۋاتىدۇ. ئۇ بىزنىڭ ھەربىي ـ سىياسىي ۋە ئىقتىسادىي ياردىمىمىز بىلەن ھاكىمىيەت ئۈستىگە چىققان ۋە ئاخىرقى ۋاقىتلارغىچە ئەينە شۇ ياردەملەر تۈپەيلى ئۆز ھۆكۈمرانلىقىنى ساقلاپ كەلگەن. ئۇلۇق ۋەتەن ئۇرۇشى باشلىنىشى بىلەن كېڭەش ھۆكۈمىتىنىڭ دىققەت ـ ئېتىبارى كېڭەش ـ گېرمان فرونتىغا جەلىپ قىلىنىشىدىن پايدىلىنىپ، شىڭشىسەي دەسلەپكى چاغلاردا نىقابلىق ھالدا، ۋاقىتنىڭ ئۆتۈشى بىلەن بولسا ئوچۇقتىن ـ ئوچۇق س س س ر غا قارشى دۈشمەنلىك سىياسىتىنى ئەمەلگە ئاشۇرۇشقا باشلىدى.

يولداش ستالىن ۋە كېڭەش ھۆكۈمىتى يوشۇرۇن گومىنداڭچى شىڭشىسەينىڭ نادوستانە ۋە بەزىدە ئوچۇقتىن ـ ئوچۇق دۈشمەنلىك قىلمىشلىرىغا ئۇزاق تەخىر قىلىپ كەلدى. لېكىن سەۋر ـ تاقەتنىڭمۇ چېكى بولىدۇ.

ئۆلكىدىكى شىڭشىسەينىڭ مۇستەملىكىچىلىك ئازاپ ـ ئوقۇبەتلىرىدىن دەرت چېكىۋاتقان خىتاي ئەمەس يەرلىك خەلقلەرنىڭمۇ سەۋر ـ تاقىتى چېكىگە يەتتى. شىنجاڭنىڭ بىپايان قوينىدا ئۇزاقتىن بېرى ئۆلكە خەلقىنىڭ گومىنداڭغا، شىڭشىسەيگە قارشى يوشۇرۇن كۈرىشى داۋام قىلىۋاتىدۇ. بۇ مەخپىي تەشكىلاتلارنىڭ بەزى بىر ۋەكىللىرى بىزگە ياردەم سوراپ بىر نەچچە قېتىم مۇراجىئەت قىلغان ئىدى. ئۇ ۋاقىتتا ئۇلارنىڭ ئىلتىماسلىرى بىزلەر تەرەپتىن ھېسداشلىق ۋە قوللاپ ـ قۇۋۋەتلەشلەرگە ئېگە بولمىدى.

شىڭشىسەينىڭ كېڭەش ئىتتىپاقى بىلەن دوستلۇق ھەققىدىكى ئىلگىرى جاكالىغان بىلدۈرۈشلىرىگە خائىنلىق قىلغانلىقلىرىنى ۋە ئۇنىڭ ئەكسىل ئىنقىلاۋىي جياڭ كەيشى گۇرۇھى مەۋقەسىگە ئۆتكەنلىكىنى ئەناۋەتكە ئېلىپ، كېڭەش رازۋېدكىسى مەركىزىنىڭ تەۋسىيەسى بويىچە ۋ ك پ (ب) مەركىزىي كومىتېتى سىياسىي بيۇروسى بىيىل 16 ـ مايدا شىنجاڭ ئاھالىسىنىڭ گومىنداڭ ھۆكۈمرانلىقىغا قارشى كۈرىشىگە ھەربىي ـ سەياسىي جەھەتتىن ھەرتەرەپلىمە ياردەم بېرىش ھەققىدە قارار قوبۇل قىلدى.

سەياسىي بيۇرونىڭ بۇ قارارى بىزگە، شىنجاڭدا رازۋېدكا خىزمىتىنى ئېلىپ بارىدىغان كېڭەش رازۋېدچىكلىرىغا چوڭ جاۋاپكەرلىك ۋۈكلەيدۇ. بىز بۈگۈن بۇ يەرگە سىلەرنى ئەينە شۇ مۇھىم تارىخىي قارارنى ئەمەلگە ئاشۇرۇش بويىچە بىزنىڭ كونكرېت چارە ـ تەدبىرلىرىمىز ھەققىدە سۆزلىشىش ئۈچۈن چاقىردۇق. پىكىر ئالماشتۇرۇشتىن ئاۋال دولەت بىخەتەرلىكى خەلق كومىسسارىياتى بىرىنچى رازۋېدكا باشقارمىسىنىڭ باشلىقى گېنېرال ـ مايور پاۋېل مىخايلوۋىچ فىتىننىڭ مۇشۇ خىتاي ئۆلكىسىدىكى ئەھۋال توغرىلىق دوكلادىنى ئاڭلاپ كورەيلى.

— 1942 ـ يىلدىن تارتىپ شىنجاڭنىڭ ئىچكى سەياسىي ئەھۋالى خىتاي مەركىزىي ھۆكۈمىتىنىڭ ياپونىيەگە قارشى ئىككىنچى مۇداپىئە بازىسىنى قۇرۇش بانىسى بىلەن شىنجاڭنى قولغا كەلتۈرۈپ، ئۇنى كېڭەشكە قارشى ئىستىھكامغا ئايلاندۇرۇشقا ئىنتىلىشى بىلەن خاراكتېرلىنىدۇ. ئىش مەركىزىي خىتاينىڭ بىر توپ ئەرباپلىرىنى ھەربىي مىنىستىر خې ئىن جىن ۋە جياڭ كەيشى ئارمىيەسى باش شتابىنىڭ ئورۇنباسارى، خىتاي مۇسۇلمانلىرىنىڭ لىدېرى بەي چۇڭشىنىڭ جياڭ كەيشىنىڭ ئالدىغا شىنجاڭنىڭ دۇبەنى (باش گوبېرناتورى) شىڭشىسەينى ھەتتا ئاكتىۋ ۋاسىتەلەرنى ئىشلىتىش يەنى شىنجاڭغا جياڭ كەيشىگە سادىق ئەسكەرلەرنى كىرگۈزۈش ۋە شىنجاڭ مۇسۇلمانلىرىنىڭ شىڭشىسەيگە قارشى قوزغىلىڭىنى ئۇيۇشتۇرۇپ بولسىمۇ، شىڭشىسەينى مەركىزىي ھۆكۈمەتكە تولۇق بويسۇندۇرۇش مەسىلىسىنى رەسمەن قويغان چاغدىن باشلاندى. ئۇلار جياڭ كەيشىگە شىنجاڭ مەسىلىسىنى ھەل قىلماستىن تۇرۇپ خىتايدا كوممۇنىزم بىلەن كۈرەش قىلىش مەسىلىسىنى ھەل قىلىش مۇمكىن ئەمەسلىكىنى، بۇنى ئورۇنلاش ئۈچۈن ئەڭ قولايلىق پەيت كەلگەنلىكىنى بىلدۈردى. 1942 ـ يىلى مارتتا خىتاينىڭ ۋاقىتلىق پايتەختى چۇنجىندە خې ئىن جىن ۋە بەي چۇڭشى ئىشتىراكىدا جياڭ كەيشىنىڭ رەھبەرلىكىدە مەجلىسى بولۇپ، ئۈرۈمچىدە جياڭ كەيشىنىڭ شتاب كۋارتىرىسىنى قۇرۇش قارار قىلىندى. جياڭ كەيشى مۇنداق دېدى: «شىڭشىسەي ئەگەر مەركىزى ھۆكۈمەتنىڭ ئورۇنلاشتۇرۇشنى ئەمەلگە ئاشۇرمىسا، بىز ئۇنى ھەربىي كۈچ ئارقىلىق ئەمەلگە ئاشۇرۇشقا مەجبۇر قىلىمىز، شىنجاڭدا (شەرقىي تۈركىستاندا) غوجايىنلىق قىلىۋاتقان س س س ر نىڭ تەسىرىنى پالەچ ھالغا چۈشۈرۈپ قويۇش كېرەك». شىڭشىسەي بىلەن ئالدىن ـ ئالا سۆھبەتلەرنى ئۆتكۈزۈش ئۈچۈن جياڭ كەيشى ئۈرۈمچىدە ئۆزىنىڭ شتاب كۋارتىرىسىنى قۇرۇشقا شىڭشىسەينىڭ ماقۇللىغىنى ئېلىشقا بەلگۈلىگەن چۇنچىندىكى چاڭ يۈنخۇنىڭ ۋەكىلىنى ئەۋەتتى.

كېيىنكى ۋاقىئەلەر چاڭ يۈنخۇ ئۈرۈمچىدىكى خىزمىتىنى مۇۋاپپەقىيەتلىك ئەمەلگە ئاشۇردى دېيىشكە ئاساس بولىدۇ. 1942 ـ يىلى ئىيۇل ئېيىنىڭ بېشىدا شىنجاڭغا (شەرقىي تۈركىستانغا) گەنسۇ سەككىزىنچى ھەربىي ئوكرۇگىنىڭ قوماندانى جۇشاۋلياڭ كەلدى. جياڭ كەيشىگە ئەھۋالنى يەتكۈزگەندىن كېيىن 19 ـ ئىيۇل كۈنى يەنە ئۈرۈمچىگە كېلىپ شىڭشىسەيگە تۆۋەندىكى تەلەپلەرنى قويدى:

1. بۇنىڭدىن كېيىن شىڭشىسەي پەقەت ئۆلكە رەئىسى سۈپىتىدە قالىدۇ. دۇبەنىنىڭ ئورنىغا ئۈرۈمچىدە مەركەزدىن ئەۋەتىلگەن شىنجاڭ چېگارا رايونى كومىسسارى تەسىس قىلىنىدۇ.

2. ئۆز ۋاقتىدا شىڭشىسەي تەرىپىدىن ئېلان قىلىنغان ئالتە پرىنسىپنىڭ ئىچىدىن س س س ر بىلەن دوستلۇق ھەققىدىكى ماددا چىقىرىپ تاشلىنىدۇ. جياڭ كەيشى بۇ تەلىۋىنى خىتاينىڭ ئىتتىپاقداشلىرى ۋە دوستلىرى قاتارىدا س س س ر دىن باشقا ئامېرىكا ۋە ئانگلىيەنىڭ بار ئىكەنلىكى ئارقىلىق ئاقلىغان.

3. ئەينە شۇ ئالتە پرىنسىپنىڭ ئىچىدىن ئىمپېرالىزمغا قارشى كۈرەش ھەققىدىكى ماددىنى چىقىرىپ تاشلاش تەلەپ قىلىندى. چۈنكى بۇنىڭ ئۆزى خىتاينىڭ ئىتتىپاقداشلىرى بولغان ئامېرىكا بىلەن ئانگلىيەگە قارىتىلغان ئىمىش.

4. شىنجاڭ ئۆلكىلىك بانكىسىنى، ۋاليۇتىنى يوق قىلىش، مەركىزىي خىتاي پۇل سىستېمىسىغا كۆچۈش.

5. بارلىق كان ـ سانائەت مۇئەسسەسەلىرىنى، ئۇلار كىمنىڭ قولىدا بولۇشتىن قەتئىي نەزەر، تارتىۋېلىپ مەركىزىي خىتاينىڭ باشقۇرۇشىغا ئۆتكۈزۈش.

شۇنىڭدىن ئاز ۋاقىت ئۆتمەيلا ئاۋغۇستنىڭ ئاخىرىدا ئۈرۈمچىگە گومىنداڭنىڭ شىنجاڭ ئۆلكىلىك كومىتېتىنىڭ رەھبىرى لەن خەن چاۋ خىتاي تاشقى ئىشلار مىنىستىرلىكىنىڭ تولۇق ھوقۇقلۇق ئەلچىسى ئۇجىڭشەن كەلدى.

مەركىزىي خىتاينىڭ شىنجاڭنى (شەرقىي تۈركىستاننى) تولۇق بىلەن ئۆزىگە بويسۇندۇرۇش ۋە بۇ ئۆلكىنى كېڭەش ئىتتىپاقى بىلەن كۈرەش قىلىشنىڭ ئىستىھكامىغا ئايلاندۇرۇشنى مەخسەت قىلغان سەياسىتى ئەينە شۇنداق.

گىتلېر گېرمانىيەسى كېڭەش ئىتتىپاقىغا خىيانەتكارانە ھۇجۇم قىلغاندىن كېيىن، شىڭشىسەينىڭ بىزگە بولغان مۇناسىۋىتى، گەرچە سۆز يۈزىدە س س س ر بىلەن دوستلۇققا سادىقلىقىنى بىلدۈرۈپ تۇرسىمۇ، كەسكىن ئۆزگەردى. ئۇ ئاستا ـ ئاستا س س س ر بىلەن دوستلۇق نىقابىنى ژىتىپ تاشلاپ نادوستانە ھەرىكەتلەرنى قىلدى. كەپ شىڭشىسەي گۇرۇھىنىڭ بىرقاتار كېڭەش ۋەكىللىرىنى ۋە باشقا شىنجاڭدىكى (شەرقىي تۈركىستاندىكى) خىزمەتچىلىرىنى تروتسكىيچىلىك پائالىيەتلەردە ئەيىپلەنگەنلىكىدىن باشلاندى. بۇ كامپانىيە شىنجاڭدىكى (شەرقىي تۈركىستاندىكى) ئىلغار ۋە كېڭەشپەرەست ھەربىي، مەمۇرىي ئەمەلدارلارنىڭ ئاممىۋىي قولغا ئېلىنىشى بىلەن بىر ۋاقىتتا ئېلىپ بېرىلدى. شىڭشىسەينىڭ شەخسىي قورالىغا ئايلىنىپ قالغان ئۆلكە پولىتسىيەسى كېڭەش مەھكىمىلىرى ۋە كېڭەش پۇخرالىرىغا قارشى ھەرىكەتلىرىنى ئوچۇقتىن ـ ئوچۇق ژۈرگۈزدى. شىڭشىسەي ئۆزىنىڭ ئاغرىپ قالغىنىنى باھانە قىلىپ، شىنجاڭدىكى (شەرقىي تۈركىستاندىكى) كېڭەش ۋەكىللىرى بىلەن ئۇچرىشىشتىن باش تارتتى. ئۇنىڭ بۇنداق مۇناسىۋىتى دۇبەن ئوفىتسېرلىرى ۋە ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت ئەمەلدارلىرىنىڭ خىتايلار ئارىسىدا ئىشلەۋاتقان كېڭەش مۇتەخەسسىلىرىگە قىلغان مۇناسىۋىتىدە دەرھال ئەكس ئەتتى.

(داۋامى كەلگۈسى ساندا)

دولقۇن ياسىن

ئۇمۇتسىزلىك ئىچىدىكى ئۇمۇتۋارلىق

(ئەسەر)

ئۇ سەپەرگە چىققاندا ياش ۋىگىت ئې-
دى. بېسىپ ئۆتىدىغان يولىنىڭ ئاسان
ياكى مۇشكۇل ئىكەنلىكىنى، يېتىپ بارىدى-
غان مەنزىلىنىڭ يېقىن ياكى ۋىراقلىقى-
نى تېخى تولۇق بىلىپ يەتمىگەن بۇ
ۋىگىتكە بۈيۈك بىر ئارمان ئىشەنچە بې-
غىشلايتتى، ئىشەنچە بولسا ئۇنى ئالغا باش-
لايتتى. زۇلمەت ئىچىدە يولچى يۇلتۇز
مىسال جاپالار ۋادىسىدىن، ئازاپ - ئو-
قۇبەت چاتقاللىقلىرىدىن ئامان - ئېسەن
ئېلىپ چىقاتتى. تىنەپ - تەمتىرەپ قال-
غاندا كۆك بۆرە كەبى ئۇمۇتسىزلىك غار-
لىرىدىن ئۆتكۈزۈپ ئۈزەپشان دالانىڭ
ۋىسال شەربەتلىرىدىن قوللىرىغا قەدەھ-
لەر تۇتقۇزاتتى.

ياشلىق! سەن ئىنسان ھاياتىدىكى ئې-
مانچە قىسقا، قەدىرلىك ۋە موجىزىلىك
پەيتسەن! سەن - جاسارەت! سەن -
كەشپىياتچىلىق !سەن بەزىدە مېنىڭ كو-
زۈمگە بارلىق شىرىن، ھوزۇر - ھالاۋەت-
لىك دەملىرى مۇجەسسەملەشكەن ھا-
ياتنىڭ ئۆزى بولۇپ، مەڭگۈلۈكنىڭ تى-
ياسى بولۇپ كورۈنسەن!

ۋىگىت ئەينە شۇنداق بىر ئۇلۇغۋار-
لىق بىلەن سەپىرىنى داۋاملاشتۇرۇۋەر-
دى. ئۇ ئۆز يارى بىلەن، يارى قىياپىتى-
دىكى ئەركىنلىك بىلەن ۋىسالنى ئىزدەت-
تى. ئۇ دەسلەپتە ئاتىلىرى، ئاكىلىرى قان-
لىرى توكۈلگەن ۋادىغا دۈچ كەلدى. بۇ
گۈللەر ۋادىسى ئېدى. پاھ، نېمانچە چې-
رايلىق گۈلزار بۇ! ۋىگىت بۇ گۈللەرنىڭ
قان رەڭلىك كورۈنۈشىگە ھەيرانلىق ۋە
تەئەججۈپ بىلەن باقىقان بولسىمۇ، پات
ئارىدا ئۈششۇك تېگىپ، سولۇپ كېتىش-

نى تەسەۋۋۇر قىلمىغان ئېدى.

كوپ ئۆتمەيلا گۈللەر ۋادىسىنى تې-
كەنلەر باستى. ۋىگىت يارى بىلەن ۋى-
سال دەملىرى ھەدىيە قىلغان قىسقا بىر
بوسە شەرۋىتىنى لەۋلىرىدە ئۈمۈرۋايەت
ساقلاپ قالسىمۇ، بىر كېچىدىلا مۇكچى-
يىپ قالغاندەك دەرمانسىزلىقنى ھېس
قىلدى. «ئەي، ئادالەتسىز دۇنيا! قېنى
مېنىڭ تەقەززا بولۇپ كۈتكەن جانانىم -
ئەركىنلىگىم؟! مەندىن ئۇنى قايسى جال-
لات تارتىپ ئالدى؟!» دەپ كوكسىنى
تىلغاپ نالە قىلدى ۋىگىت. «سەۋىر
قىل! مەن سېنىڭ يارىڭنى قايتۇرۇپ
بېرىمەن» دېگەن شادا كەلدى زاماندىن
ۋە ياش تۆرۈپلا چاچلىرى ئاقارغان، رەڭ-
گى - روپى زەپىراڭ، كوزلىرى ياش، تىل-
لىرى تۇتۇلغان ئايالنى كورستىپ:
«مانا سېنىڭ يارىڭ!» دېدى.

ۋىگىت باغرىنى تىلغاپ، ئاھ ئۇردى.
ئادالەتسىز دۇنياغا مىڭ بىر لەنەتلەر ئو-
قۇدى. ۋىللار بولسا ئۇنىڭ جاسارىتىنى،
ئىرادىسىنى سىناپ باقماقچى بولغاندەك
پەرۋاسىز ئۆتۈۋەردى... ۋاقىتنىڭ ئۆزى
ھەممىنى ھەل قىلىدىغان بۈيۈكلىكىنى
يوقاتقاندەك «تەسەللا» دېگەن مەۋھۇم

ۋە ھالاكەتلىك ئۈزۈمنى ۋىگىت كوركۈ-
گە سېلىپ قويىدى. ئۇنىڭ سەۋر - تا-
قىتى كۈچىيىۋەرگەنسېرى، ئالدىنىشلىرى
كۆپىيىۋەردى. دەسلەپ دوستلار قىياپى-
تىدىكى «خالاسكارلار» ئالدىدى، كېيىن
ھېچسىپ تۈرلۈپ ھويلىلىرىمىزنى سۇ-
پىرىس بەرگەنلەر ئالدىدى...

قارا كالار! بۇ ئۆزۈن، چايالىق، ئەگر - تو-
قاي يوللار بىر بوۋاي كىلىۋاتىدۇ. چاچلى-
رى تىمانچە ئاقتۇر ئۇنىڭ! خۇددى تەڭ-
رىتاغ چوققىسىدىكى قارغا ئوخشايدۇ. تو-
لدا ھاسا تايىق! ئۇ مەددەت تايىغىمۇ يا-
كى قىساس تايىغىمۇ؟ بۇ نەسنى ھېچ كىم
بىلمەيدۇ. قارا كالار! چىرايى تونۇشقۇ ئۇ-
نىڭ. سارغايغان، قورۇلغان ئۈزلەر تارتۇق
لاردىن قورقۇنۇچلۇق ئۈس ئالغان. يا-
شاڭغىراپ تۇرغان كوزلىرىدىن ھېلىقى
تونۇش نۇرلار چاقچاپ. بىراق يول ۋۇرۇش-
تىن ھېلىقمىغاندەك ئاقساپ. ھاساراپ
قالغان بولسىمۇ سەپەردىن قالمايتتى.

ئۇ ئەركىنلىكنى ئۈزاق ئىزدىدى. ئەمما
بىردىن خالاسكار چىقىپ، ئۇ تارتقۇزۇپ
قويغان ئەركىنلىكنى باسقۇنچىلار قولدىن
ئېلىپ بەرمىدى «ۋەتىنىمگە ئىستىقلال-
يەت ئېلىپ بەرمىگەن خەلقىقە نېمە

قىلغان ئەركىنلىك!» دېدى زامان. بىر
چاغلاردىكى نەۋقىران ۋىگىت ئەندى
دەرمانسىز بوۋاي بولۇپ قالغان چاغدا
كۈتۈش بىلەن كۆرەشنىڭ بىر - بىرىنى
رەت قىلىدىغان ئىككى چۈشەنچە ئىكەن-
لىگىنى بەك كېچىكىپ چۈشىنىپ، يەنە
پەريات چەكتى. ۋىغلاي دېسە، كوزلىرىدە
ياش يوق. ۋاقىراي دېسە، ئاۋازىنى ھېچ
كىم ئاڭلىماتتى.

ئۇ يەنە كېلىۋاتىدۇ. چارچاپ ھالدىن
كەتكەن. ئەينە يول ئىككىگە ئايرىلىدى-
غان جايغا كېلىپ توختاپ قالدى. بىر
دەقىقە ئۇرسىز كوزلىرىنى ۋۇمۇپ، «ئاچا
يولنىڭ قايسى بىرسىگە قەدەم تاشلاي»
دېگەندەك تۆرۈپ ئۇيغا پاتتى ۋە كۆتۈل-
مىگەن ئالدىدا بەتۈۋۋەت. تىتىك، كۈچ-
لۈك، كېلىشكەن، كوزلىرىدىن ئوت چاق-
ناپ تۇرغان ۋىگىتنى كورۇپ، ھەيران-
لىق ۋە زوقلىنىش بىلەن ئۇنىڭغا قاراپ
قالدى.

- ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم، بوۋا! - دېدى
ۋىگىت.

- ۋە ئەلەيكۇم ئەسسالام، بالام، يول بولسۇن.

- بەختىمنى ئىزدەپ كېتىۋاتىمەن -
دېدى ۋىگىت.

- بۇ - ئاخىرى چىقمايدىغان يول.

- مەن ئۇنداق دەپ ئويلىمايمەن - دې-
دى ۋىگىت.

- مەنمۇ بەختىمنى كوپ ئىزدىگەنمەن.
بىراق ،ئوزەڭ كورۇپ تۇرۇۋاتقاندەك، ئۇ-
نى تاپالمىدىم.

- ئىزدەشتە ئىزدەش بار. - دېدى ۋى-
گىت.

- ۋاقتىڭنى زايە قىلما!

- ھەجەپكى، شۇنچە ئۇمۇتسىز بولۇپ
كەتكەن بولساڭ؟ - دېدى ۋىگىت.

- كۈتۈش بىلەن ئومۇرۇم ئوتتى. كو-
رۇپ تۇرۇپسەنكى، ھازىر كارغا كەلمەس
بوۋايغا ئايلاندىم.

- كۈتۈش بىلەن كۆرەش، سەبىر بىلەن
جاسارەت، بەرداشلىق بىلەن ئىنتىلىش،
تەۋەككۈلچىلىك بىلەن ئەقىل - پاراسەت
بىرلەشمىگەن ئىنساننىڭ ئوز بەختىنى تې-
پىشى ئەسلى مۇمكىن ئەمەس. سەن بۇ-
نى ئەجەپكى تېخىچە چۈشەنمىگەن بول-
ساڭ؟ - دېدى ۋىگىت.

- ماڭا دەرس بەرگىدەك كىمسەن ئو-
زەڭ؟

- مەن ئۇمۇت - مەن سېنىڭ ياشلى-
غىڭ. - دېدى ۋىگىت.

بوۋاي ھەيرانلىقتا، يوشۇرۇپ بولماي-
دىغان غۇرۇر بىلەن كوزىنى ئاچقان ئې-
دى. ئاچا يولدىن باشقا ھېچ نەرسىنى
كورەلمىدى. ۋە ئوز كوڭلىدە قېرىلىق بې-
لەن قوشۇلۇپ دەپىن قىلىنىۋاتقان ئۇ-
مۇتسىزلىك ئىچىدىن غالىپ بىر ئۇمۇت-
ۋارلىقنىڭ تۇغۇلۇۋاتقانلىغىنى ھېس قىلدى.

Абухалық МАХМУТ

Әгәр жәннәт керәк болса...

(Һәжвийә)

Бизниң башлиқниңму әқли бар екән, һәй? Чоңмәһкиминиң мән билән алтә адәм ишләйдиған кичиккинә бөлүмниң төрт хадимини тала-түздә корт ойниғидәк болған баһар келиши билән қисқарти вәтти. Әгәр жил беши киш-қируда кәшимизни тоғрилиған болса, мәшниң алдида олтирип хотунниң тәнә-таписини аңлаштин башқиға яримай қалаттуқ, дәңа?

Баһарғичә бизни тутуп турған башлиқларға шүкри.

— Ахирки айлигиңиздин атмиш тәңгә қапту, — аялим көзигә лиққидә яш алғанчә маңа бақти, — иккилимиз ишсиз. Әнди тирикчиликни қандақму қиларимиз?

— Иш тапқичә мозайлиқ сийирни сетип, орниға қош гезәк қоза туғуп беридиған сағлиқ елип қоюп, қалғинини хәшләп туримиз.

— Өзиңиз билиң.

Бир күн әткән чай ичмисә, бир һәптә беши ағрийдиған аялим мән күтмигән разилиғини бәрди.

Һәммидин һөрмәтлик вә қиммәтлик ДОЛЛАР ШАҺ бир йүз онға чиққанда қалинидаранла жигирмә икки миңға саттим.

— Тазиму әрзән сетиветипсизғу?, — аялимниң көңли бузулди, — биз уни доллар атмиш тәңгә вақтида оттуз миңға алмапмидуқ?

— Уғу шундақ, хотун. Бирақ һазир сирттин кәлгән маллар қиммәт, өзимизниңкиләр әрзән болуватмамду. Бундақ болушини билгинимдә, қалини хошна мәмликәтләрниң биридин елип кәлгән, бүгүн «иномарка» дәп бир нәччә һәссә қиммитигә сатқан болармидим?

Кәткән ишқа салават. Һеч ким алмиған болса әтә һақ билән зак йәттукму? Әрзән болсиму, сетилғиниға шүкри қил.

— Раст дәйсиз, худаға шүкри.

Алған сағлиғим туғушиға бир ай қалғанда өйдә бир тийин қалмапту.

— Әнди қандақ қилимиз?

— Қойни сетип орниға күнигә иккидин тухум туғудиған тоху елип қойимиз. Тәкливимгә аялим қарши болмиди. Бирақ, «ғоризичу?» дегәнни қошумчә қилди. Мәнзә, «һазирки миқиянлар ғоразсизму туғиверидү» дәп қойдум. Растә, шу күнләрдә бәзи қизлар әргә тәгмәйла туғидиған болувалди. Униңға қариғанда тохуниң ғоразсиз туғуши һеч гәп әмәстә?!

Қойни Қирғизстандин елип кәлдим, девишим хиридарим сәккиз миңға сориди. Ялғанчилиғим чепип қалмисун дәп бир пәс тартишип, ахири шартла беривәттим. Пулиға шу заманда жуқури дәрижидә риважланған социализм давридин қалған қосақларни демократия билән алдап туруш үчүн бир талай озук-түлүк билән икки микиян елип чикивидим, аялимниң шатлиқтин беши көккә йәтти.

— Бирәр кило гөш алғач чиқсиңиз боптикән. «Кәмбәғәлниң бир тойғини, бир бай болғини» дегинидәк, бир бай болуп қалаттуқ?

— Һәй, надан хотун, гөш дегән адәмни бемәзгил керитиветиду, — дәймән униңға селиқ хадимлиридәк кәскинлик билән, — немә, ишлимәй чишләп жүргән мошу күнлириңниң гөштини сүрмәй, керип, қийшийип ятқиң келиватамду?

— Вийәй, мән сараңниң шуни ойлимиғинимни, — аялим ойлимай қилған сөзидин уялғандәк қизирип кәтти, — тоху елип кәпсизғу, болди. Күнигә иккидин тухум йесәк йетиду. Шуниңғиму шүкри.

Хотунниң шүкри қилғиниға шүкри қилдиму, бирақ... Хәп, алған тохуримниң бири керму яки қисирму туғмас, иккинчиси күн ара туғидиған чиқип қалди.

— Әнди бир күн қуруқ тамақ ичидиған болдуқтә? — дәйду хотун мәйүс.

— Әсла! — дәймән жававән, — бир тухумда икки йүз грамм гөшниң қувити бар. Шундақ екән, бир тухумниң еқини бир күн, сериғини иккинчи күни ишләтсәң күнигә йүз граммдин гөш йегән болумиз. Шундақ қиливәр.

Хотун шундақ қилди. Амма, тухумниң еқи билән сериғини бир-биридин айрип елиш хелила қийин екән. Хотун котулдашқа башлиди.

— «Жапа тартмай, һалавәт йоқ», — дегәнчә тәсәлли бәрдим униңға, — жапа тарткиниң билән һалавитини көривәтимизғу. Шуниң бариға шүкри қил. Шу бир тухумға йәткәнләр бар, йәтмигәнләр бар.

— Дурус, дәйсиз, шуниңғиму шүкур.

Көргән күнимизгә шүкүр қилип жүрүп иш издәп бармиған, кирмигән тәшигимиз қалмиди. Қәйәргә барсам, «йешиң әлликкә йетипту. бизгә яшлар керәк» дәп қайтуриветиду. Аялимни болса «айиғиңиз қийшиккән...» дәп йолға селивәткидәк. Яш билән аяқни әмәлдарларниң дитиға тоғри келидиған қилип тоғрилитайли десәк, униңға тоғри келидиған ахча йоқ.

Немисини ейтисиз, хошнилар жиғилғанда корт ойнап, ялғуз қалғанда ой ойлап жүрүп яз билән күзму өтүп кәтти.

— Балиларға кийим-кечәк, өйгә отун-яғач керәк, — дәп қалди хотун шундақ күнләрниң биридә, — уни қандақ қилимиз.

— Отунмиш? — Қалиниң қищичә чиққан қиғини язичә қумлач қилип курутуп алғиниң отун болмай немә? Кийим — кечәк мәсилиси «гадаюта» — (ишәк һарву демәкчи) сетилса һәл болиду.

— Униму сатармиз. Униңдин кейинчу?

— Мону алтә ханилиқ өйни сетип орниға әрзән, кичик өй алимиз.

— Уңғичә иш тапалмисақчу?

— У өйниму сетип ижариға олтиримиз.

— Ижарә һәққигә пул тапалмай қалсақчу? — хотун соал дегәнни яғдуриватиду. Бурунқи ишләп жүргән вақитлиримда мошундақ әзмилик қилған болса сизгә ейтип болмайдиған «чирайлиқ» икки егиз сөз қилип ағзини йепип қояттим. Һазир ичимдә терикәмму «вақит өтсә болмидиму» дегән ойда чишимни-чишимға чишләп жавап бериватимән.

— Һәй, хотун, әву мән ейтқан нәрсиләр өтүп кәткичә 2030-жил йетип келидудә, жәннити һаят қойниға киримиз.

— Шуңғичә яшармизму, дәңа? — оруқлап кәсәйдәк болуп қалған аялимниң қәлбини өлүм дәһшити тәврәттиму, нәпәси ичигә чүшүп кәтти.

— Бу дунияда көп жапа чәккән адәмләрниң у дунияда жәннәткә киришини аңлимиғанмидиң?

— Аңлиған.

— Ундақ болса, немидин қорқиватисән, садиған кетәй? Йеқин арида өлүп кәтсәк бақийниң, 2030-жилға йетивалсақ панийниң жәннитини көримиз.

Һөрмәтлик гезитхан!

Әгәр сизниңму жәннәттә яшаш арзуйиңиз болса көргән күниңизгә задила аһ-вай қилип кәтмәң. Һә, келәчичиңиз бәрибир парлақ болиду...

Бу Заманниң гәплири

«Гевиппиң» бемарға дегини:

— Мошу мән дәм селип бәргән суни ичивериң. Худа халиса, өлүп кәткичә яшайсиз.

Кәмбәғәлниң гепи:

— Гадайларниң қалиси, байларниң балиси йоқайдиған заман кәлди, қечиңлар тағу-ташларға...

Бир аял тонушиға:

— Көргән-билгәнлириңизгә ейтиң, үч гизәк балиниң анисимән. Қарғишим-оқ. Халиғучиларниң яман көргән адәмлирини әрзән баһада қарғап беримән, — дәптидәк.

Йәнә бир аял мундақ дәпту:

— Халиғучиларға төрт тилда төрт саат тинмай тиллашни үгитимән.

Базардики гәп:

— Ахча чекип кәткән адәмләрни доллар билән учугдавәтсә яхши болуп кәткидәк.

Чақчақчиларниң арисидики параң:

— Мәмәтниң оғли әқиллиқ баликән, намиғила той қилип бир балиси бар қизға өйлинип апту.

Кәткән чиқимини хотуниға чаққанда, балиси бекарғила қалди дегән гәптә.

Пули йоқ, дохтурға көрүнәлмәй жүргән бемарниң гепи:

— Һазир дохтурда йетип-чиқишму чоң аброй болуп қалди, жуму?

Бир оғриниң дегини:

— Мән падиша болсам оғрини әмәс, оғри алғидәк нәрсигә егә болған адәмләрни қамавитәттим. Растә, һеч кимниң, һеч немиси болмиса, биздәкләр немини оғрилайду?

Автобустики гәп:

— Парламентниң новәттики сессиясидә кәмбәғәлләрниң гөш-яғ йейишини мәнъий қилиш бойичә мәсилә көрүләрмиш.

Мойсәпитләрниң дегини:

— Әндики жилдин башлап керилардин пенсия йешидин артуқ яшиған һәр бир ейи үчүн бәш йүз тәңгидин өмүр селиғи елинармиш.

Тижарәтчиниң гепи:

— Долларниң додисини туткузмайли, ағиниләр. Әксичә, даханғәй болуп тәңгини көзгә илмайдиған боливалицекән.

Оқуғучиниң муәллимигә бәргән жаваби:

— Мәнчу муәллим, миллий оюнлардин корт, төрт ошуқларни билимән...

Адаләт тәләп қилип ахириға чиқалмиған адәмниң дегини:

— Ахчам болған болса шәхси түрмә ечип, мошу парихор, бюрократларниң һәммисини апирип қамавитәттим, хәп...

ئاخىرقى قوڭغىراق

شادۇ - خوراملىق بىلەن ئۆتكۈزۈلدى

25 - ماي جۇمھۇرىيىتىمىزدىكى مىڭلىغان مەكتەپ ئوقۇغۇچىلىرى بىلەن ئۇلارنىڭ ئاتا - ئانىلىرى ئۈچۈن چوڭ بايرام كۈنى بولۇپ قالدى. يەنى ئوتتۇرا مەكتەپنى تاماملىغۇچىلارغا بېغىشلانغان ئاخىرقى قوڭغۇراق مەراسىملىرى ئاستانا. ئالمۇتا ئوخشاش مەركىزىي شەھەرلەردىن تارتىپ ناھىيە يېزىلىرىغىچە ناھايىتى تەنتەنىلىك رەۋىشتە ئۆتكۈزۈلدى. ئەينە شۇلارنىڭ بىرى ئالغىر ناھىيەسىدىكى 29 - سانلىق مەكتەپ، (بېساغاچ يېزىسى).

1989 - 1990 - ئوقۇش ۋىلى ھارپىسىدا ئاتا - ئانىلار ئارىسىدا ئېلىپ بېرىلغان دەۋەتكارلار غ. قۇربانقۇلوۋ، ئى. ئەيسايېۋ، ئى. تۇردىيېۋ، سەلىموۋلار ئوخشاش ئىلغار پىكىرلىك كىشىلەرنىڭ ئىككىنچىگە كوچكەن پەرزەنت، نەۋرىلىرىنى رۇس سىنىپلىرىدىن ئېلىپ ئانا تىلىدا ئوقۇشقا جەلىپ قىلىش تۈپەيلى بۇ يەردە ئۇيغۇر سىنىپلىرىغا ھۇل سېلىنغان ئېدى. شۇندىن بۇيان ئوتكەن ئون ۋىل مابەينىدە ئاتا - ئانىلارنىڭ ماددىي ياردەم كورستىش، ئوقۇتقۇچىلارنىڭ ئىجادىي ئىزدىنىشلىرى تۈپەيلى مەكتەپتە ئۇيغۇر ئانسامبلى، مۇزېي تەشكىل قىلىنىپ خەلقىمىزنىڭ ئەدەبىيات - سەنئىتى،تارىخى، مەدەنىي - مەئىشى جەھەتلىرىنى باشقا مىللەت پەرزەنتلىرىگە تونۇشتۇرۇشتا مۇناسىپ پائالىيەت كورسۇتۇپ كېلىۋاتىدۇ.دەسلەپكى ۋىللىرى مۇئەللىم تېپىش چوڭ مۇئەمما بولغان بۇ مەكتەپتە ئەينى كۈنلەردە 15 ئوقۇتقۇچى 270كە يېقىن ئوسمۇرلىرىمىزگە ساپالىق بىلىم بەرمەكتە. شۇلاردىن ئون يەتتىسى ھاياتقا ئۇچۇم بولۇش ئالدىدا تۇرىدۇ.كىشىنى خوشال قىلىدىغان يېرى،بۇ ۋىل مەزكۇر مەكتەپنى تاماملاۋاتقان 140قا يېقىن قازاق، ئۇيغۇر، رۇس ئوقۇغۇچىلىرىنىڭ ئارىسىدا بارى - يوقى ئىككىلا ئەلاچى بولسا،ئۇمۇ ئۇيغۇرلارغا تەن.

قىسقىسى، ئاتا - ئانىلار پەرزەنتلىرىنى ئانا تىلىدا ئوقۇتقانلىغىدىن بەك رازى. شۇنىڭ ئۈچۈنمۇ ئۇلار ئاخىرقى قوڭغۇراق مەراسىمىنى بالىلىرى بىلەن بىرلىكتە چوڭ ھاياجان، شادۇ - خوراملىق بىلەن ئۆتكۈزۈشتى.

ئابدۇخالىق ماخمۇت.

ئەۋلاد گۇرۇپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمي ئەسەر ۋە قوليازمىلار ئامبىرى

ТҮРК ДУНИЯСИ

Түркий хәликләр Евроазия китъәсиниң көпчилик қисмини егиләп туриду. Уларниң зимини Оттура йәр деңизидин Сәддичиңгичә болған бепаян зиминғә созулған.

Мурәккәп тарихий тәрәққият йолини бесип өткән түркий тиллиқ хәликләр үчинчи миң жилиққа үмүт вә оптимизм билән кирип кәлмәктә. Гезитимизниң мошу санидин тартип биз түрк дунияси вә һәр қайси түркий хәликләр тоғрилиқ мәлумат беридиған аммибап материалларни беришкә башлаймиз. Шуңдақла кәң қоллинилип келиватқанлиғиға қаримай, һәр хил шәрһилиниватқан терминлар һәққидиму чүшәнчиләр беримиз. Бизниңчә улар төвәндикиләрдин ибарәт.

1. Туран. Бу түркий хәликләр орунлашқан зиминниң кәң мәнадики ипадиси. Әлмисақтин тартип түркий хәликләрни Парис әллиридин — Ирандин пәриқ қилиш үчүн бу намни пайдилинип кәлгән. Туран бизниң чүшәнчимиздә дуниядики барлиқ түркийләр зиминини өз ичигә алидиған мәнани билдүриду.

2. Мәркизий Азия. Бу Азия китъәсинин мәркизигә жайлашқан мустәқил мәмликәтләрни, шундақла өзлири бу регионлин ташқирида болған бәзи бир мәмликәтләр зимининиң айрим қисимлирини өз ичигә алиду. Мәркизий Азия тәвәсигә Өзбәкстан, Қазақстан, Түркмәнстан, Қирғизстан, Тажикстан, Моңғулия, Иранниң бир қисми, Авғанстанниң бир қисми, Шәрқий Түркстан (Уйғурстан), Җәнубий Сибирниң бир қисми кириду.

3. Түркстан. Бу Мәркизий Азиядики түрк хәликлириниң орунлашқан жайини көрситидиған тарихий-жуғрапиялик чүшәнчә. Түркстанға Қазақстан, Өзбәкстан, Қирғизстан, Түркмәнстан вә Уйғурстанлар кириду. Түркстан өз көләми жәһәттин Мәркизий Азияға, болупму Туранға қариғанда көп кичик. XVIII әсирдики вә XIX әсирниң биринчи йеримидики рус вә Ғәрбий Европа алимлири Оттура Азияни «Чоң Бухара», униң шәрқилики йәрләрни «Кичик Бухара» дәп атиған. XVIII—XIX әсирләрдә Шәриктә, кейинирәк Европида (жүмлидин Россиядә) Чоң вә Кичик Бухараларни қошуп Түркстан дәп атиди. Бәзидә «Бухара Түркстани» вә «Шәрқий Түркстан» дәп пәриқләндүрди.

Бухара Түркстани йәни Ғәрбий Түркстан Шәрқий Түркстанға қариғанда хелила чоң. Бүгүнки күндә Ғәрбий Түркстан өз ичигә Қазақстан, Өзбәкстан, Қирғизстан, Түркмәнстан қатарлиқ дөләтләрни алиду. Шуңдақла бу шәртлик чүшәнчә. Түркстан муәммасини әйнә шу мәвқәдә туруп бир пүтүнлүктә қараш керәк. Техиму енигирақ қилип ейтқанда, Түркстан Россия вә Хитай тәрипидин иккигә бөлүнгән. Россияниң мудахилисидики қисми илмий әмгәкләрдә Ғәрбий Түркстан (бәзидә Рус Түркстани), Хитай бесивалған қисми Шәрқий Түркстан (бәзидә Хитай Түркстани) дәп атилип кәлди.

Бу намлар рус вә Европа алимлири тәрипидин қоллинилип кәлгән болсиму, хитайлар «Шийүй» — Ғәрбий дияр, «Шинжаң» — Йеңи зимин дәп қолланди.

Йүз жиллар муқәддәм Рус, умумән Ғәрип тәтқиқатчилири Мәркизий Азияниң бир қисмини түркий тиллиқ хәликләргә мәнсүп дәп қарап, униң шәрқий қисмини хитайларниң этникилиқ зимини әмәс дәп һесаплиған. Өз дәвриниң жирик тәтқиқатчилириниң бири Н. Бичуринниң (Иакинф) төвәндикиләрни йезишиму бекар әмәс еди. «Бу йәрдә Бухара Түркстанини Ғәрбий, Хитай Түркстанини Шәрқий Түркстан дәп аташ әқилгә мувапиқ. Биз қобул қилип кәлгән Хитай Түркстани дегән намни өзгәртиш керәк».

Руслар билән Хитайларниң Түркстанни Ғәрбий вә Шәрқий дәп бөлгәнлиги түпәйли рус алимлири Түркстанни Ғәрбий вә Шәрқий Түркстан дәп аташқа адәтләнди. Түркий тиллиқ хәликләр үчүн Мәркизий Азия бир пүтүндур. Өзбәк хәлқи үчүн бир пүтүн Түркстанниң бир қисми болған Өзбәкстан кичик вәтини болғиниға охшаш қазақ хәлқи үчүн бир пүтүн Түркстанниң бир қисми болған Қазақстанму кичик вәтәндур. Демәк, уйғур хәлқи үчүнму бир пүтүн Түркстанниң Шәрқий Түркстан дәп атилидиған қисми болған Уйғурстан кичик вәтәнидур. Ғәрип тәтқиқатчилириму әйнә шу мәнада Түркстанни Мәркизий Азиядики түркий хәликләрниң вәтини дәп атайду. Жүмлидин улар мундақ дәп йезиду: «Каспийдин Жуңғариягичә болған, өткән әсирниң бешида «Мустәқиил Тартария», кейин Түркстан дәп аталған Мәркизий Азия системисидики мусулманлар билән түркийләр бирлишиши вә қайта туғулуши мүмкинму?»

Биз гезитханлар диққитигә һавалә қилмақчи болған мақалиларда Түркстан әллири вә хәликлири һәққидила болуп қалмастин, шундақла пүткүл түрк дунияси йәни тәркивигә Мәркизий Азиядики түркий тиллиқ әлләрдин ташқири Түркия, Әзәрбәйжан, Татарстан, Якутия вә башқа Туранға киридиған әлләр һәққидиму сөз болиду.

Хәмит ҺӘМРАЕВ.

Туран — гөзәл, сехи, бепаян топрақ

ТҮРК ДУНИЯСИ (ТУРАН)

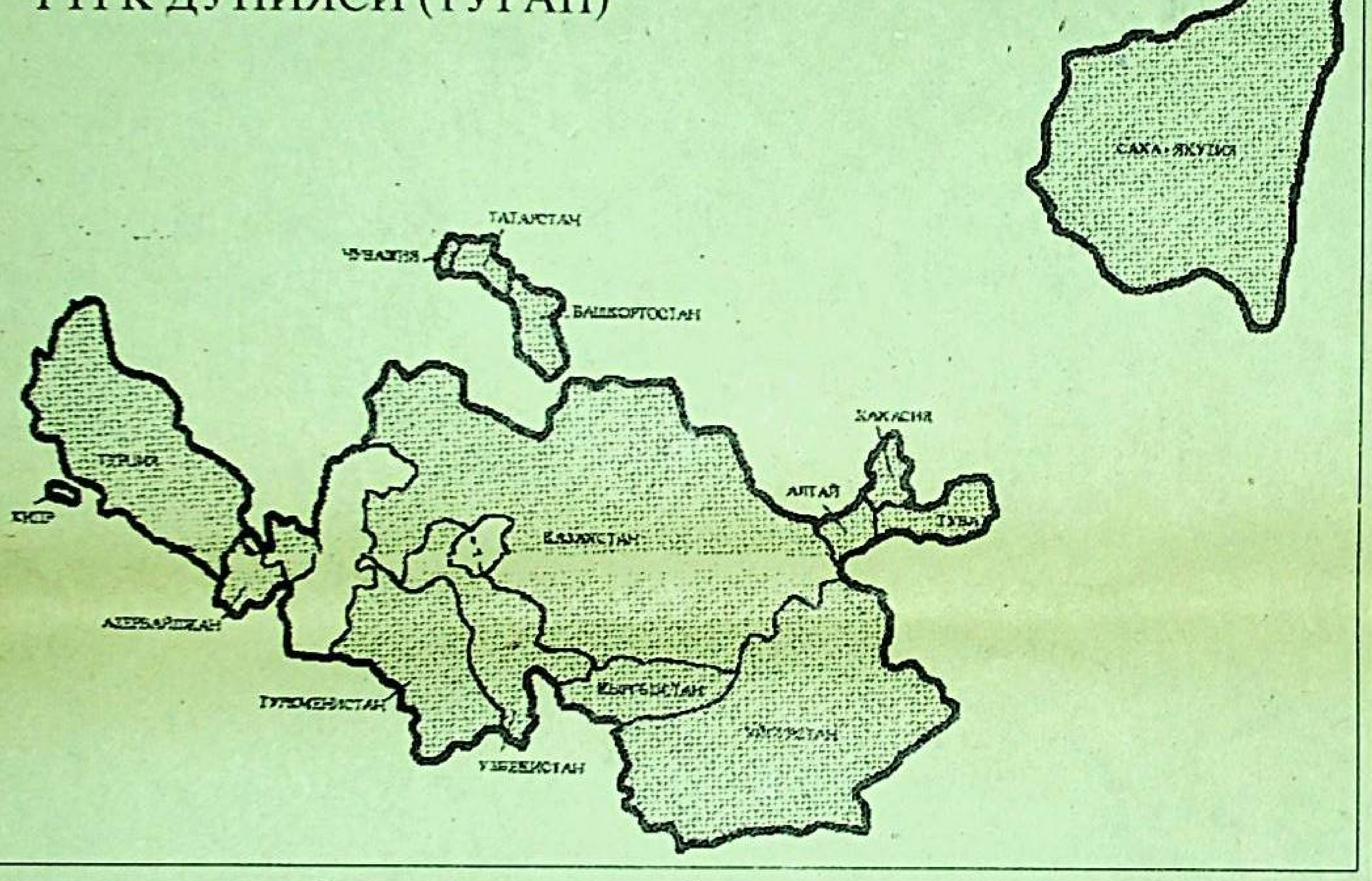

ТҮРКСТАН

Лутпулла МУТАЛЛИП

Нет, мы друзья, не дрогнем!

Нет, мы друзья, не дрогнем, ведь нас ведут вперед
Высокие идеи — в борьбе за наш народ.

Чтоб за его свободу сражаться до конца,
Сожмем мы крепче руки и закалим сердца.

Как садовод завянуть не даст цветам своим,
Росткам свободы нашей зачахнуть не дадим!

Моя мечта — ребенок, что на рассвет глядит,
Моя мечта — ребенок, что тянется к груди.

К отраде материнской, и я гляжу вперед
И вижу день грядущий, свободный мой народ!

Нет! Мы не будем в лужах барахтаться, слепы,
Ведь нашим душам нужен лишь океан борьбы!

1945, Аксу.

Народу моему

Народ мой, в добрый путь! Будь к боям готов!
Не давай себя обмануть, знай своих врагов!
Сколько бедствий испытал ты за все века!
Народ мой, час настал! Будь к борьбе готов!

В бой за героями идти будь готов, народ.
До победной высоты, средь хребтов и льдов,
Под ударами врага каменно стоять,
Путь пробить себе к труду, к счастью, будь готов!

Народ мой, будь готов встать силою одной
До победного конца, на последний бой,
Дружбу с верными друзьями на века храня,
Против общего врага драться будь готов!

Чтобы вызволить скорей от вековых оков
Наших жен, и матерей, и сестер, и вдов,
Чтобы справедливый мир в битве отстоять,
Будь готов, народ, к борьбе! Будь к борьбе готов!

1937, Кульджа

Мы — дети Родины своей

Мы — дети родного края,
Нас осеняет боевое знамя
Свободы и труда.
Мы в будущее смотрим смелым взглядом,
Мы одолеем бури и преграды,
С народом мы всегда.

Во имя процветания отчизны
Не пожалеем мы ни сил, ни жизни —
Все посвятим лишь ей.
Ее прославим славными делами,
Ей поклянемся юными сердцами
Мы в верности своей.

И в солнечные дни и в дни ненастья
Сражаться будем за победу счастья,
За торжество труда.
Чтобы нигде, от моря и до моря,
Не знали люди, что такое горе.
Лишенья и нужда.

Вперед — и родина пусть знает,
Что нас всегда и всюду осеняет
Борьбы и дружбы стяг,
Ведь будущее вдохновенным взглядом
Нам светит сквозь невзгоды и преграды,
Как кораблю маяк!

1938, Кульджа.

Мысли о мире

Свой род с беспамятных времен я числю,
Уйгур я, здесь не счесть моей родни.
И я люблю — свободу и отчизну,
А что на свете выше, чем они!

Но за долиной есть еще долина.
А за рекой — моря, материки…
Раз человечество неисчислимо,
Мы все одной планеты земляки!

Так неужели снова непогода?
И грозен горизонт? Бед и невзгод
Я не желаю для других народов.
Достаточно их видел мой народ.

Уйгур, я знаю мирной жизни цену,
Желает мира каждая страна.
И я люблю свободу беспредельно.
А что на свете выше, чем она!

1942, Урумчи.

Перевели с уйгурского:
Александр КОРЕНЕВ и Мурат ХАМРАЕВ.

تەبرىكلەيمىز

جامالدىن ھاجىم قەمەردىن ئوغلى
ئالمۇتا ۋىلايىتى
گورنىي - گىگانت مەھەللىسى

ئۆزگىلەرنى قەدىرلەشنى بىلگەن ئىنسانلار باشقىلار ئۈچۈنمۇ قەدىرلىكتۇر. بۇ قىسقاپانىي دۇنيادا باشقىلارغا غەمخورلۇق قىلىپ، ئۇلارنىڭ غەم - تەشۋىشىنى ئۆزىنىڭ غەم - تەشۋىشى دەپ ھېساپلايدىغان ئادەملەر ئانچە كۆپ ئەمەس. گورنىي - گىگانت مەھەللىسىنىڭ جامائىتىگە قىرىق يىل ماباينىدا باشچىلىق قىلىپ كەلگەن، لېكىن ئۆزىنى شۇ جامائەتنىڭ چاكىرى دەپ ھېساپلىغان جامالدىن ئاكا قەمەردىن ئوغلى يۇرت ئەزىزلەيدىغان بارماق بىلەن سانىغىدەك ئادەملەرنىڭ بىرسى. ئۇنىڭ بىر كۈنمۇ جامائەت خىزمىتىدىن خالى ئۆتمىدى دېسەك ئارتۇق بولماس. بۇ يۇرتتا ھەر قانداق توي- تۆكۈن، نەزىر - چىراق مۇھىملارنىڭ ھەممىسىدە تورنىڭ بېشىدا ئولتۇرۇشقا ھەقلىق بولۇشقا قارىماي سايىپخان سۈپىتىدە خىزمەت قىلىپ كەلگەن بۇ كىچىك پېئىل، ئاق كۆڭۈل، مېھرىۋان ئىنساننى يۇرتتىكى چوڭ - كىچىكلەرنىڭ ھەممىسىنىڭ چىن ژۈرەكتىن سەمىمي ھۆرمەت قىلىشىمۇ شۇ تۈپەيلىدۇر.

شۇ كۈنلەردە جامالدىن ھاجى ئاكىنىڭ يەتمىش ياشقا تولغان كۈنى يۇرت بايرىمى ئالمۇتا شەھرى ۋە ئۇنىڭ ئەتراپىدىكى سان - ساناقسىز دوستلىرىنىڭ بايرىمى.

قەدىرلىك جامالدىن ھاجى ئاكا، تېخى يېقىنلا ئۇيغۇر خەلقى ئالدىغا ئۆز سەھىپىلىرىنى ئاچقان «يېڭى زامان» گېزىتى رېداكسىيەسىنىڭ كوللېكتىۋى سىزنى موشۇ قۇتلۇق تويىڭىز مۇناسىۋىتى بىلەن سەمىمي تەبرىكلەيدۇ.

«يېڭى زامان» گېزىتى رېداكسىيەسىنىڭ كوللېكتىۋى.

«Йеңи заман» гезити редакциясиниң коллективи атақлиқ язғучи вә журналист
Йүсүп ИЛЬЯСНИҢ
вапат болуши мунасивити билән мәрһумниң аилә-тавабатиға вә қәвму-қериндашлириға чоңқур қайғуруп тәзийә билдүриду.

Алмута шәһири Горный-Гигант мәһәллисиниң жамаәтчилиги юрт мөтивәри, язғучи
Йүсүп ИЛЬЯСНИҢ
вапат болуши мунасивити билән мәрһумниң аилисигә, уруқ-туққанлириға чоңқур қайғуруп тәзийә билдүриду.

Қазақстан уйғур яшлири бирлиги атақлиқ язғучи
Йүсүп ИЛЬЯСНИҢ
вапат болуши мунасивити билән мәрһумниң аилисигә, қәвму-қериндашлириға чоңқур қайғуруп тәзийә билдүриду.

КОНЦЕРТ

ҚЕДИМИЙ СӘНЬИТИМИЗНИҢ КЕЛӘЧӘК ВАРИСЛИРИ

Қуддус Ғужамьяров намидики Уйғур балилар әмәлий тәжрибә сәньәт студияси жәмийәтлик бирләшмиси йеқинда Жумһурийәт сарийида «Баһар кәлди, балилар!» байрамлик һесават концертини көрсәтти. Миңлиған тамашибинлар яш ғунчиларниң талантиға, жуқури маһаритигә қайил болушти.

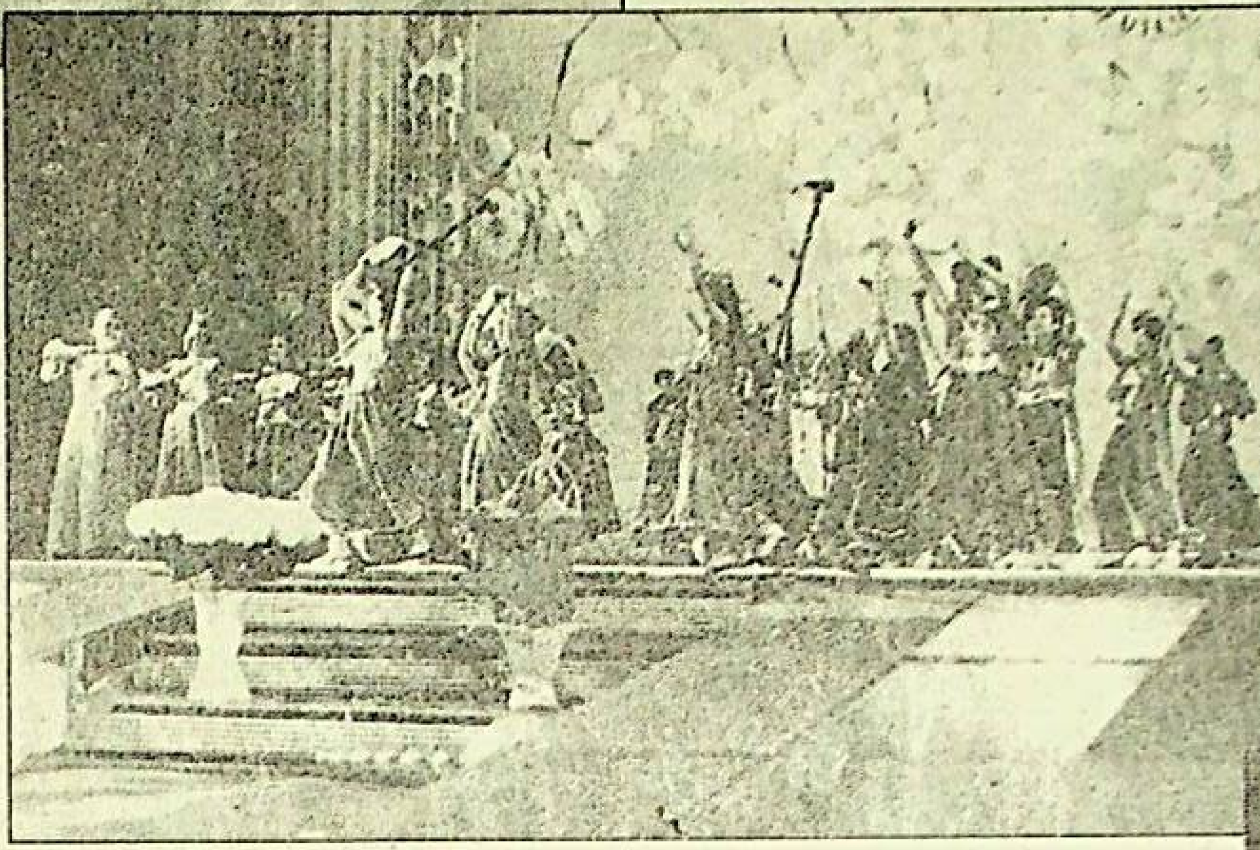

Сиртта баһар ямғуриниң йеғиватқиниға қаримай, үч миң орунлуқ Жумһурийәт сарийи тамашибинларға лиқ толған. Һәммә пәрдиниң ечилишини, концертниң башлинишини тақәтсизлик билән күтүшмәктә. Мана бир чағда қәлбләрдә шерин һис-туйғуларни ойғитип, кишигә арамбәхшилик һәдийә қилидиған шадиянә музыка янрап, пәрдә ечилди вә һәр хил миллийтниң миллий кийимлирини кийгән уссулчи қизлар топ-топи билән сәһнигә чиқип, жараңлиқ нахша-музыкиға жор болуп уссулға чүшти. Һә дегәндилә зал ичини алқиш садалири жаңрәп кәтүрди. Бир номер тамам болуши биләнла иккинчи нахша яки музыка янрайду-да, бир топ кепинәк гүлләр арисиға учуп кирип кәлгәндәк, башқа көрүнүштики, башқа кийимдики уссулчи қизлар сәһнидики қизларниң орнини егиләйду. Биринчи синиптин тартип онинчи синипқичә болған арилиқтики қизларниң сәһнидә өзлирини әркин тутуши, музыкиға тәңкәш келиватқан һәр бир һәрикитини күзәткиниңиздә, уларниң талантиға, жуқури маһаритигә ихтиярсиз апирин әйләйсиз.

Концерт шу хилда давамлишатти. Башланғуч синип оқуғучиси Турғанжан Усмановниң ижрасидики «Уйғур қизлири» нахшиси яңриғанда, башлириға чимән допа, үстигә йешил, қизил чирайлиқ көйнәкләрни кийгән кичикләр топидики сәккиз қизниң сәһнидики көрүнүши, чаққан, шох уссуллири, әвришим һәрикәтлири бәәйни гүлзарлиқ үстидә учуп жүргән кепинәкләрни әслитәтти. Әнди бирдә болса, оттура топиниң уссулчилири көлдики аққушларни көз алдиңизға кәлтүрсә, чоңлар топидики өзбәкчә кийингән оттуз қизниң шох уссулни ижра қилиш маһарити Өзбәкстанниң даңлиқ «Баһар» уссулчи қизлар ансамблини ихтиярсиз хияллиңизға кәлтүрәтти.

Яш ғунчиларниң ижрасидики уйғур уссуллири, нахшилири билән миниатура вә шеир, поэмиларни бәдий оқуш маһарити; шандақла қазақчә, өзбәкчә, татарчә, түркчә, авғанчә, һиндичә, русчә нахша, уссулларни өз бабиға йәткүзүп орунлап чиқиши миңлиған тамашибинларни қайил қалдурди. Болупму концертни елип маңған 6-синип оқуғучиси Муһәббәт Семәтованиң уйғур, қазақ, түрк, рус тиллирида бирдәк сөзлиши, «Майимхан» поэмисини ядқа бәдий оқуши бу талант егисиниң келәчигидин чоң үмүт күзкүзәтти. Нахшичилар Т. Усманов, Әзиз вә Илһам Өмәров, уссулчилар М. Турдиева, М. Сәйдуллаева, З. Сопиева, Л. Мәхпирова, М. Әйсаева, Д. Сонурова, Д. Давтова вә башқиму онлиған қизларниң таланти, маһарити көпчиликни һәйран қалдурди.

Бу қетимқи һесават байрамлик концертта сәһнигә чиққан 98 яш ғунчилар өзлирини қедимий сәньитимизниң келәчәк варислири екәнлигини очуқ көрсәткәндәк болди. Хош, сәньитимизниң келәчәк варислирини тәрбийиләп, йетиштүрүватқан ким? Мәзкүр студия қачан қурулған вә уни тәшкил қилған ким?

Тәсәввур қилип көрүң, жуқурида ейтқинимиздәк, I-синиптин тартип 10-синипқичә болған арилиқтики 98 балини сәһнигә елип чиқиш, елип чиққандиму уларниң сәньитини-маһаритини жуқури кәспий дәрижидә миңлиған тамашибин алдида намайиш қилиш асан иш әмәс. Шәрванәм Разиева әйнә шундақ чоң ишниң һөддисидин чиқалиди. Шуңа бу күнки концертта Шәрванәм Разиеваға көпчилик апирин ейтишти.

— Уйғур балилар сәньитиниң бу йоли 1994-жили 20-май күни Алмута шәһиридики Абдулла Розибақиев намидики 153-уйғур оттура мәктивиниң 200 орунлуқ залидин башланған еди, — дәйду Шәрванәм Разиева. — Шу чағдики мәктәп мудири Һенипахун акам Баратовниң қоллап-қувәтлиши вә ярдими билән биз Алмута шәһири вә униң әтрапидики уйғур, қазақ, рус мәктәплиридә оқуватқан уйғур оқуғучилири арисидики талантларни жиғип, сәньәт көрүгини оюштурдуқ. Бу қетимқи көрүккә 17 мәктәптин 100 бала қатнашти.

Шуниңдин кейин мәктәп сәньәт һәвәскарлар кружогиниң ишини жанландуруш мәхситидә йеза-наһийәләрдики талантларни жиғип, конкурсларни өткүздук. Биз балилиримизниң сәккиз қирлиқ, бир сирлиқ тәрәплирини көрситиш мәхситидә 1995-жили март ейида Алмута пахта рәхтлири комбинатиниң клубида талланған талантларниң конкурсини өткүздук.

Сәньәтхумар хәлқимизниң пәрзәнтлириниңму сәньәтни нәқәдәр сөйүдиғанлиғини, уларниң ичидә әжайип талантларниң барлиғини көргинимдин кейин, сәньитимизниң әшу келәчәк варислирини йетиштүрүшниң керәклигини убдан һис қилдим. Лекин кружок һесавида әмәс, чоң ансамбль қурғум кәлди. Бу ишта маңа Бүвихан һәдәм Әлахунова көп җәһәттин ярдәм қилди. Хелә қийинчилиқлардин кейин «Ғунчә» балилар ансамбли қурулди. Талантлиқ сәньәткар, балетмейстер Роза Ибрагимовани ансамбилимизға тәклип қилдим.

Өткән жили сәньитимизниң карван беши аталған Қуддус Ғожамьяровниң 80 жиллиғиға беғишлап Алмута пахта рәхтлири комбинатиниң клубида «Ғунчә» ансаблиниң чоң концертини намайиш қилдуқ. Бу қетим сәһнигә 400 оқуғучи чиқти.

— «Ғунчә» балилар ансамбли асасида қурулған Қуддус Ғожамьяров намидики Уйғур балилар әмәлий тәжрибә сәньәт студиясигә әшу мәрһум наминиң берилишигә қисқичә тохталсиңиз? — дегән соалға Шәрванәм төвәндикичә жавап бәрди:

— Қуддус акам дайим бизни тәңқит қилидиған: һәй, садиғаң кетәй уйғурлирим, немишкә издәнмәйсиләр, чоң ишларни қилмайсиләр, йеңилиқларни яратмайсиләр, аш-тамақ биләнла чәклинип қаламсиләр. Биз дегән қедимий сәньәткә егә хәлиқ. Әшу әждатларниң мираслирини әвлатларниң бойиға сиңдүрүш керәк, бизниң сәньәткарлиримизму дуния сәһнилиригә чиқиши керәк! дәп, театрдин, биз артестлардин көңли толматти. Шунда мән, бу адәм немишкә шундақ дәйдекинә, дәп һәйран болаттим. Қуддус акиниң көйүп-йенип ейтидиған әшу сөзлириниң мәна-мәзмуниға кейинирәк чүшәндим. Мошу ишларни қолға елишимму әйнә шуниңдин дәп ейтимән.

Мән уйғур балилар сәньәт студиясини қурмақчи болуватимән дәп, конкурсқа у кишини тәклип қилмақчи болуп жүргинимдә, Қуддус акам аләмдин өтти. Шунда мән у бүйүк инсанниң тавути алдида туруп «Қуддус ака, сиз өлгән билән сизниң намиңиз мәңгү өлмәйду. Яш ғунчилар студиясигә сизниң намиңизни қойимән» дәп вәдә бәргән едим. У әжайип инсанниң намини улуқлаш үчүн бу ишқа барлиқ күчүмни сәрип қиливатимән.

Сөһбәт ахирида мән Шәрванәмдин студияниң бүгүнки иш-паалийити һәққидә қисқичә ейтип беришини сориғинимда, шундақ деди:

— Һазир бизниң студиядә 100 дин ошуқ бала оқуватиду. 1-синиптин тартип 10-синипқичә болғаң балилар сәньәтниң көплигән түрлири бойичә еливатқан билими үчүн һәқ төләп оқуйду. Йәнә бир ейтип кетидиған нәрсә, кийим-кечәк мәсилисини ата-анилар өз үстигә алған. Жумһурийәт сарийида болған бу концертимизму ата-аниларниң ихтисадий ярдими билән болди. Пурсәттин пайдилинип, мән студиямиз оқуғучилириниң ата-анилириға рәхмәт ейтқум келиду. Шундақла бу концертимизниң мувәппәқийәтлик өтүшидә балетмейстер-қойғучи Роза Ибрагимованиң әмгиги алаһидә чоң болди.

Алимжан БАВДИНОВ.

Сүрәтләрдә: концерттин көрүнүшләр

ЙЕҢИ ЗАМАН يېڭى زامان

Редактор Долкун Ясин

Учредители: группа журналистов

Наш адрес: 480044, г. Алматы ул. Жибек Жолы-50 3 этаж 325-комната Тел: 33-54-77.

Регистрационное свидетельство № 25922-1910-ОФ Министерство юстиции республики Қазахстан Управление юстиции города Алматы

Мнения авторов не всегда совпадают с позицией газеты. Номер набран и сверстан в компьютерном центре общественного фонда «Газета Новое время»

ئەۋلاد كۇتۇپخانىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قوليازمىلار ئامبىرى